

Inklúzia Rómov od raného detstva+

Slovenská republika

Inklúzia Rómov od raného detstva+

Správa o inklúzii Rómov vo vzdelávaní
a starostlivosti v ranom detstve

Slovenská republika

2017

Autorský tím:

Katarína Vančíková
Zuzana Havírová Balážová
Ingrid Kosová
Barbora Vaněk
Vlado Rafael

Výskumný tím:

Monika Komorová
Zuzana Havírová Balážová
Simona Mitrášová
Denisa Mitrášová
Eva Ďuríková

Metodológia:

Vlado Rafael
Jana Huttová

Recenzenti:

Štefan Porubský
Miroslav Sklenka

Redaktorský tím:

Vlado Rafael — hlavný redaktor slovenskej verzie správy
Jana Huttová — hlavná redaktorka
Arthur Ivatts

Preklad:

Tatiana Hičárová

Jazyková redakcia:

Petra Nagyová

Organizácie, ktoré finančne podporili vznik tejto publikácie nezodpovedajú za obsah a názory v nej uvedené týkajúce sa právneho postavenia ktorejkoľvek krajiny, teritória, mesta, oblasti alebo jeho orgánov, respektíve vytýčenia hraníc.

ISBN: 978-80-89571-16-1

EAN: 9788089571161

Ďalšie informácie:

Szilvia Pallaghy | Open Society Foundations Early Childhood Program | szilvia.pallaghy@opensocietyfoundations.org

Anasztázia Nagy | Rómsky vzdelávací fond | anagy@romaeducationfund.org

Deepa Grover | UNICEF | degrover@unicef.org

© UNICEF photos | SWZ/2011 | John McConnico

Grafický dizajn | Judit Kovács | Createch Ltd.

Vytlačené v Slovenskej republike, 2017

Obsah

Donori	5
Podakovanie	6
Poznámka k terminológii.....	6
Slovník pojmov	7
Zoznam skratiek	9

ZHRNUTIE	11
----------------	----

Kontext	11
Vzdelávanie a starostlivosť v ranom detstve a rómske deti	11
Odporúčania:	15

ÚVOD	21
------------	----

Účel a rozsah	21
Partneri.....	22
Zapojenie Rómov.....	22
Metodológia.....	22
Štruktúra správy.....	23
Rómovia v kontexte krajiny.....	24
Demografická situácia.....	24
Rozmanitosť rómskej populácie	25

KAPITOLA 1. Situačná analýza: vzdelávanie a starostlivosť o rómske deti v ranom detstve na Slovensku	29
--	----

1.1 Systém vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve na Slovensku	29
1.2 Zápis do materských škôl	31
1.3 Význam vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve	31
1.4 Zdôvodnenie potreby vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve pre rómske deti na Slovensku	33
1.5 Národné integračné stratégie a akčné plány v oblasti vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve pre rómske deti	36
1.6 Kľúčové výzvy rozvoja verejných politík vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve vo vzťahu k Rómom.....	37
1.7 Legislatíva a financovanie vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve.....	46

KAPITOLA 2. Prístupnosť a finančná dostupnosť: existujúce bariéry v dostupnosti predprimárneho vzdelávania a starostlivosti pre rómske deti na miestnej úrovni	49
--	----

2.1 Faktory zabraňujúce rómskym deťom navštevovať materskú školu.....	50
2.2 Ignorancia, predsudky a diskriminácia	60
2.3 Prekážky zápisu do predškolských zariadení zo strany rómskych rodičov.....	62

KAPITOLA 3. Poskytovanie kvalitného vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve rómskym deťom.....	65
---	----

3.1 Proinkluzívne kurikulum.....	67
3.2 Prekážky na ceste ku kvalitnému vzdelávaniu a starostlivosti v ranom detstve.....	68
3.3 Prekážky vývoja jazykových zručností rómskych detí.....	72
3.4 Chýbajúci pedagogickí asistenti a asistentky a podporné tím.....	73

KAPITOLA 4. Zapojenie širšej komunity do vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve.....	77
4.1 Zapojenie rodiny a komunity.....	77
4.2 Legislatívne nariadenia, politiky a opatrenia upravujúce vzťahy medzi školou a komunitou	78
4.3 Vzťahy medzi školou, rodinou a komunitou.....	79
4.4 Komunitné centrá: univerzálne riešenia nevyhovujú všetkým	80
4.5 treba zlepšovania spôsobilostí komunitných, sociálnych a zdravotných pracovníkov.....	81
4.6 Vzťahy medzi jednotlivcami a medzi členmi skupiny.....	82
4.7 Príklady dobrej praxe: Podpora v <i>domácnosti (rodine)</i> a programy zamerané na rodičovstvo a gramotnosť dospelých.....	83
KAPITOLA 5. Závery a odporúčania.....	85
5.1 Závery.....	85
5.2 Odporúčania.....	88
Literatúra.....	93

Snahou siete **Open Society Foundations (Nadácie otvorenej spoločnosti)** je vybudovať životaschopné a tolerantné demokratické spoločnosti, v ktorých sa vlády zodpovedajú svojim občanom. V duchu tohto poslania prispieva Open Society Foundations k formovaniu verejných politík zameraných na ochranu základných slobôd a zabezpečenie vyššej miery spravodlivosti v politických, právnych a ekonomických štruktúrach a systémoch. Na miestnej úrovni realizuje množstvo iniciatív zameraných na pokrok v oblasti justície, vzdelávania, verejného zdravia a nezávislých médií. Sieť Open Society Foundations má rozsiahle skúsenosti s partnerskou spoluprácou a posilňovaním rómskych občianskych organizácií, ale aj so zberom a analýzou dát, vyhodnocovaním projektov a programov. Early Childhood Program (Program raného detstva) Nadácie otvorenej spoločnosti sa zameriava na presadzovanie zdravého rozvoja a prosperity detí prostredníctvom iniciatív, ktoré kladú dôraz na zapájanie rodičov a komunity, odborný rast a zodpovednosť (tzv. zúčtovateľnosť) vládnych krokov. Aktivity Open Society Foundations sú postavené na princípe rešpektovania práv, sociálnej spravodlivosti a venujú zvláštnu pozornosť ochrane a skvalitňovaniu života ľudí v marginalizovaných komunitách, vrátane menších, migrantov, utečencov, detí žijúcich v chudobe a detí s vývojovým oneskorením, trpiacich podvýživou a so zdravotným postihnutím. Programové iniciatívy v strednej a východnej Európe/Eurázii sa zameriavajú na riešenie situácie rómskych detí, detí so zdravotným postihnutím a detí so sťaženým prístupom ku kultúrnym zdrojom. Sieť Open Society Foundations pokračuje v podpore a spolupráci s národnými a regionálnymi partnerskými organizáciami pôsobiacimi v oblasti raného vzdelávania a starostlivosti a s mimovládnyimi organizáciami, ktoré vznikli aj prostredníctvom jej vlajkovej lode – programu Krok za krokom (Step by Step), vrátane Medzinárodnej asociácie krok za krokom (International Step by Step Association) a od roku 2012 aj Romani Early Years Network.

Rómsky vzdelávací fond (Roma Education Fund) vznikol v roku 2005 v rámci *Dekády inklúzie Rómov*. Jeho poslaním a konečným cieľom je odstrániť priepasť medzi vzdelávacími výstupmi Rómov a Nerómov. Organizácia sa snaží tento cieľ dosiahnuť prostredníctvom podpory politík a programov zabezpečujúcich kvalitné vzdelávanie pre Rómov, vrátane desegregácie vzdelávacích systémov. Rómsky vzdelávací fond presadzuje inklúziu Rómov vo všetkých aspektoch národných vzdelávacích systémov krajín, ktoré sa zapojili do *Dekády inklúzie Rómov*, ako aj iných štátov so záujmom zapojiť sa do tejto všeobecnej iniciatívy podporujúcej inklúziu Rómov. K cieľom Rómskeho vzdelávacieho fondu patrí: zabezpečenie dostupnosti povinného vzdelávania; zvýšenie kvality vzdelávania; implementácia integrácie a etnickej desegregácie rómskych žiakov; zvýšenie miery dostupnosti predprimárneho vzdelávania a zvýšenie dostupnosti sekundárneho, ďalšieho vzdelávania a vzdelávania v dospelosti, napríklad formou štipendií, kurzov gramotnosti pre dospelých a kariérneho poradenstva pre stredoškóľakov.

UNICEF (the United Nations Children's Fund) pôsobí v regióne strednej a východnej Európy a Spoločenstva nezávislých štátov od 90. rokov minulého storočia s cieľom ochraňovať a presadzovať práva detí, predovšetkým z najzraniteľnejších a najviac marginalizovaných skupín. UNICEF bol členom Riadiaceho výboru pre *Dekádu inklúzie Rómov* a participuje na vytváraní systematickej a koherentnej formy práce na rómskych otázkach cez hlavné prístupové body – rozvoj v ranom detstve a základné vzdelávanie. UNICEF má mandát Generálneho zhromaždenia OSN obhajovať ochranu práv detí, pomáhať deťom k naplneniu základných potrieb a rozširovať ich možnosti s cieľom naplno rozvinúť svoj potenciál. UNICEF sa riadi Dohovorom o právach dieťaťa a usiluje sa o presadenie práv dieťaťa ako trvalého etického princípu a medzinárodného štandardu v prístupe k deťom. Trvá na tom, že prežitie, ochrana a rozvoj detí patria k univerzálnym imperatívom rozvoja, ktoré sú integrálnou súčasťou ľudského pokroku. UNICEF mobilizuje politickú vôľu a materiálne zdroje s cieľom pomôcť rozvojovým krajinám v presadzovaní prístupu „deti na prvom mieste,“ v budovaní kapacít na tvorbu adekvátnych verejných politík a zabezpečovanie poskytovania služieb deťom a ich rodinám. UNICEF je odhodlaný zabezpečovať špeciálnu ochranu, a to najmä

znevýhodneným deťom – obetiam vojen, katastrof, extrémnej chudoby a všetkých foriem násilia a vykorisťovania, ako aj deťom so zdravotným znevýhodnením. UNICEF is committed to ensuring special protection for the most disadvantaged children – victims of war, disasters, extreme poverty, all forms of violence and exploitation, and those with disabilities.

Open Society Foundations

Early Childhood Program
Londýn

Rómsky vzdelávací fond

Budapešť

UNICEF

Regionálna kancelária pre krajiny
strednej a východnej Európy
a Spoločenstva nezávislých štátov
Ženeva

Podakovanie

Open Society Foundations, Rómsky vzdelávací fond (Roma Education Fund) a UNICEF chcú vyjadriť podakovanie Nadácii otvorenej spoločnosti – Open Society Foundation–Bratislava a jej tímu pod vedením riaditeľa nadácie, Jána Orlovského, a projektovým manažérkam – Barbore Vaněk a Elene Gallovej Kriglerovej. Nadácii ďalej patrí podakovanie za neoceniteľnú pomoc pri zabezpečení organizačných a logistických otázok počas celého procesu tvorby publikácie, vrátane realizácie okrúhleho stola a uvedenia publikácie do slovenského prostredia. Podakovanie tiež patrí autorskému tímu, Kataríne Vančíkovej, Zuzane Havírovej Balážovej, Ingrid Kosovej, Barbore Vaněk a Vladovi Rafaelovi, ktorého primárnou zodpovednosťou bolo prispieť k realizácii výskumnej úlohy, napísať a finalizovať hlavné časti predloženej správy. Dôležitú úlohu zohral aj terénny výskumný tím, ktorý tvorili Monika Komorová, Zuzana Havírová Balážová, Simona Mitrášová, Denisa Mitrášová a Eva Ďuríková. Úprimné podakovanie patrí Vladovi Rafaelovi, Jane Huttovej a Arthurovi Ivattsovi za ich neoceniteľné postrehy k tvorbe správy a neúnavnú prácu počas celého procesu. Osobitné podakovanie patrí Jane Huttovej, ktorá odvieďla náročnú prácu hlavnej editorky textu na mimoriadne vysokej úrovni. Srdečná vďaka tiež patrí recenzentom textu, Štefanovi Porubskému a Miroslavovi Sklenkovi, ktorí do tvorby tohto náročného projektu prispeli svojimi osobnými vedomosťami a zručnosťami. V neposlednom rade patrí podakovanie donorským organizáciám, všetkým rómskym rodinám a mnohým zástupcom a zástupkyňiam verejných inštitúcií, ktorí sa ochotne zúčastnili výskumného procesu a prispeli doň svojimi skúsenosťami, vedomosťami a štedrosťou ducha.

Poznámka k terminológii

Text správy s názvom Inklúzia Rómov od raného detstva: Správa o inklúzii Rómov v službách vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve používa pojem „Róm“ v súlade s prijatým a zaužívaným štandardom Európskej komisie a Rady Európy a široko používanými základnými definíciami používanými v publikáciách Rady Európy, Európskej komisie a inými medzinárodnými inštitúciami na označenie európskeho národa s indickými koreňmi. Ide o rozmanité spoločenstvo navzájom prepojených skupín označovaných rôznymi etnonymami – vlastnými či vonkajšími označeniami – ku ktorým napríklad patria: Rómovia, Sinti, Manouche, Gitano, Resande, Romer, Romanlar, Domlar, Lomlar, Kaale, Egypťania, Ashkali, Tattare, Cigáni, Škótski kočovníci, Mandopolini, Ghurbeti, Bajaši, Rudari/Ludari, Jevgjit a mnohé ďalšie, považované za súčasť širšej populácie Rómov v Európe a mimo nej. Používaním pojmu „Róm“ donorské inštitúcie a autorský tím neprejavujú neúctu voči jednotlivým komunitám. Zámerom používania tohto termínu nie je poprieť alebo spochybniť existujúcu rozmanitosť medzi Rómami a kočovnými skupinami. Zároveň treba upozorniť na významnú a rastúcu strednú triedu Rómov, ktorá sa naplno a dôstojne zúčastňuje života spoločnosti ako zodpovední občania krajín, v ktorých žijú, vrátane Slovenskej republiky, bez toho, aby obetovali svoju etnicitu a kultúrnu identitu.

Slovník pojmov

Detské jasle: Formálne poskytovaná odborná starostlivosť, vrátane podávania jedla, poskytnutia priestrešku, stimulácie, hier a rozvojových aktivít pre deti do 3 rokov.

Dochádzka: Každodenná dochádzka a plná účasť na celodennom, prípadne poldňovom predškolskom vzdelávaní. Dochádzka do jaslí a materských škôl nie je na Slovensku povinná, ale odporúča sa, aby každé dieťa absolvovalo predškolskú prípravu minimálne jeden rok pred nástupom do základnej školy.

Inklúzia vo vzdelávaní: Vzdelávanie všetkých detí spolu bez akýchkoľvek organizačných opatrení, ktoré by oddeľovali deti na základe rodu, spoločenskej triedy, etnicity, schopností, zdravotných postihnutí, jazyka, náboženstva a iných foriem rozdielov medzi ľuďmi. Inklúzia je právo dieťaťa a povinnosťou školy je sprostredkovať uplatňovanie tohto práva bez obmedzení.

Kapacita materskej školy/školy: Formálny maximálny počet miest pre žiakov a žiačky na príslušnej škole.

Materské školy: Inštitúcie poskytujúce predprimárne vzdelávanie malých detí, štandardne vo veku od troch do šesť rokov. V niektorých prípadoch sú v materských školách umiestnené mladšie (od 2 rokov) a staršie deti (do 7 rokov).

Materské a rodinné centrá: Miesta stretávania sa v komunitnom prostredí, kde sa uskutočňuje neformálne vzdelávanie v ranom veku a kde sa môžu socializovať matky/rodiny a ich deti.

Nultý ročník: Kompenzačné opatrenie, legislatívne zavedené v roku 2002 pre deti zo sociálne znevýhodneného prostredia. Nultý ročník *základnej školy je určený pre deti, ktoré k 1. septembru dosiahli fyzický vek šesť rokov, nedosiahli školskú spôsobilosť, pochádzajú zo sociálne znevýhodneného prostredia a vzhľadom na sociálne prostredie nie je u nich predpoklad zvládnutia vzdelávacieho programu prvého ročníka základnej školy.* Nulté ročníky sú bezplatné a sú súčasťou vzdelávania na základných školách. Deti je možné umiestniť do nultého ročníka iba so súhlasom ich zákonných zástupcov.

Odklad povinnej školskej dochádzky: Odklad začiatku povinnej školskej dochádzky formálneho vzdelávania. Povinná školská dochádzka začína, keď dieťa dovŕši 6 rokov.

Posledný ročník predprimárneho vzdelávania: Poskytnutie formálneho vzdelávania v materských školách pre deti vo veku 5 až 6 rokov v rámci prípravy na povinné školské vzdelávanie. Na Slovensku je posledný ročník v rámci predprimárneho vzdelávania bezplatný, ale nie povinný.

Rada školy: Samosprávny orgán, ktorý je podľa platnej legislatívy v oblasti vzdelávania možné zriadiť v materských školách a na školách. Jej členovia a členky zastupujú a presadzujú verejné záujmy a záujmy žiakov/detí, rodičov, učiteľov a učiteliek a iných zamestnancov v učebnom procese ako takom.

Rané detstvo: Obdobie od prenatálneho štádia až po ôsmy rok veku života dieťaťa, čo v praxi na Slovensku zahŕňa prvé dva roky formálneho vzdelávania na základnej škole.

Riaditeľka/riaditeľ: Osoba zodpovedná za vedenie materskej školy alebo školy.

Rodina: V texte správy pojem „rodina“ alebo množné číslo „rodiny“ interpretujeme ako širší pojem zahŕňajúci „rodičov“ detí a iných príbuzných, resp. zákonných zástupcov dieťaťa.

Segregácia: Fyzické alebo symbolické oddelenie nejakej skupiny/skupín od verejných služieb alebo zdrojov poskytovaných iným členom spoločnosti na základe neodôvodnených kritérií. „Segregácia vo vzdelávaní nastáva, ak rozdielne podmienky a možnosti vyplývajúce z takéhoto rozhodnutia vedú k poskytovaniu vzdelávania pre skupinu žiakov za kvalitatívne iných podmienok a – oddelene – od poskytovania vzdelávania ostatným žiakom.“ (Hapalová – Drál 2010, str. 61)

Starostlivosť a vzdelávanie v ranom detstve: Starostlivosť poskytovaná vo všetkých zariadeniach, ktoré poskytujú starostlivosť a vzdelávanie pre deti pred dovŕšením veku plnenia povinnej školskej dochádzky, a to bez ohľadu na zriaďovateľa, financovanie, dobu prevádzky či obsahu programu.¹ Starostlivosť a vzdelávanie v ranom detstve na Slovensku sa týka detí od 0 do 6 rokov, kedy začína povinná školská dochádzka (prípadne 7 rokov v prípade odloženej školskej dochádzky).

Stredná škola: Formálna vzdelávacia inštitúcia na Slovensku pre študentov vo veku od 16 do 19 rokov (ISCED 3).

Šikanovanie na základe rasy alebo predsudkov: Uplatňovanie zneužívajúcej moci s vedomým zámerom ublížiť a/alebo poškodiť, či už jednotlivcom, alebo skupinou jednotlivcov inému jednotlivcovi alebo skupine jednotlivcov na základe etnickej príslušnosti a/alebo rasovej odlišnosti. Obete sú v tomto procese, ktorý sa často môže opakovať, bezbranné.

Školský vzdelávací program: Záväzný dokument školy, koncipovaný na základe štátneho vzdelávacieho programu. Vymedzuje ciele, obsah a podmienky vzdelávania v jednotlivých materských školách, v ktorom sa zohľadňujú aj špecifické podmienky a potreby regiónu.

Školská spôsobilosť: Prijímacie kritériá pre vstup dieťaťa na základnú školu, ktoré sú uplatňované v niekoľkých európskych krajinách s cieľom posúdiť, či dieťa je, alebo nie je „pripravené“ na vstup do formálneho primárneho vzdelávania. Školská spôsobilosť sa často meria pomocou formálnych diagnostických testov alebo orientačne ju vyhodnocujú učitelia a učiteľky.²

Špeciálne výchovno-vzdelávacie potreby: Vyhodnotené a/alebo skúsenosťou identifikované vzdelávacie potreby žiaka/žiačky, ktoré si môžu vyžadovať úpravu podmienok, obsahu, foriem, metód a prístupov vo výchove a vzdelávaní pre žiaka.

Štátny vzdelávací program – ISCED 0 Predprimárne vzdelávanie (Štátny vzdelávací program ISCED 0 pre predprimárne vzdelávanie): Základný a záväzný kurikulárny dokument pre tvorbu školských vzdelávacích programov, prvý stupeň dvojúrovňového modelu kurikula na Slovensku.

Základná škola: Formálna vzdelávacia inštitúcia na Slovensku pre deti od 6 do 15 rokov, ktorá sa delí na prvý stupeň (od 6 do 11 rokov) a druhý stupeň (od 12 do 15 rokov).

Zápis: Administratívny proces oficiálneho zaradenia dieťaťa na zoznam žiakov vo vzdelávacej inštitúcii.

Zber etnických údajov: Kapacita zbierať, formulovať a prezentovať údaje takým spôsobom, ktorý ukáže rozdiely v údajoch vo vzťahu k etnicite detí/dospelých.

1. Definícia OECD (2001).
2. Európska komisia, *Kľúčové údaje o Starostlivosti a vzdelávaní v ranom detstve v Európe* 2014 vydanie, Správa Eurydice a Eurostat. DG pre vzdelávanie a odbornú prípravu. str.129, Obrázok F6a.

Zoznam skratiek

VSRD	vzdelávanie a starostlivosť v ranom detstve
EÚ	Európska únia
HDP	hrubý domáci produkt
ISCED	International Standard Classification of Education – Medzinárodné štandardné členenie vzdelávania
MPC	Metodicko-pedagogické centrum
MVO	mimovládna organizácia
OECD	Organizácia pre hospodársku spoluprácu a rozvoj
IRRD	Inklúzia Rómov od raného detstva
UNDP	United Nations Development Programme – Rozvojový program Organizácie spojených národov
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation – Organizácia spojených národov pre vzdelávanie, vedu a kultúru
UNICEF	United Nations Children's Fund – Detský fond Spojených národov

ZHRNUTIE

Kontext

- Vypracovanie tejto správy s názvom Inklúzia Rómov od raného detstva + (RECI+) iniciovali donorské inštitúcie: Open Society Foundation/Early Childhood Program, Rómsky vzdelávací fond a UNICEF a tvorí súčasť série správ vypracovaných za krajiny strednej a východnej Európy. Cieľom iniciatívy bolo zmapovať a prezentovať situáciu rómskych detí v ranom detstve (od 0 do 8 rokov).
- Správa sa opiera o výskumné spracovanie dostupných zdrojov, vrátane verejných politík a strategických dokumentov, legislatívy a správ, ako aj o osobné rozhovory a fókusové skupiny realizované vo vybraných komunitách. Mapuje súčasný stav systému raného vzdelávania a starostlivosti na Slovensku a identifikuje a analyzuje prekážky dostupnosti kvalitného predprimárneho vzdelávania pre rómske deti na Slovensku.
- Štúdia vychádza z najnovších medzinárodných výskumných zistení, ktoré poukazujú na nespochybniteľný význam a dlhodobý pozitívny vplyv kvalitnej ranej starostlivosti a predprimárneho vzdelávania, hlavne v prípade detí pochádzajúcich zo sociálne a ekonomicky znevýhodneného prostredia. Kvalitné vzdelávanie a starostlivosť v ranom detstve významne pomáha všetkým deťom uplatniť svoj potenciál a vyrovnávať znevýhodnenia vyplývajúce zo sociálneho vylúčenia, hmotnej núdze a z toho vyplývajúcej narušenej funkcie rodín.
- Očakáva sa, že správa prispeje k dlhodobému úsiliu slovenskej vlády v presadzovaní integrácie marginalizovaných rómskych komunít. Keďže slovenská vláda sa vydala na cestu ambiciózných reforiem na všetkých úrovniach vzdelávania a začala pripravovať desaťročnú stratégiu vzdelávania, predložené zistenia môžu ponúknuť užitočné informácie pri tvorbe spomínaných reformných plánov.
- Poznámky k terminológii a Úvod k tejto správe ponúkajú vhľad do filozofie, z ktorej výskum vychádza. Snahou výskumu bolo zozbierať objektívne údaje a formulovať závery a odporúčania nepodliehajúce žiadnym vplyvom etnických stereotypov voči Rómom žijúcim v slovenskej spoločnosti.

Vzdelávanie a starostlivosť v ranom detstve a rómske deti

- V roku 2014 sa miera účasti detí vo veku 4 až 6 rokov na vzdelávaní v materských školách na Slovensku pohybovala na úrovni 77,4 percent, teda bola výrazne nižšia než cieľ 95 percent stanovený v rámci stratégie Európa 2020 (Herich 2015, 13).

- Jedným z hlavných dôvodov, i keď nie jediným, je nízka miera investícií do tohto stupňa vzdelávania. OECD (2016) zaradilo Slovensko ku krajinám s najnižším podielom investícií HDP do vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve (ďalej aj „VSRD“).³
- Z rozsiahlych dôkazov zozbieraných na medzinárodnej úrovni vyplýva, že pre úspech rómskych detí na základných, stredných a vysokých školách je kľúčové ich čo najskoršie začlenenie do programov ranej starostlivosti (Heckmann 2008a). Výsledky programu OECD PISA z roku 2012 poukázali na skutočnosť, že Slovensko patrí ku krajinám, v ktorých má nízka miera účasti na VSRD najväčší vplyv na vzdelávacie výsledky detí v budúcnosti (OECD 2013).
- Napriek tomu je prístup a účasť rómskych detí (vo veku 0 až 3 rokov) na programoch ranej starostlivosti zanedbateľná a ich počet v materských školách je disproportčne nižší – 18 percent v porovnaní so 72 percent v prípade nerómskej populácie.⁴ Okrem toho odzrkadľuje dochádzka rómskych detí do materských škôl medzigeneračne klesajúci trend. V porovnaní s generáciou rodičov a prarodičov má v súčasnosti menej rómskych detí prístup k predprimárnemu vzdelávaniu.
- Dostupnosť materských škôl pre rómske deti je znížená výrazne poddimenzovanou kapacitou miest v materských školách, často kombinovanou s ich geografickou nedostupnosťou.
- Uznajúc význam vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve, zvýšenie dostupnosti predprimárneho vzdelávania sa stalo jedným z kľúčových cieľov vládnej stratégie sociálnej inklúzie a integrácie Rómov. Vláda sa prostredníctvom štátnych a európskych fondov sústreďuje na rozšírenie vzdelávania v ranom detstve a zvýšenie kapacít materských škôl v miestach s vysokým zastúpením detí z marginalizovaných rómskych komunit.
- V programovom období 2014–2020 vláda pokračuje v implementácii národnej inklúzie prostredníctvom vzdelávacích projektov (vrátane podpory celodenných škôl, vzdelávania učiteľskej obce, zvýšenia počtu pedagogických asistentiek a asistentov a aktivít na zvyšovanie povedomia medzi rómskymi komunitami), ktoré budú financované zo štrukturálnych a investičných fondov Európskej únie.
- Zistenia tejto správy naznačujú, že existujúce markantné nerovnosti a rozdiely v prístupe rómskych detí ku kvalitnému vzdelávaniu a starostlivosti v ranom detstve v porovnaní s nerómskymi deťmi sú výsledkom mnohých komplexných, systémových, štrukturálnych a praktických prekážok, ktoré im bránia v prístupe k týmto službám a programom. Odstraňovanie prekážok si vyžadujú systematické a koordinované postupy všetkých kľúčových aktérov.
- Keďže na Slovensku je systém vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve (VSRD) štruktúrovaný na základe veku detí, pričom verejné politiky zamerané na rané intervencie (vek od 0 do 3 rokov) a predškolský vek (3 až 6 rokov) nie sú navzájom prepojené. Zodpovednosť spojená s riadením a tvorbou politik VSRD, ich reguláciou a financovaním je rozdelená medzi rôzne inštitúcie a orgány. Na Slovensku chýba legislatívny rámec, ako aj verejné politiky a národné stratégie, ktoré by sa zameriavali na komplexný prístup k VSRD a vnímali by túto otázku ako prioritu. Je potrebná systémová a štrukturálna koordinácia rezortov zodpovedných za služby VSRD vo vzťahu k deťom od 0 do 6 rokov.

3. "Education at a Glance 2016: OECD Indicator."

4. Podľa zistení Svetovej banky navštevovalo v roku 2011 materské školy iba 18 % opýtaných rómskych detí v porovnaní so 72 % všetkých slovenských detí v príslušnom veku. Počas vykazovaného obdobia nenavštevovali žiadny typ predškolského zariadenia štyri z piatich rómskych detí a pravdepodobnosť dochádzky do materskej školy bola ešte nižšia u rómskych dievčat.

- Cenová dostupnosť služieb VSRD patrí k faktorom určujúcim mieru prístupnosti raného vzdelávania, a teda aj pravdepodobnosť, do akej miery sa ho deti budú zúčastňovať. Keďže významné percento rómskych rodín žije v extrémnej chudobe, (Svetová banka, 2016, 20), zúfalé podmienky, v ktorých rómske deti často vyrastajú, významne obmedzujú ich prístup ku kvalitným službám VSRD. Chudobní rodičia často nezvládajú hradiť takzvané skryté náklady a poplatky spojené s dochádzkou detí do materských škôl (napr. náklady na mydlo a hygienické potreby, dobrovoľné, avšak očakávané príspevky na voľnočasové a mimoškolské aktivity). Zvýšenie finančnej dostupnosti vzdelávania by malo byť kľúčovou stratégiou zvyšovania miery účasti detí zo znevýhodneného prostredia na vzdelávaní a ranej starostlivosti.
  - Jednou z hlavných systémových prekážok je súčasný systém financovania VSRD. Pri decentralizovanom systéme vzdelávania sú za financovanie vo veľkej miere zodpovedné obce. Mnohé, najmä malé obce nemôžu rómskym deťom garantovať prístup a kvalitné vzdelávanie v materských školách. Na zabezpečenie dostatočného počtu miest v rámci vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve OECD (2016) odporúčala presunúť zodpovednosť za financovanie z obcí na štát.
  - Zlepšovanie dostupnosti a účasti rómskych detí na VSRD je prevažne financované prostredníctvom národných projektov a výziev financovaných Európskou úniou. Zistenia tejto správy poukazujú na obmedzený prístup k evalvačným správam z prebiehajúcich a ukončených projektov, ktoré sa len v malej miere využívajú pri tvorbe národných politík, stratégií a nových projektov. Bez dôkazov o ich vplyvoch na systém sa otvára otázka udržateľnosti a optimálnej efektívnosti doteraz realizovaných opatrení.
  - Aj keď Zákon o výchove a vzdelávaní zakazuje diskrimináciu a segregáciu, nie je dostatočne konkrétny a rozsiahly na to, aby zabránil alebo zvrátil takéto postupy. De facto sa segregácia rómskych detí v slovenskom vzdelávacom systéme často začína v predškolskom veku. Má rôzne podoby. Najčastejšie sa stretávame s vytváraním etnicky homogénnych tried, takzvaných rómskych tried alebo dokonca aj škôl, oddelených poschodí alebo školských budov, školských dvorov, voľnočasových aktivít atď.⁵ Etnicky homogénne materské školy sú tiež výsledkom rezidenčnej segregácie alebo takzvaného odlivu bielych detí („white flight“ – preraďovanie nerómskych detí rodičmi zo škôl, ktoré navštevujú rómske deti) následkom voľby rodičov. Ako ukazuje kvalitatívny výskum, negatívne postoje majoritného etnika voči Rómom sa niekedy odzrkadľujú aj v postojoch učiteliek a učiteľov v predškolských zariadeniach, ktorí prisudzujú Rómom ako skupine alebo jednotlivým rómskym deťom negatívne atribúty, čím vytvárajú doslovnú a/alebo *pocitovanú* bariéru medzi rómskymi deťmi a ich nerómskymi spolužiakmi.
  - V čase, keď rómske deti dosiahnu vek prechodu/nástupu na základnú školu, často skončia v nultých ročníkoch. Vzhľadom na absenciu, respektíve nedostatočnú kapacitu materských škôl boli nulté ročníky zriadené ako kompenzačný nástroj podporujúci vstup a integráciu rómskych detí do hlavného prúdu vzdelávania. Z dostupných dôkazov vyplýva, že zatiaľ čo nulté ročníky pomáhajú s úspešnejším nástupom do školy, ich vplyv na školské výsledky a integráciu je minimálny. Zistilo sa, že nulté ročníky v mnohých prípadoch posilňujú existujúcu a pretrvávajúcu segregáciu, vrátane preraďovania rómskych detí do špeciálnych škôl (Amnesty International a Európske centrum pre práva Rómov 2017). Dve najnovšie a dobre podložené dôkazné správy odporúčajú Slovensku opätovne a dôkladne zvážiť existenciu nultých ročníkov (Amnesty International a Európske centrum pre práva Rómov 2017, 52; Rómsky vzdelávací fond 2012, 9).
5. Podľa Svetovej banky (2012) je slovenské predškolské vzdelávanie segregovanejšie ako vzdelávanie v okolitých krajinách. Podľa regionálneho výskumu Svetovej banky existuje veľká skupina rómskych detí, ktoré navštevujú „iba“ alebo „takmer výlučne“ rómske materské školy (48 %).

- O umiestnení dieťaťa do špeciálnej školy sa často rozhodne počas zisťovania (testovania) takzvanej školskej spôsobilosti dieťaťa. Toto zisťovanie bolo opakovane kritizované ako opatrenie vykazujúce známky kultúrnej zaujatosti, predovšetkým v prípade detí zo sociálne znevýhodneného prostredia a rómskych detí. Dôkazy z kvalitatívnych štúdií dokazujú, že bez používania kultúrne relevantných diagnostických testov umožňuje psychologické vyšetrenie diskriminačné postupy voči deťom a ich neoprávnené zaradovanie do špeciálnych škôl.
- Hoci revidované národné kurikulum (Štátny vzdelávací program z roku 2016) odporúča k deťom pristupovať inkluzívne, dôkazy zo sekundárnych zdrojov a výsledky kvalitatívneho výskumu konzistentne potvrdzujú, že učiteľom vo všeobecnosti chýbajú zručnosti potrebné na zavádzanie týchto opatrení do každodennej praxe. Zistenia tiež potvrdzujú, že pregraduálne a ďalšie vzdelávanie učiteľov ich dostatočne nepripraví na prácu s deťmi z rôzneho sociokultúrneho, etnického, náboženského a jazykového prostredia. Učiteľom a učiteľkám chýbajú zručnosti potrebné na medzikultúrne vzdelávanie všetkých detí bez diskriminácie. Navyše, počet odborných zamestnancov a pedagogických asistentov v materských školách, ktorí ovládajú rómsky jazyk, je jednoznačne nedostačujúci.
- Jedným z najzásadnejších systémových obmedzení je absencia zberu etnických údajov. Preto nie je možné objektívne určiť aktuálnu mieru účasti rómskych detí na programoch predprimárneho vzdelávania. Anonymné a chránené etnické údaje majú kľúčový význam pre evaluáciu a monitorovanie vplyvu národných verejných politík a opatrení v oblasti VSRD zameraných na zvýšenie dostupnosti, účasti a zlepšenie vzdelávacích výsledkov rómskych detí. Nedostatok etnických údajov nakoniec obmedzuje možnosti Štátnej školskej inšpekcie a ďalších relevantných inštitúcií v ich úsilí monitorovať prípady diskriminačných a segregáčnych postupov v prostredí škôl a materských škôl.
- Ďalším faktorom pozitívne ovplyvňujúcim účasť a výsledky detí v materských školách je miera spolupráce s rodičmi a širšou komunitou. V živote a práci materských škôl rómski rodičia nie sú vnímaní ako rovnocenní partneri a nie sú aktívne zapájaní do širších vzdelávacích procesov a učenia sa ich detí. Prevažujúci prístup k zapájaniu rodičov je zhora nadol, pričom ide primárne o informačný prístup, a nie o ich aktívne zapájanie, ktoré rešpektuje a využíva ich kultúrny a sociálny kapitál. Podporné služby poskytované prostredníctvom projektov financovaných zo zdrojov Európskej únie často nie sú prispôsobené špecifickým potrebám jednotlivých rómskych komunit.
- Za významnej pomoci európskych zdrojov určených na inklúziu Rómov má teraz Slovensko príležitosť zlepšiť vzdelávanie a starostlivosť v ranom detstve pre rómske deti a ich rodiny. Tieto investície navýšené o finančné zdroje zo strany štátu zásadne prospejú celému vzdelávaciemu systému, nielen službám VSRD. Finančné zdroje Európskej únie využíva na tento účel iba niekoľko krajín a Slovensko má možnosť stať sa pre celú Európu modelovou krajinou, ktorá uplatňuje najlepšie postupy.
- Teraz, v čase plánovania dlhodobej reformy školstva, je ten správny čas pre slovenskú vládu prijať rozhodné opatrenia zamerané na zásadnú zmenu služieb VSRD. Treba posilňovať komplexné služby vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve pre všetky deti – počnúc prenatálnym obdobím až do prvých ročníkov primárneho vzdelávania, pričom sa treba explicitne a prioritne zamerať na najviac znevýhodnené a marginalizované skupiny, napríklad Rómov – aby sa inkluzívne vzdelávanie mohlo stať realitou pre túto a ďalšie generácie rómskych detí.

Odporúčania

Pre aktérov na národnej a vládnej úrovni:

- Zvýšiť mieru investícií do vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve (VSRD) na úroveň porovnateľnú s priemerom v krajinách OECD (0,5 percent HDP).
- Pri tvorbe nových národných verejných politík a opatrení v oblasti VSRD sa treba opierať a čerpať z evalvácií a zistení realizovaných projektov a príkladov dobrej praxe z medzinárodnej úrovne. Odporúčame vytvoriť a podporovať implementáciu inovatívnych, alternatívnych a flexibilných programov zameraných na efektívne rodičovstvo a prosperitu dieťaťa, programov realizovaných v domácnosti, predovšetkým pre deti vo veku od 0 do 3 rokov.
- Vytvoriť národné a lokálne koordinačné štruktúry potrebné pre tvorbu komplexnej stratégie s cieľom umožniť efektívnu a účelnú medzirezortnú koordináciu relevantných ministerstiev, Úradu splnomocnenca vlády pre rómske komunity a ďalších kľúčových hráčov občianskej spoločnosti.
- Odporúčame iniciovať komplexný zber dát o zastúpení rómskych detí vo veku 0 až 6 rokov vo formálnom a neformálnom vzdelávaní, zdravotných službách a iných programoch VSRD, ako aj o vplyve rôznych typov služieb na deti a ich rodiny.
- Vytvoriť systém komplexných profesionálnych programov vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve s dôrazom na poskytovanie podpory rodinám a na preventívne opatrenia zamerané na zabezpečenie adekvátnej úrovne prenatálnej a postnatálnej starostlivosti, výživy, zdravotných kontrol detí v dojčenskom veku zameraných primárne na vývojové oneskorenia a zdravotné postihnutia a na neobmedzený rozvoj v ranom detstve.
- Treba legislatívne ukotviť, aby všetky výzvy na zvýšenie kapacity materských škôl obsahovali kritériá zabezpečujúce etnicky a sociálne zmiešané materské školy vo všetkých praktických ohľadoch.
- Iniciovať príslušné opatrenia na posilnenie sociálnej súdržnosti a harmonických etnických vzťahov v slovenskej spoločnosti. Je dôležité, aby sa podporoval partnerský, a nie mocenský (*zhora nadol*) prístup k rómskym komunitám.
- Riešiť otázky komunitného zdravia, bývania a infraštruktúry v marginalizovaných rómskych osadách. Chudoba a ťaživé podmienky, v ktorých vyrastá väčšina rómskych detí, významne obmedzujú ich prístup ku kvalitnému vzdelávaniu a starostlivosti v ranom detstve.

Pre Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu:

- Zaviesť povinný posledný ročník predprimárneho vzdelávania. Tento krok by mal byť podľa návrhu Národného programu rozvoja výchovy a vzdelávania „Učiace sa Slovensko“, súčasťou širšej, národnej integrovanej stratégie vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve pre všetky deti.
- Pred zavedením povinného posledného ročníka predprimárneho vzdelávania treba pripraviť vhodné podmienky. Jedným z opatrení je zvýšenie kapacity materských škôl, aby bolo možné zabezpečiť dochádzku detí z marginalizovaných komunít, ako aj zabezpečiť kvalitu služieb a zlepšiť geografickú dostupnosť materských škôl.
- Rozhodne treba eliminovať riziko segregovaného poskytovania vzdelávania a starostlivosti. Vrámcami všetkých výziev zameraných na zvyšovanie kapacity materských škôl odporúčame špecifikovať kritériá zamerané na zabezpečenie etnicky a sociálne zmiešaných materských škôl.

- Rozšíriť poskytovanie bezplatného, právne nárokovateľného a dostupného predprimárneho vzdelávania minimálne na dva roky pred začiatkom povinnej školskej dochádzky, hlavne pre deti zo znevýhodneného prostredia.
- V súlade s návrhom Národného programu rozvoja výchovy a vzdelávania „Učiace sa Slovensko“ revidovať politiky posudzovania a testovania školskej spôsobilosti a čo najskôr vypracovať plány zamerané na ukončenie ich používania.
- Vypracovať analýzu vplyvu nultých ročníkov a prípravných tried na vzdelávacie výstupy a integráciu detí pochádzajúcich z rôznych prostredí. Zabezpečiť, aby dieťa strávilo v existujúcom nultom ročníku iba jeden rok pred jeho plnou integráciou do bežnej inkluzívnej triedy. Zriaďovanie ďalších nultých ročníkov zásadne neodporúčame.
- Vypracovať metodiku citlivého zberu anonymných etnických údajov; vytvoriť systém pravidelného monitorovania etnických údajov vo vzdelávacom systéme s cieľom vypracovať ciele vzdelávacie politiky zamerané na špecifické skupiny detí, vrátane rómskych detí a identifikovať diskriminačné postupy.
- Revidovať existujúci systém financovania služieb VSRD s cieľom zvýšiť počet pedagogických asistentov a asistentiek, predovšetkým takých, ktorí ovládajú rómsky jazyk a tiež iných odborných zamestnancov (špeciálni pedagógovia, psychológovia, logoterapeuti, resp. terapeuti v oblasti zrakových a sluchových porúch a terénni sociálni pracovníci pre podporu rodiny a aktivity upevňujúce vzťahy medzi rodinou a materskými školami), ktorí by prispeli k vytváraniu inkluzívnych podporných tímov v predškolských zariadeniach.
- Vypracovať stratégie, ktoré pritiahnu k učiteľskej profesii viac Rómov, napríklad tým, že sa umožnia alternatívne možnosti vzdelávania a vyčlenia zdroje na sociálne štipendia.
- Vypracovať národnú stratégiu desegregácie v rámci aktívneho partnerstva s miestnymi samosprávami, mimovládnyimi organizáciami, zástupcami rómskej komunity a ďalšími relevantnými hráčmi a zabezpečiť metodickú a finančnú podporu rozvoja takýchto stratégií na miestnej úrovni. Poskytovanie kvalitných programov VSRD pre rómske deti by sa malo považovať za dôležitú súčasť desegregačnej stratégie.
- Národné programy inklúzie rómskych detí by mali obsahovať celú škálu programov VSRD, pričom ich súčasťou by mala byť aktívna participácia rodičov. Tieto opatrenia by mali vychádzať a stavať na predchádzajúcich úspešných projektoch na Slovensku a inde, napríklad na pilotnom projekte Európskej únie *Dobrý začiatok (A Good Start)*. Podmienkou a kritériom výberu pre financovanie z európskych zdrojov by sa mala stať účasť a zapojenie rómskych komunít do tvorby miestnych stratégií.
- Zvýšiť financovanie metodicko-pedagogických centier zo štátnych zdrojov, aby mohli poskytovať bezplatné a dostupné kontinuálne vzdelávanie a podporu odborného rozvoja učiteľom a učiteľkám na všetkých materských školách s cieľom lepšie implementovať Štátny vzdelávací program a inkluzívne prístupy.
- Vypracovať štandardy a usmernenia pre ďalšie vzdelávanie učiteľov. Medzinárodná asociácia *Step by Step* vypracovala dva užitočné referenčné rámce: *Competent Educators of the 21st Century – Principles of Quality Pedagogy* (Kompetentní pedagógovia v 21. storočí – princípy kvalitnej pedagogiky)⁶ a *Standards for Competence in Diverse Contexts* (Štandardy kompetentnosti v rozmanitých kontextoch).⁷

6. <http://www.issa.nl/content/issa-quality-principles>

7. http://www.issa.nl/sites/default/files/Diversity-and-Social-Inclusion_0.pdf

- V minulosti sa pilotne odskúšalo a realizovalo množstvo úspešných a overených predškolských programov pre rómske deti. Súčasťou národných projektov financovaných zo zdrojov Európskej únie by mala byť cieleňá finančná podpora miestnych mimovládnych organizácií, vrátane rómskych MVO. Tieto príklady dobrej praxe by mali mať prístup k štátnym finančným zdrojom a možnosť akreditácie.
- Zvýšiť odborné a inštitucionálne kompetencie rozpočtových organizácií, ktoré sa zúčastňujú na odbornom raste učiteľov (Štátny pedagogický ústav a metodicko-pedagogické centrá) s cieľom zvýšiť kvalitu vzdelávacích programov pre učiteľov. Inicovať vypracovanie rámca kľúčových spôsobilostí pre učiteľov materských škôl, ako aj pre učiteľov ostatných stupňov vzdelávania.

Pre Štátnu školskú inšpekciu:

- Zlepšiť metodiku inšpekcie tak, aby sa okrem kontroly dodržiavania nariadení viac zameriavala aj na monitorovanie kvality služieb pre všetky deti, špeciálne pre deti zo znevýhodneného prostredia (vrátane kvality interakcií medzi zamestnancami a deťmi a kvality výsledkov detí). Inšpekcia by mala vyzdvihnúť príklady dobrej praxe.
- V materských školách pravidelne kontrolovať a vyhodnocovať inkluzívne postupy, pričom ku kľúčovým prvkom patria: individuálne diferencované učenie sa; multikultúrne osnovy; etnická analýza žiakov a zamestnancov danej inštitúcie; výučba slovenského jazyka ako druhého alebo ďalšieho jazyka; správanie detí (napr. na predsudkoch založené šikanovanie a zlá kvalita vzťahov medzi rómskymi a nerómskymi deťmi); forma a štruktúra hodín (segregácia). Výsledky inšpekcií by sa mali využiť pri tvorbe a úpravách národných verejných politík.

Pre Štátny pedagogický ústav a metodicko-pedagogické centrá:

- Na národnej úrovni inicovať posúdenie a revíziu všetkých vzdelávacích pre-graduálnych programov pre učiteľov s cieľom posilniť odbornosť, etiku a osobnú dimenziu spôsobilostí učiteľov. Zabezpečiť, aby vzdelávacie programy pre učiteľov zahŕňali predmety zamerané na pochopenie inkluzívnych postupov, napríklad osvojenie si slovenčiny ako druhého alebo ďalšieho jazyka, zamerané na multikultúrnú výchovu, efektívnu komunikáciu s rodičmi a budovanie tímov. OECD ponúka kompletný zoznam odporúčaných kurzov potrebných pre takýto odborný rast (Taguma, Litjens, and Makowiecki 2012, 65).
- Zvýšiť a zlepšiť kontinuálne príležitosti odborného rastu, ktoré zabezpečia a posilnia inštitucionálne zručnosti a kapacity vedenia škôl, učiteľov a ich pedagogických asistentov pri implementovaní inkluzívnych postupov v materských školách a na ostatných stupňoch škôl.

Pre Ministerstvo zdravotníctva:

- V rámci navrhovanej medzirezortnej štruktúry spolupráce vypracovať a realizovať plán núdzovej pomoci a podpory zameranej na rodinu pre prípady zvýšeného výskytu (epidémií) zhoršeného zdravotného stavu malých detí z marginalizovaných rómskych komunit s cieľom zabezpečiť dobrú úroveň zdravia a rozvoj malých detí. Takýto prístup by umožnil vyhnúť sa sociálnej stigme a zabezpečila by sa pravidelná dochádzka detí do materských a ostatných škôl.
- Uprednostniť vypracovanie stratégií zameraných na podporu dobrého zdravia a preventívnej starostlivosti o malé deti a na podporu rodiny v rodičovstve so zámerom dosiahnuť optimálne zdravie, rozvoj a prosperitu detí.
- Zabezpečiť bezproblémovú dostupnosť cenovo prístupných liekov a základných výrobkov určených na prevenciu a liečbu ochorení vyskytujúcich sa v segregovaných komunitách.

Pre miestne orgány:

- Uprednostniť umiestňovanie rómskych detí do zmiešaných a vnútorne nesegregovaných materských škôl v záujme integrácie a sociálnej kohézie; vyhýbať sa *de facto* rasovej segregácii.
- Keď je rómska osada vzdialená od miestnej materskej školy, mohla by byť riešením výstavba nových materských škôl umiestnených v rámci alebo v blízkosti osady. Pri týchto rozhodnutiach treba pamätať v prvom rade na najlepší záujem rómskych detí.
- Ak nie je možné garantovať prístup k predprimárnemu vzdelaniu pre všetky rómske deti v ich bezprostrednom okolí, zabezpečiť bezplatnú dopravu s náležitým sprievodom dospeléj osoby do najbližšej materskej školy.
- Prehĺbiť koordinované a komplexné opatrenia na miestnej úrovni zamerané na doručovanie služieb do marginalizovaných rómskych komunít, vrátane služieb VSRD a služieb v oblasti zdravia, bývania, zamestnanosti a infraštruktúry.
- Odstrániť administratívne bariéry zápisu do materských škôl, ktoré musia prekonávať rómski rodičia zo segregovaných komunít. Umožniť jednoduchý prístup ku komplexným informáciám o dostupnej finančnej pomoci a administratívnych požiadavkách. Zabezpečiť poskytovanie pravidelnej podpory a informácií pre rómskych rodičov počas tohto procesu.

Pre riaditeľov a riaditeľky materských škôl a učiteľov a učiteľky materských škôl:

- Navrhnuť školské vzdelávacie programy založené na princípoch rovnosti príležitostí, sociálnej spravodlivosti, diferencovaného učenia sa a na dieťa zamerané, individualizované vzdelávanie – rešpektujúc nároky na inklúziu stanovené v Štátnom vzdelávacom programe.
- Zabezpečiť pozitívne a príjemné prostredie pre rómske deti a ich rodičov. Učebné postupy by mali odzrkadľovať a uspokojovať rozličné potreby detí z rozmanitého prostredia, vrátane rómskych detí. Usporiadanie a štruktúra vzdelávania by sa mala vyhýbať inštitucionalizovanej etnickej segregácii.
- Vytvoriť multi-inštitucionálne partnerstvo, v ktorom budú zastúpené miestne samosprávy, zástupcovia a zástupkyne rómskej komunity a rodičia. Cieľom partnerstva bude zlepšovať spoluprácu medzi rodinami a materskou školou/školou a podporovať integrované mimoškolské aktivity zamerané na celkový prospech detí a ich rozvoj.
- Posilňovať kontinuálny odborný rozvoj učiteľov a učiteliek a ich asistentov a asistentiek prostredníctvom ich účasti na relevantnom ďalšom vzdelávaní. Cieľom je posilniť ich spôsobilosti v inkluzívnych postupoch, interkultúrnom vzdelávaní a ľudských právach a upevňovať ich nezaújaté chápanie historického, jazykového a sociokultúrneho kontextu rómskych detí a ich komunít.
- Pred nástupom detí do základnej školy by mali materské školy uplatniť princíp multidisciplinárneho partnerstva, na ktorom budú účastní aj rodičia. Cieľom partnerstva bude zabezpečiť, aby sa rozhodnutia prijímali s ohľadom na najlepší záujem dieťaťa. Vždy treba vypočuť hlas dieťaťa.

Presadzovanie silného komunitného partnerstva vo vzťahu k vzdelávaniu a starostlivosti v ranom detstve:

- Rodiny treba vnímať ako kľúčových hráčov. Verejné politiky vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve a národné projekty by mali presadzovať aktívnu participáciu rodičov. Ďalšou podporovanou oblasťou by malo byť medzigeneračné učenie.
- Prostredníctvom štátnych a/alebo európskych zdrojov treba presadzovať a financovať inovatívne, alternatívne a flexibilné programy zamerané na efektívne rodičovstvo a prosperitu dieťaťa a programy realizované v domácnosti (primárne pre deti vo veku 0 až 3 roky). Treba čerpať z dobrej praxe získanej v rámci už realizovaných projektov a z z okolitých, ale aj vzdialených krajín či regiónov.
- Posilniť programy zapájania rodiny a komunity do existujúcich národných projektov. Poskytnúť väčšiu mieru flexibility pri riešení špecifických potrieb jednotlivých komunít, keďže neexistujú všeobecné a jednotné riešenia rôznych problémov rozmanitých rómskych komunít.
- Treba posilniť prístup a podporu aktivít komunitných/materských centier (vrátane programov zameraných na gramotnosť v dospelosti a rodičovstvo), pretože takéto komunitné zdroje majú silný potenciál naplňať cieľ poskytovania kvalitnej starostlivosti o rómske deti a ich rodiny.

ÚVOD

Slovenská štúdia *Inklúzia Rómov od raného detstva (RECI+)* je súčasťou série správ zo strednej a východnej Európy, ktorých vypracovanie a vydanie podporili donorské inštitúcie. Ich cieľom je zachytiť a systematicky prezentovať situáciu rómskych detí a pomôcť príslušným orgánom v úsilí zabezpečiť nesegregovaný, bezproblémový a rovnaký prístup k službám vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve (VSRD) pre všetky rómske deti. Rozširovanie spomínaných služieb a programov v krajinách strednej, východnej a juhovýchodnej Európy je tiež jedinečnou príležitosťou realizovať na dôkazoch postavené advokačné aktivity vo forme demokratických konzultácií, dialógu a partnerstva medzi relevantnými štátnymi inštitúciami, kompetentnými miestnymi orgánmi, väčšinovou populáciou a menšinovými komunitami, vrátane Rómov.

Z kombinácie viacerých dôvodov vyplynula potreba vypracovania štúdií a správ s názvom RECI+ (Inklúzia Rómov v ranom detstve). Prvým je ťažká situácia rómskej populácie a rómskych detí v Európe, predovšetkým v krajinách strednej, východnej a juhovýchodnej Európy, ktorá naďalej patrí k ľudskoprávnym a politickým prioritám mnohých medzivládnych organizácií, vrátane Európskej komisie a Rady Európy. Po druhé, rastie odhodlanie samotných Rómov v jednotlivých štátoch a príslušných národných vlád riešiť nedostatočný pokrok v tejto oblasti. Po tretie, má sa za to, že obdobie raného detstva, od narodenia do 6. roku dieťaťa, a zvlášť od narodenia do troch rokov, je základom individuálneho zdravia, prosperity a výsledkov v oblasti vzdelávania človeka, ako aj jeho neskorších úspechov v celoživotnom učení sa a zamestnanosti.

Táto správa sa vo svojom prístupe k téme inklúzie Rómov od raného detstva do istej miery líši od predchádzajúcich štúdií, keďže sa primárne sústreďuje na vzdelávanie. Ako dokumentovala Európska komisia, Rada Európy, OECD a ďalšie medzinárodné organizácie, miera nerovností vo vzdelávaní na Slovensku je naďalej vysoká a vzdelávacie výsledky sa za ostatné roky zhoršili. Vzdelávanie rómskych detí je pre Slovenskú republiku jednou z kľúčových výziev.

Účel a rozsah

Hlavným účelom správy *Inklúzia Rómov od raného detstva RECI+* je predložiť najnovšie dôkazy a zdôrazniť význam VSRD pre sociálnu inklúziu znevýhodnených rómskych komunít. Správa sa zasaďuje za bezplatné, kvalitné a inkluzívne verejné služby v oblasti vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve pre rómske deti a ich rodiny. Zdôrazňuje potrebu zachytiť a podporiť úlohu členov rodiny pri vytváraní príležitostí na učenie sa svojich detí a samých seba.

Za uplynulé roky vzrástol na Slovensku záujem o mapovanie situácie v oblasti VSRD, ako aj počet materiálov o špecifických aspektoch týchto služieb a programov. Viaceré aktuálne medzinárodné štúdie a správy o vzdelávaní Rómov a sociálne znevýhodnených detí na Slovensku obsahujú časti

o starostlivosti a vzdelávaní v ranom detstve, chýba však komplexná a aktuálna správa na túto tému. Ambíciou predloženého materiálu je vyplniť túto medzeru dôveryhodným a informovaným výskumom a následnými odporúčaniami pre príslušné orgány zodpovedné za sociálnu inklúziu a inkluzívne vzdelávacie politiky zamerané na rómske deti a ich rodiny.

Štúdia sa zameriava na starostlivosť a vzdelávanie rómskych detí v ranom detstve. Mapuje súčasný stav s cieľom umožniť napredovanie v tejto oblasti. Správa ponúka kontextuálny popis a analýzu verejných politík a existujúci rámec starostlivosti o rómske deti vo veku 0 až 3 rokov a pre predprimárne vzdelávanie rómskych detí vo veku 3 až 6/7 rokov na Slovensku. Správa skúma otázky dostupnosti, prístupu, kvality starostlivosti a vzdelávania v ranom detstve, udržateľnosti zavedených opatrení, úlohu rómskych rodín a zapojenie širšej komunity.

Partneri

Túto správu s názvom *Inklúzia Rómov od raného detstva + (RECI+)* vypracovalo konzorcium troch partnerských organizácií pôsobiacich na Slovensku: **Nadácia otvorenej spoločnosti–Bratislava**, **Škola dokorán** a občianske združenie **eduRoma–Roma Education Project**. Súčasťou autorského a redakčného tímu boli aj odborníci z Katedry elementárnej a predškolskej pedagogiky **Univerzity Mateja Bela** v Banskej Bystrici.

Všetky partnerské organizácie sú aktívne v oblasti výskumu predprimárneho a primárneho inkluzívneho vzdelávania, interkulturálneho vzdelávania, školských reforiem a sociálnej pedagogiky, pričom už v minulosti v predmetných oblastiach publikovali a realizovali advokačné aktivity. Partnerské organizácie majú so vzdelávaním Rómov dlhodobé skúsenosti a majú nadviazané priame kontakty a dôveru s rómskymi komunitami, rodinami a jednotlivcami.

Koncept *Inklúzie Rómov od raného detstva – RECI+* kladie osobitý dôraz na advokačné aktivity nasledujúce po vydaní publikácie. Všetky partnerské organizácie sa zaviazali presadzovať lepší prístup ku kvalitným službám vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve pre rómske deti. Ich snahou je pokračovať v spolupráci na šírení zistení tejto štúdie a realizovať advokačné aktivity zamerané na dôsledné uplatňovanie všetkých odporúčaných krokov.

Zapojenie Rómov

Donorské organizácie spolu s realizačným tímom nadväzovali na skúsenosti z predchádzajúcich štúdií *Inklúzie Rómov od raného detstva – RECI+* a aktívne zapájali Rómov do všetkých častí a fáz projektu. Rómski odborníci boli súčasťou tímu recenzentov, podieľali sa na návrhu metodológie a realizovali terénny výskum a sú aj medzi autormi a editormi štúdie. Ich odborné znalosti, ako aj osobné skúsenosti neoceniteľným spôsobom prispeli ku kvalite a validite tejto správy. V rámci terénneho výskumu sa venovala špeciálna pozornosť hlasom a názorom rómskych rodičov a členov rodiny, ako aj zástupcom a zástupkyňiam rómskych komunít, ktorí majú dôležitú úlohu pri usmerňovaní a vedení rómskych detí v ústrety k ich celoživotným ambíciám v oblasti vzdelávania.

Metodológia

Metodológia kombinuje štúdium a analýzu sekundárnych zdrojov (vrátane rôznych dokumentov, legislatívnych a štatistických materiálov) s terénnym výskumom (rozhovory, fókusové skupiny, príklady z praxe) v rôznych časoch a na rôznych miestach Slovenska, ktoré realizovali rôzni ľudia. Tento prístup umožnil skombinovať makro a mikro úroveň. Na makroúrovni sa štúdia zamerala na analýzu štátnych a verejných politík, početných medzinárodných záväzkov slovenskej vlády, ktoré súvisia so vzdelávaním a starostlivosťou v ranom detstve a integráciou Rómov a odporúčaní v

oblasti kvalitnej VSRD pre všetky deti, primárne však pre rómske deti. Kritická analýza dokumentov ponúka potrebný kontext pre perspektívu z mikroúrovne, v rámci ktorej sa autori zamerali na identifikáciu bariér a prekážok brániacich dostupnému a prístupnému kvalitnému predprimárnemu vzdelávaniu pre rómske deti. Na mikroúrovni bol systém VSRD skúmaný z pohľadu miestnych orgánov, poskytovania kvalitného vzdelávania a zapojenia rodičov a širšej komunity do predškolskej výchovy rómskych detí.

Výskumný tím realizoval extenzívny prieskum relevantných internetových stránok, dokumentov a správ v angličtine a slovenčine. Cieľom bolo lepšie pochopiť kontext VSRD, legislatívu a verejnú politiku so špeciálnym zameraním na rómske deti, ako aj najnovšie trendy v oblasti vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve. Štúdiu boli podrobené materiály rôznych vládnych inštitúcií a mimovládnych organizácií, ako aj materiály vypracované európskymi inštitúciami.

Kvalitatívny terénny výskum pozostával z 28 hĺbkových rozhovorov a fókusových skupín v troch lokalitách v rôznych regiónoch Slovenska a z rozhovorov so zástupcami a zástupkyňami orgánov štátnej a verejnej správy v Bratislave. Pri výbere lokalít a vzorky respondentov sa kládol dôraz na zabezpečenie maximálnej možnej rôznorodosti z pohľadu jazykových, socio-ekonomických, sociálnych a historických rozdielov rómskych obyvateľov. Vybrané lokality sú mestá a obce s vysokým zastúpením rómskej populácie. Rozmanitosť lokalít umožnila lepšie identifikovať rôzne bariéry a prekážky brániace predprimárnemu vzdelávaniu rómskych detí, ktoré majú buď miestny charakter, alebo prierezový charakter naprieč týmito lokalitami.

Rozhovory so zástupcami a zástupkyňami kľúčových aktérov (miestnych samospráv, riaditeľmi a riaditeľkami materských škôl, inými učiteľmi, učiteľkami a zamestnancami, rodičmi detí) zohrali pri situačnej analýze o inklúzii vo vzdelávaní na Slovensku dôležitú úlohu. Cieľom rozhovorov bolo získať informácie o ich pohľadoch a názoroch na VSRD pre rómske deti a na celkový kontext reformy vzdelávania. Rozhovory mali veľký význam pre verifikáciu údajov a informácií zozbieraných počas úvodného štúdia sekundárnych dokumentov. Tam, kde je to vhodné, správa ilustruje zistenia citáciami (uvedené kurzívou) z rozhovorov, dávajúc priestor hlasom rozmanitých hráčov, s ktorými sa rozhovory realizovali.

Vždy, keď to bolo možné, sa na validáciu a verifikáciu údajov a informácií využívala triangulácia. V niektorých prípadoch sa na krížové overenie číselných údajov využilo porovnanie informácií z rôznych zdrojov. Napríklad, štatistické údaje poskytnuté štátnymi inštitúciami sa porovnávali s monitorovacími správami z národných projektov a tie s údajmi OECD, UNDP, Svetovej banky, Rómskeho vzdelávacieho fondu, Agentúry Európskej únie pre základné práva, Amnesty International, Európskeho centra pre práva Rómov a Európskej únie. Štatistické údaje boli overované najmä pri zisťovaní potreby zvýšenej kapacity materských škôl. Kvalitatívny výskum sa realizoval v období medzi augustom a septembrom 2016. Štúdium dokumentov pokračovalo do decembra 2016, kedy sa dokončil návrh správy. Proces finalizácie správy trval až do jari 2017.

Samotný výskum prispel k diskusii o verejnej politike v oblasti vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve na národnej úrovni, pretože spojil expertov a expertky a zhromaždil odborné vstupy o sociálnej inklúzii a rozvoji v ranom detstve. Odborníci a odborníčky na vzdelávanie a starostlivosť v ranom detstve, organizácie občianskej spoločnosti, ministerstvá, rôzne vládne orgány a inštitúcie podliehajúce správe ministerstva školstva dostali počas diskusie za okrúhlym stolom v marci 2017 informáciu o kľúčových posolstvách štúdie.

Štruktúra správy

Správa pozostáva z piatich kapitol. **Prvá kapitola** popisuje aktuálny stav vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve na Slovensku, ako aj špecifické potreby rómskych detí z marginalizovaných komunit. Kapitola tiež analyzuje vzdelávacie politiky a opatrenia na národnej úrovni vo vzťahu k potrebám rómskych detí. **Druhá kapitola** venuje pozornosť otázke prístupu rómskych detí

k predprimárnemu vzdelávaniu z pohľadu orgánov miestnej správy, ktoré sú zriadovateľmi materských škôl. Jej cieľom je v rámci lokálneho kontextu zmapovať dostupnosť a prístupnosť predprimárneho vzdelávania z geografického a sociálneho hľadiska. Veľká pozornosť sa preto venuje identifikácii typu a charakteru prekážok, ktorým rómske rodiny musia čeliť. **Tretia kapitola** identifikuje hlavné prekážky a bariéry poskytovania kvalitného vzdelávania rómskym deťom vo vzťahu k ich špecifickým vzdelávacím potrebám v rámci predškolskej prípravy. *Štvrtá kapitola* zdorazňuje význam zapojenia rodiny a komunity do ranej starostlivosti a vzdelávania. Ďalej skúma mieru posilnenia rodiny a komunity prostredníctvom verejných politík a konkrétnych opatrení a identifikuje medzery a bariéry súvisiace so zapojením širšej komunity. V jej závere sú uvedené príklady dobrej praxe v oblasti podpory rodiny a komunity. **Piata kapitola** sumarizuje kľúčové zistenia a postrehy, prezentuje praktické odporúčania pre aktérov s rozhodovacími právomocami a odborníkov a odborníčky z praxe s cieľom zlepšiť prístupnosť a pravidelnú účasť rómskych detí na vzdelávaní a starostlivosti v materských školách.

Rómovia v kontexte krajiny

Súčasnú situáciu Rómov na Slovensku je možné pochopiť, iba pokiaľ uplatníme historickú perspektívu.⁸ Rómovia žijú na území Slovenska od stredoveku, pričom prvé známe oficiálne zmienky pochádzajú zo 14. storočia. Po stáročia tu Rómovia opakovane zažívajú obdobia štátom vedenej alebo štátom podporovanej perzekúcie a častú diskrimináciu, vrátane vykázania a násilnej asimilácie (Fraser 1992, 156).

V 20. storočí sa pozícia Rómov výrazne nezlepšila a prenasledovanie a genocída slovenských Rómov sa tragicky znovu obnovili počas druhej svetovej vojny. Počas komunistického režimu sa štátna politika orientovala na asimiláciu Rómov. Až v roku 1991, dva roky po Nežnej revolúcii, získali Rómovia v bývalom Československu právo sa v rámci sčítania ľudu slobodne identifikovať ako samostatná menšina. Od vzniku Slovenskej republiky však slovenská vláda nedokázala nahradiť politiku asimilácie politikou integrácie, či vytvoriť efektívne administratívne a justičné mechanizmy na nápravu diskriminácie Rómov. Napriek početným deklarovaným záväzkom, integračným stratégiám a čiastkovým opatreniam, skutočná integrácia a inklúzia Rómov, rešpektujúca ich dôstojnosť, ostáva pre Slovensko jednou z najväčších výziev. Mnoho rómskych detí a ich rodín naďalej žije na okraji spoločnosti.

Demografická situácia

Rómovia predstavujú druhú najväčšiu etnickú menšinu na Slovensku, i keď podľa niektorých zdrojov ide o najväčšiu menšinu (Šuvada 2015). V poslednom sčítaní ľudu v roku 2011 sa k príslušenosti k rómskej komunite prihlásilo iba 105 738 Rómov, čo predstavuje približne dve percentá z celkovej populácie Slovenskej republiky. Sčítanie ľudu sa opiera o dobrovoľnú identifikáciu občanov k tej či onej národnosti, či etniku. Väčšina Rómov, možno z dôvodu neznalosti alebo strachu z následnej diskriminácie, sa k rómskemu etniku neprihlási dobrovoľne a zvolí si inú národnostnú kategóriu, obyčajne slovenskú a maďarskú (Vaňo 2001).

24

Keď sa aplikuje princíp tzv. „pripísanej etnicity“, je štruktúra slovenského obyvateľstva diametrálne odlišná. V dôsledku toho sa výstupy štatistických odhadov a sociologického mapovania líšia, pričom podľa niektorých zdrojov žije na Slovensku približne pol milióna Rómov (Šuvada 2015). *Atlas rómskych komunít 2013* (Mušínska et al. 2014) ponúka kvalifikovaný odhad počtu Rómov žijúcich na území Slovenska na úrovni 403 000 ľudí, čo predstavuje približne 7,4 percenta celkovej populácie.

8. Pozri napríklad Rada Európy, Factsheets on Roma History (2009), ktoré sa okrem iného zameriavajú na osoby s rozhodovacími právomocami: http://www.coe.int/t/dg4/education/roma/Source/FS2/0.0_introduction_english.pdf

Rada Európy odhaduje, že z celkového počtu obyvateľov na Slovensku je 9,17 percent Rómov. Napriek rôzniacim sa odhadom o počte Rómov je nespochybniteľné, že Slovensko v súčasnosti patrí k európskym krajinám s najvyšším absolútnym počtom Rómov, ako aj s ich najvyšším relatívnym pomerom voči celkovej populácii (Jurová 2004, 248).

Podľa prognóz bude počet Rómov naďalej rásť, zatiaľ čo populačná krivka ostatných národností bude klesať. Celkovo má rómska populácia najvyššiu mieru pôrodnosti, výsledkom čoho sú veľké rozdiely vo vekovom rozložení rómskych a nerómskych obyvateľov. V nerómskej populácii je pomer detí do 16 rokov približne na úrovni 15,3 percenta, zatiaľ čo v prípade rómskej populácie je to 39,4 percent. Na druhej strane, iba 2,1 percenta Rómov dosiahlo vek nad 65 rokov, pričom počet osôb nad 65 rokov v nerómskej populácii je približne šesťnásobne vyšší – 12,7 percent (Šprocha 2014, 21).

Tabuľka 1: Komparatívny demografický vývoj Rómov v Slovenskej republike, 2011

Veková skupina	Rómska populácia	Celková populácia
0 do 14	39,4 %	15,3 %
15 do 49	49,9 %	52,0 %
50 do 64	8,6 %	20,1 %
65+	2,1 %	12,7 %

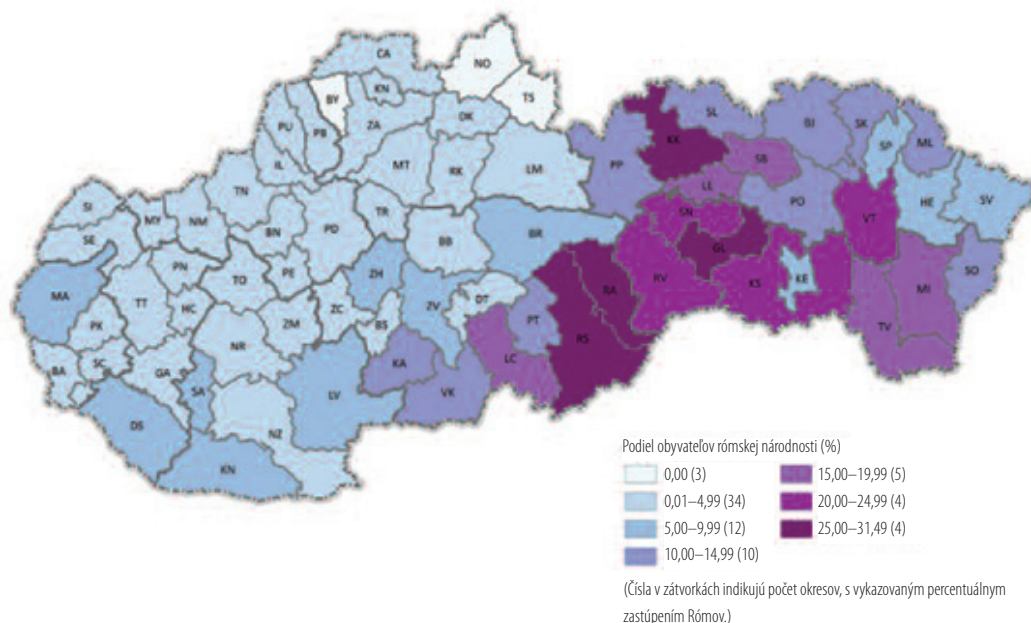
Zdroj: Upravené podľa Šprochu 2014, 21.

V roku 2012 odhadoval Šprocha (2014, 147) počet rómskych detí pod 15 rokov približne na 151.000 a predpokladá sa, že do roku 2030 tento počet vzrastie na viac ako 165.000. V kombinácii s očakávaným výrazným poklesom celkovej detskej populácie do roku 2030 sa dá predpokladať, že pomer rómskych detí v materských školách a školách bude naďalej rásť. Kým rómske deti v roku 1980 predstavovali menej než 7 percent detskej populácie a o niečo viac ako 18 percent v roku 2012, podľa uvedených prognóz by do roku 2030 mohli predstavovať viac ako 21 percent (Šprocha 2014, 148). Kľúčovou investíciou z hľadiska budúcnosti Slovenska je zabrániť prenosu generačného znevýhodnenia na dnešné rómske deti. Týmto deťom, ich rodinám a komunitám, ale aj ekonomike a spoločnosti ako takej, by to prinieslo dlhodobé benefity.

Rozmanitosť rómskej populácie

Slovenskí Rómovia nie sú homogénnou skupinou. Rozmanitosť rómskych komunít sa týka ich geografického rozloženia, miery integrácie/segregácie, materinského jazyka a jazyka používaného v každodennom živote. Z priestorového hľadiska je zastúpenie rómskej populácie na území Slovenska nerovnomerné, pričom najviac predstaviteľov a predstaviteľiek tejto etnickej skupiny (60 percent) žije na juhovýchode krajiny (pozri mapu č. 1). Najvyššia miera zastúpenia Rómov je v Košickom kraji (31 percent celkového počtu obyvateľov regiónu); na druhom mieste je Prešovský kraj (29,9 percent) a Banskobystrický kraj (odhad: 19,6 percent). Na druhej strane spektra je Trenčiansky kraj (1,28 percent Rómov), Žilinský kraj (1,45 percent Rómov) a Bratislavský kraj (1,95 percent Rómov) (Matlovičová, Matlovič, Mušínska, and Židová 2012).

Mapa 1: Odhadovaný počet rómskych obyvateľov na Slovensku podľa okresu (%), 2014

Zdroj: Šuvada 2015.

Rozmanitá je aj miera integrácie Rómov medzi nerómsku populáciu. Takmer polovica (46,5 percent) Rómov žije integrovane s majoritou, 11,5 percent žije v mestských oblastiach primárne obývaných Rómami, 23,6 percent žije v rómskych osadách vo vnútri alebo na kraji obcí a miest a 18,4 percent (73.920) žije v segregovaných osadách.⁹ Podľa *Atlasu rómskych komunít 2013* (Mušinka et al. 2014) je na Slovensku 804 rómskych osídlení, ktoré sa nachádzajú v 584 sledovaných obciach. Z nich 231 sú segregované osady v určitej vzdialenosti od 195 miest a obcí (priemerná vzdialenosť medzi osadou a dedinou/mestom je 900 metrov, pričom najväčšia vzdialenosť je 7 kilometrov). V 153 obciach žijú Rómovia v úplne segregovaných osadách.

Pokiaľ ide o používanie jazyka, populáciu Rómov na Slovensku je možné označiť za heterogénnu alebo multikultúrnu. Podľa prieskumu domácností UNDP (UNDP Household Survey, UNDP, 2012) označila jedna tretina opýtaných Rómov za svoj materinský jazyk slovenčinu, 12 percent uviedlo maďarčinu a viac ako polovica (55 percent) uviedla rómsky jazyk¹⁰ (UNDP 2012, 39). Štúdia UNDP jednoznačne asocjuje jazykovú diverzitu so životnými podmienkami a mierou odlúčenia (separácie) rómskych komunít. Zistenia ukazujú, že priestorová segregácia rómskej populácie má pravdepodobne vplyv aj na jazykovú segregáciu; v segregovaných osadách sa každodenne používa rómčina, no v prípade viac rozptýlených typov osád/obydlí tomu tak nie je. V porovnaní s údajmi UNDP z roku 2005 vzrástol počet Rómov žijúcich v segregovaných osadách, ktorí používali rómčinu ako svoj prvý jazyk (zo 44,9 na 52,7 percent) (UNDP 2012, 39). Údaje taktiež poukazujú na to, že niektoré skupiny Rómov používajú v každodennom živote dva jazyky, pričom ani jeden z nich nie je slovenčina. Mnohé rómske deti zo segregovaných a oddelených osád preto majú so školskou dochádzkou problémy, pretože im chýbajú príležitosti doma počúvať a používať slovenský jazyk.

26

Rozsah hospodárskeho, sociálneho a kultúrneho vylúčenia v izolovaných, marginalizovaných rómskych komunitách na Slovensku je často extrémny, čo znamená, že mnohé deti vyrastajú v prostredí s nízkou úrovňou bývania, bez akejkoľvek alebo bez bezpečnej dodávky vody a hygienického štandardu, s obmedzeným prístupom k jasliam, materským školám a školám. Miera

9. http://www.romadecade.org/cms/upload/file/9653_file2_atlas-romadecade.pdf

10. Rómčina patrí do indo-árijskej skupiny jazykov indoeurópskej jazykovej rodiny. Je príbuzným jazykom hindštiny, urdú, pundžábčtiny a iných indických jazykov. Existuje viac ako 100 dialektov rómčiny (UNDP 2012).

individuálnej integrácie určuje pre človeka aj dostupnosť kultúrnych a sociálnych zdrojov širšej spoločnosti. Podľa vyššie uvedenej demografickej analýzy takmer polovica Rómov na Slovensku žije v relatívnej alebo extrémnej izolácii s obmedzeným prístupom k pracovným príležitostiam. Cyklus rómskej chudoby je dynamický a sociálna priepasť medzi Rómami a Nerómami rastie (Darulová 2007). Napätie medzi majoritnou populáciou a Rómami sa zvyšuje, pričom situáciu zhoršuje aj súčasný politický kontext (Vančíková 2013).

Navyše existuje takzvaný „*rómsky mýtus*“, ktorý živia predovšetkým médiá. Mnoho Slovákov si myslí, že finančná podpora určená pre rómske komunity je hlavným dôvodom vysokých daní a že deficit verejného rozpočtu by bolo možné vyrovnať zrušením tejto podpory.¹¹ I keď v ekonomickej realite ide len o hanlivý mýtus, takéto naladenie spoločnosti sťažuje prijímanie akýchkoľvek vyrovnávacích opatrení. A to aj v oblasti vzdelávacích služieb. Hoci je integrácia Rómov náročnou politickou výzvou, mala byť prioritou, pevne ukotvenou v politickej agende. Bez účinných integračných stratégií nebude mať väčšina Rómov príležitosť naplno prispievať do hospodárskeho, sociálneho a kultúrneho života národa. Nedostatočný prístup ku kvalitnému vzdelávaniu zohráva v kultúrnom vylúčení významnú úlohu a v zásade eliminuje reálne šance vymaniť sa z nepriaznivej sociálnej a ekonomickej situácie. Jednou z principiálnych otázok v zabezpečení spravodlivosti vo vzdelávaní a životných príležitostiach je vytvorenie podmienok pre inklúziu čo najväčšieho možného počtu detí do kvalitných programov ranej starostlivosti a vzdelávania.

11. INESSTR. Citované dňa: 6. 11. 2016: <http://inesstr.sk/mytus/>

KAPITOLA 1.

Situačná analýza: vzdelávanie a starostlivosť o rómske deti v ranom detstve na Slovensku

Cieľom tejto kapitoly je popísať stav vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve na Slovensku, berúc do úvahy špecifické potreby rómskych detí zo znevýhodneného prostredia. Argumenty formulované v tejto kapitole dokladujú, prečo je mimoriadne dôležité venovať tejto téme na úrovni štátnych a verejných politík adekvátnu pozornosť. Opierajúc sa o medzinárodný výskum, odborné skúsenosti a legislatívne záväzky Slovenskej republiky, autorský tím analyzuje kľúčové výzvy súvisiace so vzdelávacou politikou a ustanoveniami, ktoré by v kontexte potrieb rómskych detí zo sociálne znevýhodneného prostredia boli prospešné.

1.1 Systém vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve na Slovensku

Pojem „vzdelávanie a starostlivosť v ranom detstve“ (VSRD) zahŕňa všetky typy zariadení, ktoré poskytujú vzdelávanie a starostlivosť deťom v predškolskom veku (t. j. pred nástupom do povinnej školskej dochádzky), bez ohľadu na to, kto je zriaďovateľom danej inštitúcie, kto ju financuje, aké sú prevádzkové hodiny, osnovy alebo program.¹² Vzdelávanie a starostlivosť v ranom detstve sa na Slovensku realizuje pre deti od 0 do 6 rokov, čo je vek povinnej školskej dochádzky. V prípade odloženej dochádzky je to do 7. roku dieťaťa.

Inštitucionálna starostlivosť o deti do 3 rokov sa vo všeobecnosti poskytuje formou celodennej, poldennej alebo niekoľko hodinovej starostlivosti v jasliach (niekoľko dní v týždni, resp. každý deň). V roku 1993 boli jasle vyňaté spod pôsobnosti Ministerstva zdravotníctva a neboli regulované až do roku 2017. Od marca 2017 reguluje zriaďovanie jasiel ako inštitúcie sociálnych služieb novela Zákona č. 448/2008 o sociálnych službách. Doteraz neexistujú žiadne nariadenia upravujúce povinné osnovy v jasliach.

Tieto služby využívajú predovšetkým rodiny, v ktorých matka alebo otec z dôvodu svojho nástupu do práce nevyužili trojročnú rodičovskú dovolenku. Ďalšou možnosťou pre rodiny je navštevovanie neformálnych materských a rodinných centier, obvyčajne zriadených občianskymi združeniami alebo cirkvami. Tieto centrá ponúkajú podnetné vzdelávacie prostredie a umožňujú rodičom a ich deťom tráviť kvalitný čas v kontakte s inými dospelými osobami a deťmi. Na rozdiel od formálnych vzdelávacích inštitúcií ich pôsobnosť nie je legislatívne upravená.

12. Definícia podľa OECD v „Starting Strong: Early Childhood Care and Education.“ Citované dňa: 26.11. 2016 <http://dx.doi.org/Oct.1787/9789264192829.en>

Tabuľka č. 2: Systém starostlivosti a vzdelávania v ranom detstve na Slovensku

Program ranej starostlivosti			Predškolské vzdelávanie (ISCED 0)		
Názov programu	Teoretický vek nástupu/začiatku	Teoretická doba trvania (v rokoch)	Názov programu	Teoretický vek nástupu/začiatku	Teoretická doba trvania (v rokoch)
<i>Detské jasle</i>	8m*	3	<i>Materská škola</i>	3	3
			<i>Špeciálna materská škola</i>	3	3
			<i>Prípravné triedy na základnej škole (nultý ročník)</i>	6	1
			<i>Prípravné triedy v špeciálnej základnej škole</i>	6	1

* Prijímanie detí mladších ako 8 mesiacov je veľmi zriedkavé.

Materské školy predstavujú prvé formálne vzdelávacie inštitúcie, ktoré môžu deti na Slovensku navštevovať. Sú určené pre deti od 3 rokov až po dosiahnutie veku povinnej školskej dochádzky, čo je 6 rokov veku života dieťaťa alebo v prípade odporúčaného/schváleného odkladu povinnej školskej dochádzky, do veku 7 rokov.¹³ Pokiaľ to umožňuje kapacita, materská škola môže prijať aj deti vo veku dvoch rokov, ale vo všeobecnosti sa musia uprednostniť deti vo veku 5 rokov a deti s odkladom povinnej školskej dochádzky.

Slovensko ešte nemá povinný systém vzdelávania v ranom detstve, ale odporúča sa, aby každé dieťa navštevovalo materskú školu aspoň jeden rok pred povinnou školskou dochádzkou. Všetky typy materských škôl, či už financovaných z verejných, cirkevných alebo súkromných zdrojov, sú preto povinné zabezpečiť bezplatné predprimárne vzdelávanie všetkým deťom bez rozdielu, ktoré majú rok pred nástupom do povinnej školskej dochádzky a trvalé bydlisko v rámci danej obce.

Tabuľka č. 3. Vybrané údaje o materských školách na Slovensku (2015/16)

	Materské školy			Spolu
	štátne	súkromné	cirkevné	
počet materských škôl	2.734	127	74	2.935
počet tried	7.345	321	202	7.868
počet detí	148.456	5.240	4.260	157.956
počet učiteľov a učiteľiek	14.490	671	404	15.565
počet pedagogických asistentov a asistentiek	243	36	7	286

Zdroj: Dáta získané zo Štatistickej ročenky: www.cvtisr.sk/cvti-sr-vedecka-kniznica/informacie-o-skolstve/statistiky/statisticka-rocenka-publikacia/statisticka-rocenka-materske-skoly.html?page_id=9602

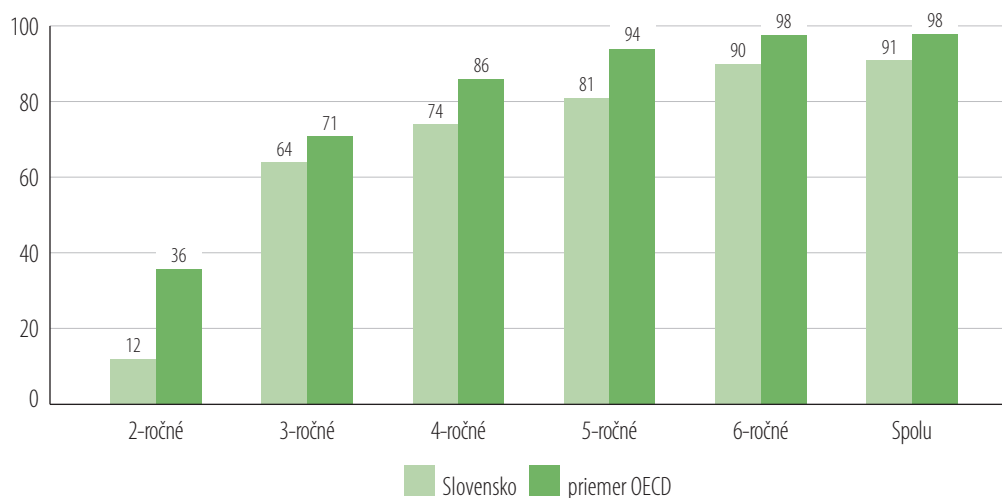
13. Podľa Školského zákona (Zákon č.245/2008) riaditeľ/riaditeľka materskej školy môže rozhodnúť o odklade nástupu dieťaťa do základnej školy v prípade, ak dieťa nedosiahlo vo veku šiestich rokov „školskú zrelosť“. Takéto rozhodnutie sa musí opierať o odporúčanie pediatra a príslušného Centra pedagogicko-psychologických služieb. Nástup do školy možno odložiť výlučne na základe žiadosti zákonného zástupcu dieťaťa, ktorý má konečné slovo.

1.2 Zápis do materských škôl

Miera účasti detí vo veku 4 rokov po začiatok plnenia povinnej školskej dochádzky bola v roku 2014 77,4 percent, pričom priemer v Európskej únii bol 93,1 percent; Slovensko teda bolo významne pod cieľom 95 percent, stanoveným v rámci stratégie Európa 2020 (Európska komisia 2016, 4). Podľa Centra vedecko-technických informácií, bola miera hrubej zaškolenosti¹⁴ detí vo veku 3 až 5 rokov v materských školách približne 88 percent (Herich 2015, 13). Podľa údajov OECD z roku 2015 (OECD 2016), je miera zaškolenosti detí na Slovensku nižšia než priemer OECD pre všetky skupiny, a obzvlášť nízka je v prípade malých detí: miera účasti detí vo veku 3 rokov bola 64 percent (priemer OECD: 71 percent), v prípade 4-ročných detí to bolo 74 percent (priemer OECD: 86 percent), a v prípade 5-ročných detí to bolo 81 percent (priemer OECD: 94 percent).

Obrázok 1. Zaškolenosť detí v systéme vzdelávania v ranom detstve podľa veku

Zdroj: Autorský tím na základe údajov OECD (2016).

Podľa OECD (2014) je príčinou tohto nepriaznivého stavu slabé financovanie školstva a celkovo nízke investície do tohto stupňa vzdelávania. Nízka miera zapojenosti detí do predprimárneho vzdelávania na Slovensku je i dôsledkom absencie integrovaných programov, v ktorých by sa kombinovalo predškolské vzdelávanie s ranou starostlivosťou. Najdôležitejším faktorom však je nedostatočná kapacita materských škôl (pozri Kapitolu 2).

1.3 Význam vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve

Jednou z kľúčových priorít európskej agendy je zlepšenie prístupu k vzdelávaniu a starostlivosti v ranom detstve. Medzi cieľmi stanovenými v rámci stratégie Európa 2020 je dosiahnuť minimálne 95-percentnú účasť detí (od 4 rokov do veku povinnej školskej dochádzky) na programoch vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve. V ostatnom období sa v Európe pozornosť presmerovala z témy zvyšovania kapacity inštitúcií ranej starostlivosti a predprimárneho vzdelávania na zvýšenie ich kvality (Milotay, 2016). Európska komisia (EK) zohrala v roku 2014 dôležitú úlohu pri vypracovaní Rámca kvality vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve (Quality Framework for Early Childhood Education and Care).

Medzinárodný výskum ponúka presvedčivé dôkazy o tom, že prvé roky ľudského života sú kľúčové, pričom prvých 1.000 dní je ťažiskových. Skúsenosti z raného detstva ovplyvňujú celý budúci život

14. Zaškolenosť detí sa chápe ako pomer detí zapísaných do materských škôl v porovnaní s celou skupinou detí vo veku od 3 do 5 rokov.

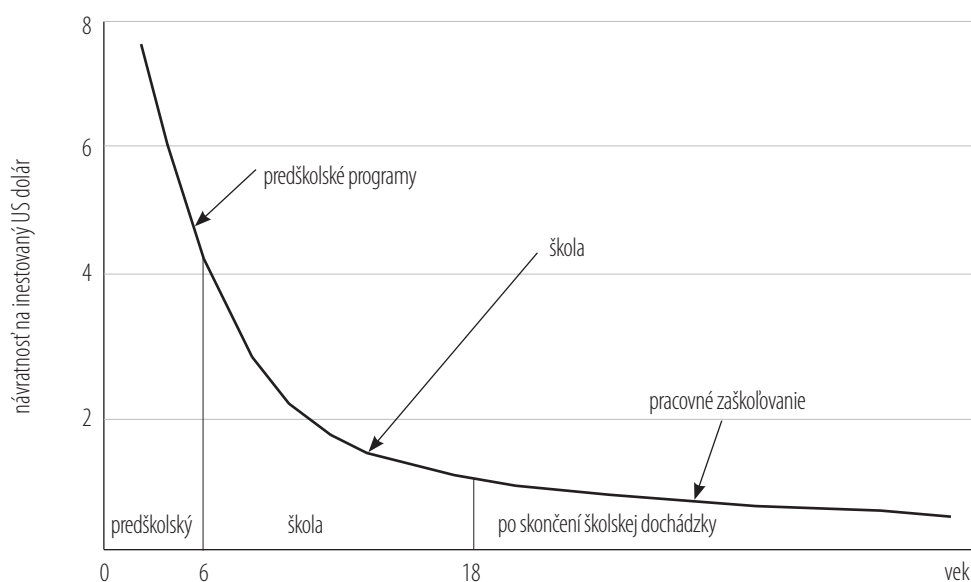
človeka. Dôkazy z oblasti biológie, behaviorálnych vied a neurovedy potvrdzujú, že rané detstvo je obdobím veľkej zraniteľnosti, ale aj veľkých príležitostí. Práve v tomto období sa kladú základy celoživotného vzdelávania. Kvalitná zdravotná starostlivosť a vzdelávanie v ranom detstve môže deťom pomôcť naplniť svoj potenciál a tiež zmierniť riziká vyplývajúce z ich života v materiálne znevýhodnenom prostredí. Pretrvávajúci vplyv vzdelávania v ranom detstve sa preukazuje predovšetkým v lepších možnostiach detí uspieť v škole. Vzdelávanie v ranom detstve významne znižuje riziko opakovania ročníka a výrazne zvyšuje šance dieťaťa ukončiť strednú školu (Barnett a Belfield 2000; Barnett 1995).

Vyššie uvedené fakty sú pre Slovensko mimoriadne dôležité. Podľa údajov OECD z roku 2015 je spomedzi 25 krajín práve na Slovensku najsilnejšia väzba medzi vzdelaním a spoločenským postavením.¹⁵ Programy VSRD sa preukázateľne podpisujú aj na dynamike rozvoja v sociomorálnej oblasti. Vďaka nim sa u detí zvyšuje zodpovednosť za plnenie si povinností, zlepšuje sa celkové správanie sa dieťaťa v triede. To všetko má vplyv na sociálnu adjustáciu dieťaťa. Preukázal sa i vplyv na celkové sociálne správanie, ktoré sa prejavilo v zlepšení medziľudských vzťahov (Barnett a Belfield 2000; Barnett 1995).

Hodnota investícií do kvalitného vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve je zmerateľná aj na makroekonomickej úrovni. Existujú jednoznačné dôkazy o tom, že investície do intervencií v ranom detstve, ktoré sa týkajú podporovania zdravej výživy, kognitívneho rozvoja detí a ich prístupu ku kvalitnému inkluzívnemu vzdelávaniu sú návratné (Svetová banka 2016, xix). Z obrázku č. 2 jasne vyplýva, že návratnosť nákladov na včasnú intervenciu je oveľa vyššia ako návratnosť nákladov na programy, ktoré sú zamerané na staršie deti (pozri tiež Heckman 2008b, 289–324; Heckmann 2008a; Heckman, Stixrud, a Urzua 2006, 411–482).

Preukázaná je i vysoká miera návratnosti investícií do starostlivosti o deti zo znevýhodneného prostredia v ranom detstve. Hoci je VSRD nákladná záležitosť, preukázateľne prispieva k znižovaniu chudoby a ekonomickej prosperite krajiny. (Heckman 2008a a 2008b; Naudeau a kol. 2011; Sayre a kol. 2015).

Obrázok č 2: Miera návratnosti investícií do ľudského rozvoja naprieč vekovými kategóriami

Zdroj: Svetová banka 2011 (citované v: Naudeau a kol. 2011, 19).

15. www.oecd.org/edu/Slovak-republic-Country-Profile.pdf

1.4 Zdôvodnenie potreby vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve pre rómske deti na Slovensku

Množstvo štúdií z celého sveta dokumentuje, že deti z chudobných rodín často vyrastajú v domácnostiach, ktoré sú menej podnetné pre učenie sa či rozvoj jazyka a zapájajú sa do menšieho počtu aktivít s dospelými než ich rovesníci, ktorí pochádzajú z lepšie situovaných rodín. Aikens a Barbarin (2008), Ballas et al. (2012) a Morgan et al. (2009) ponúkajú dôkazy o významnom vplyve socio-ekonomického postavenia rodiny na kognitívny, sociálny, fyzický a emocionálny rozvoj osobnosti dieťaťa. Vo veku 3 rokov je možné pozorovať rozdiely medzi úrovňou rozvoja osobnosti detí z materiálne chudobného prostredia a ich rovesníkmi z menej chudobného prostredia, pričom tieto vývojové rozdiely každým rokom počas detstva rastú (Európska komisia 2011).

Chudobné deti majú z intervencií v ranom detstve väčší úžitok než ostatné deti, obzvlášť pokiaľ podpora pretrvá aj v ďalšom období. U detí zo znevýhodneného prostredia sa vďaka kvalitným programom VSRD dynamickejšie rozvíjajú intelektové schopnosti. Vďaka tomu sa zvyšuje ich šanca na školskú pripravenosť, ktorá ovplyvňuje nielen ich ďalšie vzdelávacie dráhy, ale i život v dospelosti (Barnett a Belfield 2000; Barnett 1995; Rees, Chai, a Anthony 2012; Kuhl 2011). Vďaka kontaktu so vzdelávacou inštitúciou v ranom detstve sa pre ne stáva škola „čitateľnejšia.“ Vstup do školy, ktorý je zároveň vstupom do iného kultúrneho sveta, je tak menej bolestivý. Tie rómske deti, ktoré absolvovali program VSRD dokážu skôr chápať pravidlá i požiadavky tejto inštitúcie. Po vstupe do školy sú prispôbivejšie, majú vyššie sebedomie, sú viac motivované pre učenie a zodpovedné. Jednoduchšie nadväzujú sociálne vzťahy a netreba opomenúť ani rozvoj komunikačných zručností, ktoré im uľahčujú nielen vzdelávanie, ale i celkovú socializáciu v škole i mimo nej.

Ako sme načrtli v úvode, veľa rómskych detí príde do materskej školy alebo do základnej školy bez toho, aby ovládalo slovenský jazyk. Nie je žiadnym prekvapením, že táto skutočnosť ovplyvňuje ich školskú pripravenosť a úspešnosť. Ak sa vzdelávací systém neprispôbi potrebám týchto detí, ich schopnosť učiť sa vo vyučovacom jazyku danej školy alebo materskej školy môže byť výrazne sťažená.

Významná časť rómskych detí žije v extrémnej chudobe. Podľa Agentúry Európskej únie pre základné práva (2016), 76 percent rómskych rodín na Slovensku má problém „vyžiť z toho, čo má“ (str. 15); podľa jej zistení, 48 percent Rómov nad 16 rokov uviedlo, že sú nezamestnaní (str. 18). Následky chudoby a deprivácie sú ďalekosiahle. Mnohé rómske deti žijú v subštandardných a nezdravých obydliach, ktoré sú často bez kanalizácie alebo majú zdravotne závadnú pitnú vodu. Podľa najnovších dôkazov 67,74 percent rómskych domácností na Slovensku nemá vodovodný kohútik a iba 23 percent má v priestoroch obydli splachovací toaletu. Priamy prístup k verejným dodávkam nezávadnej pitnej vody (Európske centrum pre práva Rómov 2017) nemá 40,86 percent ľudí. Takéto podmienky sú v priamom rozpore s medzinárodným právom a ľudskými právami, ako aj s Dohovorom OSN o právach dieťaťa. Tieto domácnosti tak ohrozujú blaho detí, ich zdravie a bezpečnosť. K tomu ešte treba pripočítať problémy, ktoré súvisia s bezprostredným okolím, v ktorom mnohé rómske deti žijú. Ich okolie je často nebezpečné, kontaminované, pričom sa v ňom nachádza len veľmi málo bezpečných miest na hranie. Izolácia mnohých rómskych osád generuje pre ich obyvateľov (a predovšetkým pre ich malé deti) ďalšie hrozby. Tie vyplývajú najmä so slabej infraštruktúry (chabé alebo neexistujúce verejné osvetlenie, cesty či chodníky a nebezpečné cesty/železničné trate).

Chudoba má negatívny vplyv na zdravie, keďže chudobné rodiny majú obvyčajne obmedzený prístup k nutrične hodnotnému jedlu, kvalitnej zdravotnej starostlivosti a informáciám o bezpečnom a zdravom bývaní. Podľa zistení Prognostického ústavu Slovenskej akadémie vied z obdobia 1992–2012 je v porovnaní s celkovou populáciou krajiny miera úmrtnosti v prvom roku života v rómskych komunitách približne 2,5-krát vyššia. Z 1.000 živo narodených detí v rómskych lokalitách v danom období zomrelo 20 detí do 1 roku veku; pričom v majoritnej populácii to bolo 8 detí (Šprocha 2014, 114). Gelaye et al. (2016) a Herba et al. (2016) nedávno skúmali prepojenie medzi duševnými problémami matky a nežiaducimi výsledkami detí v chudobných rodinách a konštatovali, že pre zabezpečenie optimálneho vývoja je potrebné podnetné a nápomocné prostredie – čo je koncept, ktorý si vyžaduje komplexný pohľad na viacgeneračné prostredie, v ktorom deti žijú, vrátane zamestnania, bývania, chudoby a prosperity rodiny a komunity. Európska komisia (2012, 36)

odporúča investovať do tých lokalít, ktorých obyvatelia sú chudobní a u ktorých je riziko sociálneho vylúčenia. Má ísť o pokrytie nákladov komplexnej starostlivosti, poskytovanie kvalitnej starostlivosti a vzdelávania v ranom detstve spolu so základnou výživou a zdravotnými kontrolami ohrozených malých detí, ako aj prístup matiek k zdravotným a sociálnym službám a iným formám podpory.

Chudoba je tiež hlavnou príčinou hladu a podvýživy. Podľa Agentúry Európskej únie pre základné práva (2016, 16) v 31 percentách rómskych domácností na Slovensku išla minimálne jedna osoba spať hladná v mesiaci predchádzajúcom prieskumu v roku 2016. Podľa údajov Svetovej banky (2016, 17) existuje súvislosť medzi nízkou mierou zaškolenosti rómskych detí do materských škôl a faktom, že veľa rómskych detí je hladných. Tiež identifikujú priamu súvislosť medzi účasťou detí na predškolskom vzdelávaní a ich chudobnými životnými podmienkami.

Mnohé rómske deti sú dlhodobo vystavené zúfalým podmienkam, čo významne znižuje ich šance na úspech v škole. Podľa skorších výskumných zistení Svetovej banky, majú rómske deti vo veku od 3 do 5 rokov veľmi obmedzený prístup ku knihám. Problematický je tiež čas, ktorý s deťmi trávajú rodičia v stimulujúcich aktivitách. Rómske deti z chudobného prostredia neprichádzajú do kontaktu s predmetmi ako sú obrázky, knihy, geometrické tvary, farbičky. Obyčajne nevedia listovať v knihe, držať ceruzku či kresliť; (Tomatová 2004). Jana Tomatová – psychologička, ktorá pracuje v oblasti posudzovania školskej spôsobilosti detí, je jednou z mnohých odborníčov a odborníkov, ktorí tvrdia, že z existujúcich dôkazov vyplýva, že jedinou cestou, ako môžu rómske deti nadobudnúť vedomosti a zručnosti potrebné pre zvládnutie požiadaviek ďalšieho vzdelávania, sú kvalitné programy ranej starostlivosti zamerané na rozvoj jazyka, podporu zdravia, prácu s rodičmi a prístup ku kvalitným verejným službám (Tomatová 2004, 59).

1.4.1 Zaškolenosť a účasť rómskych detí na programoch vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve

Aj keď neexistujú údaje o počte detí na Slovensku, ktoré navštevujú jasle, z kvalitatívneho výskumu vyplýva, že zastúpenie rómskych detí v programoch ranej starostlivosti je zanedbateľné. Neformálne materské a rodinné centrá sa obyčajne nachádzajú v určitej vzdialenosti od rómskych obydľí, čo z nich prakticky robí nedosiahnuteľný cieľ. Zriedkavosťou sú aj ciele programy ranej starostlivosti o deti v domácnosti a podporné služby pre rodičov z marginalizovaných rómskych komunít a tie, ktoré existujú, obyčajne realizujú mimovládne organizácie.

Napriek nedostatku presných štatistických etnických údajov na Slovensku je súčasná miera zaškolenosti rómskych detí vo veku 3 až 6 rokov v materských školách veľmi neuspokojivá. *Atlas rómskych komunít 2013* (Mušinka et al. 2014) uvádza odhady, že počet rómskych detí zapísaných do materských škôl v roku 2013 bol 7 703. Podľa oficiálnej štatistiky Centra vedecko-technických informácií bolo v tom roku zapísaných do materských škôl iba 627 rómskych detí.¹⁶ Aj staršie zistenia Svetovej banky (2012) ukazujú markantné rozdiely medzi zaškolenosťou rómskych a nerómskych detí. V roku 2011 navštevovalo materskú školu iba 18 percent z opýtaných rómskych detí, pričom celkový priemer v krajine pre danú vekovú skupinu sa pohyboval na úrovni 72 percent (zistenia sú uvedené v Tabuľke č. 4).

Tabuľka č. 4. Čistá miera zaškolenosti do programov predškolského vzdelávania (%)

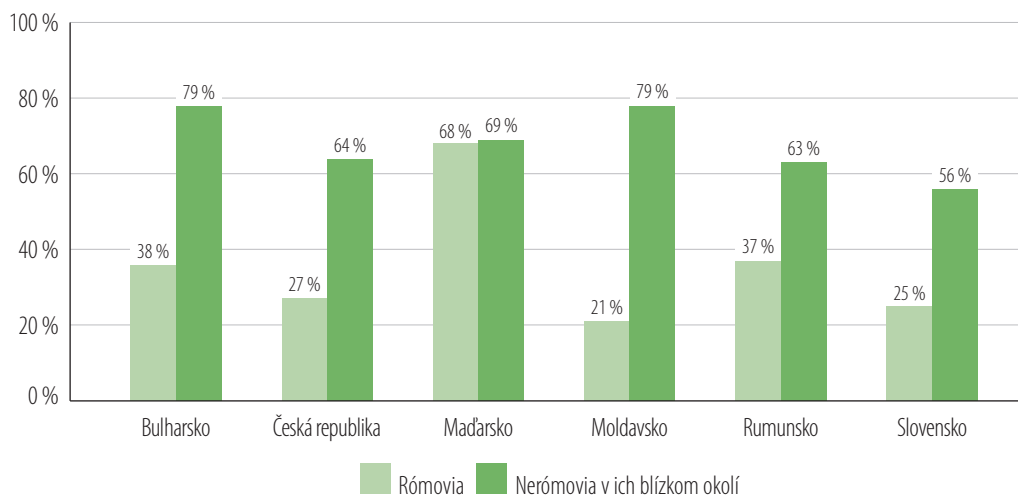
	Bulharsko	Česká republika	Slovensko	Maďarsko	Rumunsko
rómske dievčatá (2011)	38	19	14	71	32
rómski chlapci (2011)	42	25	20	61	33
Rómovia – priemer (2011)	40	22	18	66	32
národný priemer (2009–10)	75	79	72	88	77

Zdroj: Svetová banka 2012, 79.

16. Oficiálne údaje uvádzajú iba tie deti, ktorých rodičia sa prihlásili k rómskemu etniku.

Podľa Svetovej banky je u nerómskych detí dvakrát vyššia pravdepodobnosť, že budú zapísané do materskej školy než u ich rómskych rovesníkov z tej istej lokality (pozri Obrázok č. 3). Z výsledkov terénneho výskumu, ktorý mapoval situáciu vo vybraných lokalitách, vyplýva, že tieto rozdiely sú možno ešte väčšie: z celkového počtu 45 detí v danej lokalite (20 rómskych, 25 nerómskych) vo veku 3 až 6 rokov navštevovalo materskú školu 28 detí, pričom iba päť bolo rómskych.

Obrázok č. 3: Miera účasti 3 až 6-ročných rómskych a nerómskych detí žijúcich v tej istej lokalite na predškolskom vzdelávaní

Zdroj: Brüggemann 2012.

Zo zistení Svetovej banky (2016) vyplýva, že štyri z piatich rómskych detí nenavštevovalo v sledovanom období žiadne predškolské zariadenie, pričom pravdepodobnosť začlenenia do materskej školy bola nižšia u rómskych dievčat. Miera zaškolenosti sa naprieč regiónmi Slovenska líši, pričom prípadové štúdie ukazujú, že podiel rómskych detí navštevujúcich materskú školu aspoň jeden rok sa v rôznych lokalitách pohyboval medzi 14,2 až 35,6 percentami (Huttová, Gyárfášová, a Sekulová 2012).

Dostupné údaje naznačujú, že väčšina rómskych detí zaradených do programov VSRD navštevuje posledný ročník materskej školy (tzv. predškolský), ktorý je bezplatný. Mladšie rómske deti navštevujú materskú školu len zriedka. Podľa prieskumu UNDP (2012) má iba 12 percent rómskych detí vo veku 3 rokov skúsenosti s formálnou ranou starostlivosťou. Ide pritom o deti, ktoré žijú v sociálne integrovaných oblastiach. Účasť rómskych detí zo segregovaných komunit na programoch vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve je vo viac než o polovicu nižšej miere.

Tieto zistenia potvrdzujú, že účasť rómskych detí na predškolskom vzdelávaní na Slovensku je významne pod úrovňou cieľa stratégie Európa 2020, ktorým je 95 percentná miera účasti detí na programoch VSRD¹⁷. Toto číslo je nízke aj v porovnaní s okolitými krajinami (REF 2014). Zaškolenosť má pritom medzigeneračne klesajúci trend. Podľa UNDP výskumu z roku 2010 malo čiastočnú alebo úplnú skúsenosť s dochádzkou do materskej školy pred začatím povinného vzdelávania 53,1% Rómov (spomedzi všetkých vekových kategórií). Dnešné deti majú menšiu skúsenosť s materskou školou ako ich rodičia či starí rodičia. (UNDP 2012).

17. http://ec.europa.eu/education/policy/strategic-framework_en

1.5 Národné integračné stratégie a akčné plány v oblasti vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve pre rómske deti

Za posledných približne desať rokov vláda prijala viacero strategických dokumentov zameraných na integráciu Rómov. Vzdelávanie bolo identifikované ako jedna z kľúčových strategických priorít, pričom jeden z hlavných cieľov je zlepšiť dostupnosť VSRD pre rómske deti. V roku 2011 sa súčasťou revidovaného *Národného akčného plánu pre Dekádu inklúzie Rómov na roky 2005–2015*¹⁸ stal cieľ, aby v období medzi rokmi 2011 až 2015 minimálne 50 percent detí zo sociálne znevýhodneného prostredia alebo marginalizovaných rómskych komunít bolo zapísaných do materských škôl. Reformná stratégia z roku 2012, *Správna cesta – rómska reforma*,¹⁹ zvažovala zavedenie povinného vzdelávania v ranom detstve v rozsahu troch rokov. Nedošlo však k rozpracovaniu implementačných plánov a medzi hlavné prekážky na ceste k naplneniu takýchto ambícií patrila nedostatočná kapacita materských škôl. Túto skutočnosť si uvedomovala i predchádzajúca vláda, ktorá v Národnom programe reforiem SR z roku 2015²⁰ prisľúbila, že štát bude venovať špeciálnu pozornosť práve otázke rozšírenia kapacít materských škôl v lokalitách, v ktorých žije vyšší počet detí z marginalizovaných rómskych komunít. Pokrytie nákladov na zrealizovanie tejto vízie malo byť zabezpečené tak z verejných, ako aj európskych zdrojov.

Vízia zlepšenia dostupnosti predškolského vzdelávania je obsiahnutá i v aktuálnom Programovom vyhlásení vlády SR na roky 2016–2020²¹. V súlade s ním sa v Národnom programe reforiem Slovenskej republiky 2016 nachádza prisľub, že rozširovanie kapacít materských škôl bude pokračovať aj v roku 2016, a to prostriedkami zo štrukturálnych a investičných fondov. (týmto opatreniam sa venujeme v Kapitole 2). V aktualizovanej Stratégii SR pre integráciu Rómov do roku 2020²² sa uvádza zámer podporovať vytváranie a poskytovanie variabilných programov ranej starostlivosti pre deti z MRK. Na tento účel je stanovený rozpočet 11,5 EUR a cieľ má byť zrealizovaný v období 2016–2018. (pozri Balážová 2016).

Fakt, že situácia s nedostatočnými kapacitami materských škôl sa začína pomaly zlepšovať, potvrdzuje aj správa Európskej komisie (2016). V nej sa uvádza, že vo všeobecnosti možno vidieť na Slovensku určitý progres v otázke rozširovania kapacít predškolských zariadení, čím sa zlepšuje prístup k ranému vzdelávaniu detí starších ako 3 roky. Čo však zostáva nedotknuté, je otázka systematickej starostlivosti o mladšie deti. Správa kritizuje, že na Slovensku nenastal žiadny progres v oblasti tvorby legislatívneho rámca na podporu služieb ranej starostlivosti o deti. Slovensko je zo strany európskych i medzinárodných organizácií kritizované za jeho neschopnosť nastaviť účinné politiky integrácie Rómov.²³ Podľa kritiky nie sú naše integračné politiky cieľovo orientované, priebežne hodnotené, chýba kontrola ich plnenia, ako aj ich finančné krytie. To vedie k ich celkovo slabej implementácii.²⁴

Jarmila Lajčáková (2014) zdôrazňuje, že: „Od roku 1992 prijalo Slovensko niekoľko stratégií, ktoré uvádzali integráciu Rómov ako jeden zo svojich cieľov. Prijatie takéhoto strategického dokumentu – vrátane Národnej stratégie integrácie Rómov na Slovensku, bolo skôr výsledkom medzinárodného

18. www.minv.sk/?romske-komunity-uvod&subor=160529

19. http://www.minv.sk/swift_data/source/mvsr/romsky_splnomocnenec/Romska_reforma_vzdelavanie.pdf

20. http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/csr2015/nrp2015_slovakia_en.pdf

21. Programové vyhlásenie vlády Slovenskej republiky na roky 2016 – 2020. Cit. 15. 9. 2016 z <http://www.vlada.gov.sk/programove-vyhlasenie-vlady-sr-na-roky-2016-2020/?pg=2>

22. Stratégia bola aktualizovaná v roku 2015

23. Európska komisia túto obavu napríklad zdôraznila v rámci posudzovania implementácie slovenskej stratégie v roku 2012, 2014, a 2015; Open Society Foundations (2012) formulovali podobné obavy pri posudzovaní národných stratégií integrácie Rómov predložených Bulharskom, Českou republikou, Maďarskom, Rumunskom a Slovenskom.

24. Posúdenie Národnej stratégie Slovenska pre integráciu Rómov na roky 2012, 2014, a 2015 Európskou komisiou je dostupné na: http://ec.europa.eu/justice/discrimination/roma-integration/slovakia/national-strategy/national_en.htm

tlaku než vyjadrením národnej politickej vôle riešiť exklúziu Rómov“ (str. 9). Jej analýzu podporuje hodnotenie *Národnej stratégie pre integráciu Rómov Slovenskej republiky do roku 2020* (ktorú pripravili zástupcovia Inštitútu pre dobre spravovanú spoločnosť, Združenie Orava a Nadácia Škola dokorán). Hodnotenie preukázalo, že dokument nebol predchádzajúcou vládou (2012–2016) skutočne akceptovaný, a teda prax sa pod vplyvom tejto Stratégie nijak nezmenila. Väčšinu kvantifikovaných cieľov sa nepodarilo dosiahnuť.

Aj najnovšie reformné opatrenia zamerané na „zlepšenie prístupu ku kvalitnému a inkluzívnemu predprimárnemu a školskému vzdelávaniu pre marginalizované komunity, vrátane Rómov“, ako aj už zahájené národné projekty a výzvy na rozšírenie kapacity materských škôl financované Európskou úniou,²⁵ poskytujú informácie o merateľných vstupoch, a nie o konkrétnych cieľoch, čo sa týka novovytvorených miest v materských školách pre rómske deti.

1.6 Kľúčové výzvy rozvoja verejných politík vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve vo vzťahu k Rómom

1.6.1 Absentujúce komplexné služby vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve

„Koncept predškolského vzdelávania v iných krajinách je ďaleko širší v porovnaní s tým, ako ho poznáme u nás. Nie je to len o predškolskom vzdelávaní. Je to aj otázka sociálnej starostlivosti, zdravotnej starostlivosti a je to nielen práca s dieťaťom, ale s celou komunitou. Špeciálne v prípade rómskych komunit platí, že školská pripravenosť nie je len o deťoch, ale o celom sociálnom okolí.“

—spoluautor Štátneho vzdelávacieho programu

Predškolská výchova a starostlivosť o deti z chudobných podmienok má svoje špecifiká. Pri tvorbe programov VSRD treba podľa odporúčaní UNESCO riešiť celý komplex problémov od plánovania rodičovstva až po školskú prípravu (pozri Tabuľku č. 5).

Tabuľka č. 5: Agenda rozvoja rómskych detí v ranom detstve²⁶

Úroveň rozvoja	Problémy, ktoré žiadajú riešenia
A. Príprava na pôrod	Zabezpečenie kvalitnej pre a postnatálnej zdravotnej starostlivosti o matky a deti v rámci komunit, a to prostredníctvom návštev zdravotníckeho personálu v rodinách, ktorý by mal byť zložený z príslušníkov rómskej komunity. Zabezpečenie primeranej životnej úrovne. Zabezpečenie poradenstva pre matky počas tehotenstva – starostlivosť o seba, príprava na pôrod, plánovanie rodičovstva.
B. Od narodenia do 3 rokov	Registrácia po narodení. Komunikácia a poradenstvo ohľadne zdravotnej starostlivosti, výživy a dojčenia, s dôrazom na interakciu medzi novorodencom a opatrovníkom; pozornosť k hre, sociálny a jazykový rozvoj batoliat prostredníctvom citlivého, bohatého a stimulujúceho učebného prostredia.
C. Od 3 do 6 rokov	Prístup ku kvalitným raným vzdelávacím príležitostiam vo verejných materských školách; bezpečné a stimulujúce prostredie; kvalifikovaní poskytovatelia; kvalitné kurikulum primerané vývinovému stupňu, interaktívne, kultúrne i jazykovo citlivé. Klíma, ktorá podporuje aktívnu účasť rodičov a priebežné hodnotenie kvality programu a výsledkov rozvoja dieťaťa zo strany pedagógov.
D. Od 6 do 8 rokov	Dôraz na školskú pripravenosť, zabezpečenie pripravenosti škôl pre deti, odstránenie všetkých foriem segregácie, špeciálnych škôl a tried; zameranie sa na posilňovanie schopnosti rodín pri poskytovaní podpory pri učení ich detí.

Zdroj: UNESCO a Rada Európy 2014.

25. http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/csr2015/nrp2015_slovakia_en.pdf

26. Inclusion from the Start (2014)

Napriek tomuto poznaniu sa na Slovensku nevenuje dostatočná pozornosť ranej starostlivosti o rómske deti od 0 do 3 rokov. Hoci je treba priznať i fakt, že ak sa vôbec otvára otázka ranej starostlivosti, tak prevažne v snahe riešiť problémy práve týchto detí.

„Rozvoj predškolského vzdelávania na Slovensku nie je vnímaný ako komplexná priorita, ale ako nástroj na lepšiu prípravu rómskych detí na vstup do základnej školy.“

—spoluautorka Národného programu rozvoja výchovy a vzdelávania – Učiace sa Slovensko

Analýza národných stratégií a verejných politík ukazuje, že existujúci, skôr okrajový diskurz o vzdelávaní a starostlivosti v ranom detstve na Slovensku sa primárne zameriaval na predprimárne vzdelávanie. O iných programoch ranej intervencie sa koncepčne neuvažuje. A už vôbec nie vo vzťahu k potrebám rómskych detí z chudobných rodín.

„Potrebujeme vytvoriť komplexnú koordinovanú politiku ECEC. Netvrdím, že táto téma má byť prioritou, ale musia byť vytvorené podmienky, aby sa mohlo o nej hovoriť zmysluplne a komplexne na centrálnej úrovni. Nemáme koordinovanú politiku ECEC a to považujem za jeden obrovský problém.“

—spoluautor Štátneho vzdelávacieho programu

Podľa medzinárodných skúseností si vytvorenie komplexných programov ranej výchovy a starostlivosti vyžaduje zapojenie viacerých rezortov, vzájomnú súčinnosť a koordináciu aktivít. Svetová banka (2016) podotýka: *„Zlepšovanie prístupnosti a finančnej dostupnosti kvalitných (prierezových) služieb v prvých 1.000 dňoch života by mohlo zásadným spôsobom posilniť príležitosti rómskych detí ďaleko do dospelého veku.“*

1.6.2 Nedostatočná medzirezortná spolupráca

„Na Slovensku nám chýbajú funkčné mechanizmy na komplexné riešenie problematík, ktoré presahujú hranice jedného rezortu. Naučiť viaceré rezorty hľadať spoločné riešenia, ktoré presahujú ich aktuálne vymedzené kompetencie, je v súčasnosti pre rezortných úradníkov veľká výzva, na ktorú nie sú pripravení. Medzirezortná spolupráca je však prvý krok, ktorý je potrebné urobiť, ak chceme seriózne riešiť problémy s nedostatočne rozvinutou ranou starostlivosťou a predškolským vzdelávaním.“

—spoluautorka Štátneho vzdelávacieho programu

Vzdelávanie detí vo veku 3 až 6 rokov je agendou Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu SR. Starostlivosť v ranom detstve je však agendou Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny SR. Otázka vzdelávania rómskych detí v ranom detstve sa stala súčasťou agendy Ministerstva vnútra SR, pod ktorým bol zriadený Úrad splnomocnenca pre rómske komunity.

Aj rozdelený systém starostlivosti a vzdelávania detí v ranom veku môže vyústiť do tvorby kvalitných adresných programov VSRD. Podmienkou je však účinná medzirezortná spolupráca. Tá je však na Slovensku veľmi slabá. Z dostupných dôkazov vyplýva, že raná starostlivosť a predškolské vzdelávanie sú vnímané ako dva izolované problémy, ktoré si nevyžadujú spoločné riešenia. Vo vzťahu k potrebám rómskych detí sa práve toto ukazuje ako zásadný problém. Triesťenie problému, nedostatočná komunikácia a spolupráca môže vyústiť do nekonceptných riešení a prístupov. Napríklad, Ministerstvo školstva používa údaje o počte rómskych detí z oficiálnych štatistických zdrojov a nie údaje založené na pripísanej etnicite. Reálny obraz o tom, čo sa deje v teréne je ďalej spochybňovaný, keďže zvýšená miera participácie rómskych detí na predškolskom vzdelávaní sa považuje za zodpovednosť Úradu splnomocnenca pre rómske komunity:

„Stratégiu zvýšenia zapojenosti rómskych detí z marginalizovaných rómskych komunit do programov predškolskej prípravy a starostlivosti sa venuje Úrad splnomocnenca vlády pre rómske komunity, samozrejme, v spolupráci aj s MŠVVaŠ SR. V tejto veci Vám dokáže konkrétne odpovede poskytnúť len pracovníčka tohto úradu.“

—zamestnankyňa Odboru základných škôl a sekcie regionálneho školstva pri MŠVVaŠ SR

1.6.3 Nedostatok alternatívnych a flexibilnejších foriem predprimárneho vzdelávania

Vládne opatrenia zamerané na zvýšenie participácie detí na predškolskom vzdelávaní vo všeobecnosti presadzujú formálne vzdelávanie v materských školách. Iné, alternatívne formy neboli doteraz na národnej úrovni podporené.

„My máme veľmi zúžený repertoár poskytovania predškolskej prípravy v modeli jednej jedinej inštitúcie, ktorá pracuje podľa detailného vzdelávacieho programu. Je potom ťažké adaptovať predškolské vzdelávanie diferencovaným komunitám a ich konkrétnym potrebám... Ak sa na Slovensku neodnaučíme uvažovať o predškolskom vzdelávaní tak, že jeho jediná cesta vedie cez materskú školu, tak sa ďaleko nedopracujeme...“

—spoluautor Štátneho vzdelávacieho programu

Súčasný návrh národnej stratégie vzdelávania – *Národného programu rozvoja výchovy a vzdelávania – Učiaci sa Slovensko*²⁷ reflektuje potrebu zavedenia väčšej rozmanitosti do poskytovania raného vzdelávania. V tomto momente však nie je jasné, ako sa opatrenie bude realizovať, keďže ešte nebolo finalizované a odsúhlasené.

Alternatívne a flexibilnejšie služby (typu komunitných centier vzdelávania v ranom detstve a predprimárne zariadenia otvorené polovicu pracovného dňa) by mohli zvýšiť šance zapojenia rómskych detí do programov vzdelávania v ranom detstve. Revidovaná Stratégia Slovenskej republiky pre integráciu Rómov (existujúca stále iba vo forme návrhu) tiež hovorí o potrebe „zabezpečiť participáciu všetkých marginalizovaných rómskych komunit/ľudí zo sociálne znevýhodneného prostredia do rozmanitých programov starostlivosti a vzdelávania v ranom detstve“, i keď myšlienka, čo sa chápe pod „rozmanitými programami“, vôbec nie je konkretizovaná.

UNICEF (2012) odporúča, aby krajiny s obmedzeným počtom miest v materských školách, ktoré začali rozvíjať a expandovať alternatívne formy vzdelávania v ranom detstve, zabezpečili spoločné chápanie a uplatňovanie konceptu kvality. Len tak môžu investované zdroje priniesť očakávané výsledky a malé deti budú uchránené pred potenciálne škodlivými postupmi. Pri budovaní flexibilnejších systémov vzdelávania v ranom detstve je dôležité zabezpečiť, aby sa služby opierali o dôkladný prieskum skutočných potrieb skupín zraniteľnej skupiny detí.

Podľa správy Eurydice/Eurostat Európskej komisie z roku 2014 (str. 60), viaceré európske krajiny začali podporovať vytváranie alternatívnych štruktúr a rôznorodosť poskytovaných služieb:

- Nemecko sa snaží expandovať a zlepšovať dennú starostlivosť určenú pre rodiny (*Tagespflege*).
- Francúzsko sa pokúša o diverzifikáciu vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve tým, že presadzuje opatrovateľov a opatrovateľky detí v domácnosti a poskytuje dotácie súkromnému sektoru (predovšetkým malých zariadení, „mini-jasli/škôlok“).
- Lotyšsko prijalo nariadenie, ktoré zriaďuje štátom dotované domáce vzdelávanie a starostlivosť v ranom detstve.
- Maďarský Program národnej reformy na roky 2014–2020 presadzuje zriaďovanie domácej starostlivosti a vzdelávania v ranom detstve.

1.6.4 Potreba rozšíriť bezplatné a právne nárokovateľné predprimárne vzdelávanie

Prístupnosť a dostupnosť sú kľúčovými faktormi v zabezpečovaní prístupu k vzdelávaniu a starostlivosti v ranom detstve pre všetky deti, pričom to je mimoriadne dôležité pre deti z najviac znevýhodneného prostredia. Približne polovica európskych vzdelávacích systémov má predprimárne vzdelávanie (stupeň ISCED 0 – vzdelávacie programy prebiehajúce v zariadeniach

27. <https://www.minedu.sk/data/att/10448.pdf>

pre deti od 3 rokov do začiatku školskej dochádzky) bezplatné a umiestnenie v takomto zariadení je štandardne právne nárokovateľné. Na Slovensku je bezplatný len posledný rok predprimárneho vzdelávania pred nástupom do základnej školy. V prípade záujmu rodičov majú zriaďovatelia materských škôl štatutárnu povinnosť zabezpečiť miesto v predškolskom zariadení pre všetky deti zo spádovej oblasti vo veku 5 rokov.

V ostatných rokoch sa diskutovalo o zavedení povinnej predškolskej dochádzky, hlavne vo vzťahu k zabezpečeniu dochádzky rómskych detí. Jedným z cieľov *Návrhu Národného programu rozvoja výchovy a vzdelávania „Učiac sa Slovensko“* je garantovať predprimárne vzdelanie všetkým deťom od 3 rokov.²⁸ Predprimárne vzdelávanie by malo byť povinné od 5 rokov. Návrh bol predložený na verejnú diskusiu a následne bude predmetom politickej diskusie a hlasovania/schválenia v parlamente.

„V tézach národného programu navrhujeme, aby všetky 5-ročné deti prešli povinne vzdelávacím programom pre tzv. prípravný ročník pod vedením kvalifikovaných pedagógov a ďalších odborníkov, čím sa podporí rozvoj ich vzdelávacieho potenciálu pred nástupom do prvej triedy základnej školy. Zároveň navrhujeme, aby sa povinná školská dochádzka zmenila na povinné vzdelávanie. Znamenalo by to, že dôležité nebude „chodenie do školy“, ale absolvovanie vzdelávacieho programu. V tomto zmysle bude jedno, či päťročné deti absolvujú príslušný vzdelávací program v poslednom ročníku materskej školy alebo v prostredí základnej školy.“

—spoluautorka Národného programu rozvoja výchovy a vzdelávania „Učiac sa Slovensko“

V snahe zabezpečiť účasť všetkých detí na predškolskom vzdelávaní ho viacero európskych krajín urobilo bezplatným a povinným aspoň na jeden rok pred nástupom do primárneho vzdelávania (Rakúsko, Bulharsko, Lotyšsko a Švajčiarsko) (Európska komisia/Eurydice/Eurostat 2014, 40). V Maďarsku Národný plán verejného vzdelávania z roku 2011 zavádza bezplatnú starostlivosť a vzdelávanie v ranom detstve pre všetky deti vo veku od 3 do 6 rokov. Česká republika zavedie povinnú predškolskú dochádzku od 5 rokov v septembri 2017 (Európska komisia 2016). Belgicko, Malta, Francúzsko, Španielsko a Veľká Británia garantujú deťom bezplatnú účasť na programoch vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve dokonca od skoršieho veku (2 alebo 3 rokov) (Európska komisia/Eurydice/Eurostat 2014, 40).

Návrh Národného programu však nešpecifikuje, kedy alebo ako budú navrhované ciele zavedené do praxe, a ani nerieši *prístup* k bezplatnému predprimárnemu vzdelávaniu (finančná dostupnosť vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve bude podrobne preskúmaná v Kapitole č. 2). Odborníci a odborníčky na oblasť vzdelávania upozorňujú vo vzťahu k zavedeniu povinného posledného ročníka predprimárneho vzdelávania na viacero problémov:

- Z výskumu *Dokumentačno-informačného centra rómskej kultúry* v Prešove vyplýva, že počet zápisov do školy a školská dochádzka detí zo sociálne znevýhodneného prostredia sa pod hrozbou sankcií nezlepšila. Mnohí preto argumentujú, že samotná regulácia stačiť nebude, a že významnú úlohu zohráva systematická práca s rodinami.
- Panuje široká zhoda na tom, že povinná predškolská dochádzka pre rómske deti nestačí *„Celoplošné zavedenie povinného ročníka materských škôl by síce formálne zabezpečilo inštitucionálnu prípravu pre všetky deti bez rozdielu, avšak iba v trvaní jedného roka, čo je z hľadiska konečných efektov nedostatočne dlhé časové obdobie“* (Zimenová a Havrilová 2011, 25). Riaditelia materských škôl prezentujú skúsenosť, že jeden rok v MŠ rómskym deťom nestačí. Naopak, tie deti, ktoré chodili do MŠ tri roky, sú pri vstupe do školy na porovnateľnej úrovni so svojimi nerómskymi rovesníkmi (Huttová, Gyárfášová, a Sekulová 2012, 45). Aj zistenia tejto správy demonštrujú, že s cieľenými opatreniami je potrebné začať v skoršom veku.

28. Kompletné znenie návrhu Národného programu rozvoja výchovy a vzdelávania „Učiac sa Slovensko“ je dostupný na: www.minedu.sk/data/files/6987_uciace_sa_slovensko.pdf

- Niektoré expertné názory potvrdzujú (napr. Zimenová a Havrilová 2011), že predškolskú dochádzku je nutné v ranom detstve kombinovať s celým komplexom intervencií. Vyjadrujú obavy, že vzhľadom na podfinancovanie systému vzdelávania na Slovensku sa všetky verejné zdroje alokované na predprimárne vzdelávanie investujú do nákladného zavedenia celoplošnej povinnej materskej školy, čo paralyzuje akékoľvek iné aktivity v oblasti prípravy pestrejšej ponuky rôznorodých vzdelávacích a sociálnych služieb zameraných na deti od 0 do 6 rokov a ich rodičov.

1.6.5 Súčasný právny rámec nedokáže predchádzať, zabrániť alebo zvrátiť segregáciu

V roku 2015 zahájila Európska komisia proti Slovenskej republike konanie o porušení povinnosti zabezpečiť rovnaký prístup ku vzdelaniu pre rómske deti, odvolávajúc sa na dôkazy o systematickej segregácii rómskych detí v rámci slovenského vzdelávacieho systému.²⁹ V reakcii na toto konanie novelizoval v júni 2015 slovenský parlament tzv. Školský zákon (Zákon č. 245/2008). Novela explicitne zakazuje „neintegráciu“ takých detí do hlavného prúdu vzdelávania a tried, ktorých špeciálne vzdelávacie potreby vyplývajú výlučne z toho, že pochádzajú zo sociálne znevýhodneného prostredia.³⁰ Sociálne znevýhodnenie už nemôže byť dôvodom umiestnenia detí do špeciálnej materskej školy alebo špeciálnej triedy v rámci materskej školy alebo školy.

Podľa Amnesty International a Európskeho centra pre práva Rómov (2017) však túto nedávnu legislatívnu zmenu nesprievádzala alokácia potrebných ľudských a finančných zdrojov na jej realizáciu, preto mala len veľmi obmedzený požadovaný vplyv (str. 9). Harvard FXB (2015) poukazuje na to, že koncept desegregácie si vyžaduje silnú politickú a legislatívnu podporu, ako aj prístup k dobre vybudovanému a ľahko dostupnému odbornému poradenstvu. Napriek Izávazku, ktorý vláda prijala v roku 2011, slovenský právny poriadok dodnes jasne nedefinuje segregáciu na školách, ani neumožňuje špecifické metodické desegregačné opatrenia pre školskú prax (Open Society Foundations 2011).

Napriek tomu, že princíp inklúzie je v Školskom zákone jasne artikulovaný, zákon podľa odborníkov doslova limituje politiku inklúzie v našich podmienkach. Je postavený na segregáčnom koncepte špecifikovaných skupín detí a žiakov, ktorý sa zakladá na veľmi dôsledných klasifikáciách odlišností od predpokladanej normy. V zákone je predstretá celá škála formálneho vzdelávania definovaných skupín detí vrátane špeciálnych, praktických škôl či špeciálnych tried. Legislatíva je v tomto smere zmätočná. (pozri Kaščák a Pupala 2013). Ako vysvetľuje jeden z autorov revidovaného Štátneho vzdelávacieho programu, obsah zákona istým spôsobom znemožňuje rozvoj proinkluzívnych vzdelávacích programov:

„Podľa zákona musí program obsahovať kapitolu, ktorá je určená práci s deťmi so špeciálnymi potrebami. My sme museli veľa iniciatívy vyvinúť na to, aby táto kapitola bola najmä o tom, ako má vyzeráť inkluzívne vzdelávanie. Stanovili sme tam princípy inkluzívneho vzdelávania, ktoré nie sú ani tak o tom, ako pracovať s deťmi so špeciálno-výchovnými potrebami, ale o tom, aby sa vytvorilo inkluzívne prostredie. V tomto je program iný ako tie predošlé. Tieto princípy mali byť zohľadnené pri vytváraní školského kurikula pre materské školy, ale štát si žije naďalej svoj segregáčny postoj, lebo udržiava pri živote samostatné vzdelávacie programy pre tieto deti.“

—spoluautor Štátneho vzdelávacieho programu

1.6.6 Škodlivá prax testovania tzv. školskej spôsobilosti a prax nultých ročníkov

Na Slovensku je zákonom stanoveným vekom nástupu dieťaťa do povinnej školskej dochádzky a zápisu do základnej školy vek 6 rokov. Podľa školského zákona (Zákon č. 245/2008 Z.z.) môže riaditeľ/ka materskej školy rozhodnúť o odklade plnenia povinnej školskej dochádzky, a to v prípade, že dieťa nedosiahlo po dovŕšení šiesteho roka života školskú spôsobilosť, či už v kognitívnej alebo

29. www.webnoviny.sk/slovensko/clanok/947716-europska-komisia-dviha-prst-slovensko-diskriminuje-romov/

30. www.minedu.sk/zmeny-v-skolskom-zakone-zlepsia-vzdelavanie-ziakov-zo-socialne-znevychodneného-prostredia/

sociálnej oblasti. K tomuto rozhodnutiu je potrebné priložiť odporúčenie všeobecného lekára pre deti a dorast a odporúčenie príslušného zariadenia výchovného poradenstva a prevencie. K odkladu môže dôjsť výhradne na žiadosť zákonného zástupcu dieťaťa, ktorý má konečné slovo.

Testovanie školskej spôsobilosti, najmä vo vzťahu k deťom zo sociálne znevýhodneného prostredia a rómskych detí, je opakovane kritizovaným konceptom a postupom. Výsledky ostatného prieskumu domácností UNDP (UNDP 2012) totiž naznačujú, že za neúspechom detí v tomto testovaní môže stáť testovací jazyk a nie ich mentálne postihnutie, respektíve nedostatočné všeobecné základy alebo zručnosti. Údaje UNDP dokumentujú, že vyšší počet detí zo segregovaných komúnít používa ako svoj materinský jazyk rómčinu a mnohé deti ovládajú aj druhý jazyk, avšak tým obyčajne nie je slovenčina. UNDP (2012) odporúča, aby bol pri diagnostikovaní dieťaťa pred nástupom do základnej školy dôkladne preskúmaný a zohľadňovaný jazyk, ktorý dieťa používa v každodennom živote v jeho domácnosti.

Testovanie školskej spôsobilosti bez potrebnej opatrnosti vyúsťuje do diskriminácie v rámci tried a etník (táto téma je predmetom skúmania v rámci 2. kapitoly) a umocňuje nezákonnú segregáciu rómskych detí (Amnesty International a Európske centrum pre práva Rómov 2017). Podľa správy organizácie CVEK (2012) je fakt, že nedostatočné zapojenie rómskych detí do systému ranej starostlivosti a predškolského vzdelávania je často dôvodom ich neúspechov pri testovaní školskej spôsobilosti. Zatiaľ čo najčastejším riešením v prípade nerómskych detí, ktoré sú vyhodnotené ako „nespôsobilé“, je odklad povinnej školskej dochádzky, rómskym deťom je obyčajne odporúčané zaradenie do nultého ročníka a/alebo nejakej formy špeciálneho vzdelávania (Gallová Kriglerová a Gažovičová 2012); pričom obe tieto možnosti významne limitujú ďalšie možnosti vzdelávania a neskoršej zamestnanosti.

Rómsky vzdelávací fond (2014), Amnesty International a Európske centrum pre práva Rómov (2017) tiež potvrdili túto schému a kritizovali diagnostické nástroje testovania školskej *spôsobilosti* ako kultúrne zaujaté, pričom zdôraznili a upozornili na protirómske predsudky medzi psychologickými a pedagogickými pracovníkmi a pracovníčkami. Samotný koncept testovania školskej spôsobilosti – nehovoriac o súvisiacich diskriminačných výsledkoch Slovenska – je vo vážnom rozpore s profesionalitou, povinnosťami kvalifikovaných učiteľov a učiteliek a konceptom inkluzívneho vzdelávania.

Pre porovnanie: podľa správy 2014 Európskej komisie/Eurydice/Eurostat *Kľúčové údaje o vzdelávaní a starostlivosti v ranom detstve v Európe* (Key Data on Early Childhood Education and Care in Europe) (str. 129) v približne 20 vzdelávacích systémoch naprieč Európou je jedinou podmienkou prijatia žiakov do prvého ročníka povinnej školskej dochádzky na základných školách vek. V niekoľkých krajinách (Írsko, Grécko, Francúzsko, Taliansko, Litva, Veľká Británia, Nórsko atď.) nie je povolený odklad nástupu do školy. Porovnateľne nižší počet európskych krajín (Bulharsko, Cyprus, Nemecko, Maďarsko, Švajčiarsko) ďalej používa kritérium zrelosti/ pripravenosti ako jedno z kritérií nástupu do primárneho vzdelávania.

Už v roku 2012 navrhoval Rómsky vzdelávací fond, že „všetky deti by sa mali považovať za pripravené (zrelé) na nástup do školy, aj keď niektoré z nich môžu po zápise do školy potrebovať na rozvoj svojich akademických a sociálnych zručností zvýšenú mieru podpory.“ Namiesto merania školskej spôsobilosti odporúča *Encyklopédia rozvoja v ranom detstve* (2007) zamerať sa na niekoľko kľúčových faktorov, ktoré školskú spôsobilosť podporujú:

- pozornosť treba zamerať na optimalizáciu pripravenosti dieťaťa od raného veku;
- vhodná výživa, dostupná zdravotná starostlivosť, rodičia ako prví učители dieťaťa, dostupnosť kvalitných programov predškolskej starostlivosti a vzdelávania a programov v ranom detstve patria ku kľúčovým predpokladom;
- na to, aby boli pozitívne účinky programov vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve dlhotrvajúce, programy musia byť kvalitné, zamerané na učenie prostredníctvom hier

a zážitkových aktivít v jazykovo bohatom prostredí, ktoré podporuje sociálny a emocionálny rozvoj. Najúspešnejšie programy majú aj komponent rodiny;

- je žiadateľné zamerať sa aj na obdobie prechodu dieťaťa do školy s cieľom zlepšiť pripravenosť dieťaťa aj školy (UNICEF 2012). Vzdelávacie služby pre predškolský a školský vek, ktoré sú integrované a koordinované, maximalizujú úspešnosť detí pri ich nástupe do školy. Výsledkom je vyššia miera podpory a kvalitnejšie programy – čo je aktuálny prípad Švédska, Nového Zélandu, Španielska, Škótska a Veľkej Británie.

V poslednom období boli na Slovensku identifikované dva pozitívne trendy súvisiace s otázkou testovania školskej spôsobilosti:

1. Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie vyvinul test školskej pripravenosti, ktorý má byť kultúrne citlivý a má rešpektovať sociálne pozadie detí zo znevýhodňujúceho prostredia. V týchto mesiacoch bol distribuovaný do pedagogicko-psychologických poradní a prebieha aj školenie k tomuto diagnostickému nástroju.³¹
2. V návrhu národného programu rozvoja výchovy a vzdelávania sa uvažuje o zrušení testovania školskej pripravenosti pred vstupom do prvého ročníka. Ide o opatrenie, ktoré nadväzuje na plán zaviesť povinný prípravný ročník.³²

„Domnievame sa, že ak sa podarí zabezpečiť, že všetky deti prejdú v rámci prípravného vzdelávacieho programu rukami kvalifikovaných pedagógov a v prípade identifikovaných špeciálnych potrieb aj špeciálnych pedagógov, budú sa môcť automaticky posunúť do prvej triedy, kde sa bude v napĺňaní ich individuálnych vzdelávacích potrieb plynulo pokračovať.“

—spoluautorka Návrhu Národného programu rozvoja výchovy a vzdelávania
„Učiace sa Slovensko“

Vzhľadom na nedostatočný počet materských škôl na Slovensku sú často uprednostňovaným riešením tzv. nulté ročníky. Nulté ročníky sa zaviedli ako kompenzačný nástroj pre rómske deti, ktoré nemohli ťažiť z predprimárneho vzdelávania alebo toto vzdelávanie nebolo dostačujúce, bolo príliš krátke či neefektívne. Pilotne sa nulté ročníky odskúšavali v 90. rokoch, legislatívne boli zavedené v roku 2002 pre deti zo sociálne znevýhodneného prostredia, ktoré do 1. septembra daného roku dosiahnu 6 rokov, ale nie sú *pripravené* na vstup do základnej školy. Pokiaľ ide o súhlas s umiestnením dieťaťa do nultého ročníka, posledné slovo majú rodičia. Nultý ročník je bezplatný a je súčasťou primárneho vzdelávania na základných školách. Nulté ročníky navštevuje menej než 1 percento (približne 3 300 detí z celkového počtu) vo veku 6 rokov, však aväčšina z nich sú Rómovia (Klein, Rusnáková a Šilonová 2012). Počet nultých ročníkov trvalo stúpal: z počtu 76 v roku 2002 na 260 v roku 2014.³³ Koncentrácia nultých ročníkov v regiónoch juhu stredného a východného Slovenska indikuje, že sa stali hlavným kompenzačným nástrojom verejnej politiky pre rómske deti z najchudobnejších segregovaných rómskych komunít (Klein, Rusnáková a Šilonová 2012).

Koncept nultých ročníkov konzistentne kritizujú predstavitelia občianskej spoločnosti (napr. CVEK, 2012) a medzinárodné organizácie (napr. Rómsky vzdelávací fond 2012; Amnesty International a Európske centrum pre práva Rómov 2017). Zdôrazňujú, že aj keď boli nulté ročníky údajne zriadené s cieľom umožniť vstup a integráciu rómskych detí do hlavného prúdu vzdelávania, ich vplyv na školské výsledky či integráciu detí je veľmi malý. Podľa Kleina, Rusnákovej a Šilonovej (2012) nulté ročníky podporujú úspešnosť v prvom ročníku tým, že sa rozdelí obsah učebných osnov na obdobie dvoch rokov, čím získa dieťa väčší priestor na osvojenie si základov slovenského jazyka. Hoci sa nám môže zdať, že nultý ročník pomáha vytvárať podmienky pre úspešný štart „kariéry

31. E. Farkašová. 2016. „Vzdelávame deti férovo?“ Prednáška prezentovaná na medzinárodnej konferencii, Bratislava, 9.11.2016

32. https://www.minedu.sk/data/files/6987_uciace_sa_slovensko.pdf

33. <http://www.uips.sk/prehlady-skol/statisticka-rocenka---zakladne-skoly>

vo vzdelávaní“ rómskych detí zo sociálne znevýhodneného prostredia, neexistujú žiadne dôkazy o akomkoľvek pozitívnom vplyve na školské výsledky, motiváciu alebo dochádzku týchto žiakov vo vyšších ročníkoch (Klein, Rusnáková a Šilonová 2012). Lajčáková³⁴ navyše upozorňuje, že nulté ročníky majú škodlivý vplyv na sebavnímanie rómskych detí ako niekoho, kto je menejcenný alebo dokonca zaostalý.

Doteraz neprebehla systematická evalvácia vplyvu nultých ročníkov na úspešnosť detí v škole. Nulté ročníky však podľa pozorovaní v mnohých prípadoch posilnili existujúcu a pretrvávajúcu segregáciu, vrátane odklonu rómskych detí do špeciálneho vzdelávania (Amnesty International a Európske centrum pre práva Rómov 2017). Odborníci tiež upozorňujú na fakt, že učitelia a učiteľky v nultých ročníkoch nemajú žiadnu prípravu v oblasti predprimárneho vzdelávania a nie sú pripravení reagovať na kultúrne, jazykové, sociálne a kognitívne vzdelávacie potreby rómskych žiakov. Z najnovších zistení vyplýva odporúčenie, aby Slovensko veľmi dôkladne a vážne zvážilo potrebu existencie nultých ročníkov (Rómsky vzdelávací fond 2012, 9).

1.6.7 Segregované komunity a etnicky homogénne školy/vzdelávanie

Spoločná správa Amnesty International a Európskeho centra pre práva Rómov (2017) dokumentuje, ako sa kontinuálna segregácia rómskych detí často začína ešte pred základnou školou. Segregácia vo vzdelávacom systéme má mnoho foriem, vrátane vytvárania etnicky homogénnych, takzvaných rómskych tried alebo rómskych škôl, oddelených poschodí, oddelených školských budov, školských dvorov a mimoškolských aktivít.

K vytvoreniu etnicky homogénnej školy môže dôjsť aj vďaka odmietavým postojom majoritného obyvateľstva. Iniciatíva ľudí, ktorí sa bránia tomu, aby ich deti chodili do jednej školy spolu s rómskymi, môže vyústiť do neetického riešenia – vytvorenia školy na periférii obce či mesta.

Ďalším možným vysvetlením etnickej homogenity slovenských materských škôl môže byť *de facto* rezidenčná segregácia. V lokalitách s koncentráciou rómskych obyvateľov môžu existovať alebo sa zakladať materské školy, ktoré už z dôvodu samotného geografického umiestnenia navštevujú iba, alebo najmä, deti z neďalekej rómskej komunity. V niektorých takýchto prípadoch sa takéto riešenie môže javiť ako otázne a môže byť vnímané ako potenciálne diskriminačné plánovanie vzdelávania, keďže častým výsledkom je segregované poskytovanie vzdelávania. Preto je pri plánovaní umiestnenia novej materskej školy dôležité zabezpečiť, aby hranice spádovej oblasti boli určené tak, aby vždy, keď je to len trocha možné, došlo k vytvoreniu multietnickej materskej školy a základnej školy.

Úsilie budovať v blízkosti rómskych osídlení materské školy nemožno ale interpretovať len ako prejav diskriminácie. Môže ísť aj o úprimnú snahu priblížiť školu komunite na princípe „škola bližšie k deťom“. Takto vznikla materská škola na známom sídlisku Luník IX v Košiciach³⁵, ktorá funguje od roku 1997. Osem tried s celodennou prevádzkou navštevuje 111 rómskych detí. Materská škola zapája do procesu výchovy a vzdelávania aj rodičov a je komunitným centrom pre všetkých. Takéto dobré príklady praxe nájdeme aj v zahraničí. V niektorých krajinách dokonca fungujú škôlky na kolesách, ktorých úlohou je nasledovať kočovných Cigánov a poskytovať tak predškolskú starostlivosť ich deťom. Etnická homogenita nemôže byť jediným kritériom diskriminácie. Vždy je treba citlivo zvážiť okolnosti, za akých bola vytvorená etnicky segregovaná škola. V druhom rade treba zvážiť, či je výučba v takejto triede postavená na princípoch inkluzívneho vzdelávania.

34. <https://aktualne.atlas.sk/nulte-rocniky-mozu-romske-deti-aj-brzdit/slovensko/skolstvo/>

35. Luník IX v Košiciach je najznámejšie a médiami azda najčastejšie prezentované mestské sídlisko, s kapacitou bytov pre 2.400 ľudí. V devastovaných panelových bytoch žije približne 6.300 Rómov, z toho 2.200 detí.

Zistenia prieskumu Svetovej banky (2012) však naznačujú, že vyšší počet „rómskych materských škôl“ na Slovensku nie je len výsledkom zriaďovania materských škôl priamo v rómskych osadách; iba 11 percent opýtaných rómskych detí navštevovalo materskú školu, ktorá sa nachádzala v ich osade. Správa načrtla aj ďalšie príčiny segregačných postupov, ako napríklad tzv. „odliv bielych detí“ – čo je fenomén v etnicky zmiešaných oblastiach. Keďže rodičia si môžu zvoliť vzdelávaciu inštitúciu, do ktorej umiestnia svoje dieťa/deti, nerómski rodičia často buď odhlásia svoje dieťa, alebo ho odmietnu umiestniť do inštitúcie, v ktorej sú aj rómske deti. Ich rozhodnutia sa často zakladajú na obavách, že prítomnosť rómskych detí negatívne ovplyvní hygienické návyky, správanie detí a celkovú kvalitu vzdelávania. Tento spôsob uvažovania odzrkadľuje existujúce etnické predsudky voči Rómom, ktoré prevažujú medzi slovenskou majoritnou populáciou.³⁶

Ďalším nebezpečným fenoménom je segregácia súvisiaca so skrytými predsudkami pedagogických a nepedagogických pracovníkov. Rómske deti môžu byť vyčleňované z etnicky heterogénnych tried alebo detských skupín na základe negatívnych postojov mnohých riaditeľov a učiteľov voči nim. Výskumné zistenia organizácie CVEK poukazujú na to, že učitelia priradujú rómskym deťom negatívne kolektívne atribúty, ktoré priam vytvárajú múr medzi nimi a ich spolužiakmi. (Gallová Kriglerová a Gažovičová 2012, 28–31). Mnohé štúdie zdôrazňujú potrebu rozvoja kultúrnej kompetencie v rámci prípravy učiteľov, ktorá im umožní pracovať s ľuďmi iných kultúr a vytvárať pozitívnu učebnú sociálnu klímu (UNESCO a Rada Európy 2014; Svetová banka 2015; Amnesty International a Európske centrum pre práva Rómov 2017). urope 2014; World Bank 2015; Amnesty International and European Roma Rights Centre 2017).

1.6.8 Chýbajúce etnické údaje a monitorovanie

Správa Agentúry Európskej únie pre základné práva (2016) uvádza, že identifikovať explicitné alebo skryté formy segregácie na Slovensku je ťažké a problematické. Po prvé, ako bolo objasnené v predchádzajúcej časti, segregácia v materských školách a školách je naďalej definovaná vágne. Po druhé, napriek opakovaným výzvam Európskej komisie, Agentúry Európskej únie pre základné práva a Organizácie spojených národov, ako aj ďalších organizácií, Slovensko nezberia žiadne spoľahlivé etnické údaje, ktoré by napomohli odhaleniu neetických postupov (Agentúra Európskej únie pre základné práva, 2016, 11).

Spôsob, akým sa v súčasnosti monitoruje etnická diskriminácia, nie je uspokojujúci. Absencia etnických údajov má vplyv na prácu školskej inšpekcie a obmedzuje jej možnosti identifikovať a upozorňovať na segregačné postupy:

„Základným problémom v oblasti monitorovania segregácie v školách na Slovensku sú chýbajúce etnické dáta, ktoré by poskytovali informáciu o počte rómskych žiakov v jednotlivých školách, čo by prispelo k jednoznačnému výberu skúmanej vzorky škôl.“

—hlavná školská inšpektorka

Identifikácia segregačných postupov a diskriminácie v systéme vzdelávania v ranom detstve je ešte komplikovanejšia, keďže tento fenomén štátna školská inšpekcia na materských školách nemonitoruje.

Údaje o etnicite majú kľúčový význam aj pre tvorbu verejných politík a zohrávajú nezastupiteľnú úlohu v procese posudzovania a vyhodnocovania ich vplyvu a efektívnosti (Škobla, Leončíkas, a Štěpánová 2008). Treba však zabezpečiť, aby sa údaje o etnickom pôvode zbierali a používali na účely komparácie výstupov podľa etnicity, a aby boli zabezpečené a chránené. Vzhľadom na históriu Slovenska – genocídu Rómov a systematickú diskrimináciu Rómov je nevyhnutné uplatňovať obozretný postup, tvrdé antidiskriminačné opatrenia a dôsledne dodržiavať požiadavky

36. Výskumný tím z Univerzity Cyrila a Metoda zistil, že takmer dve tretiny skúmanej vzorky slovenských opatrovníkov mali voči Rómom antagonistické a odmietavé pocity (Miškolci 2015).

na ochranu údajov. Kontinuálna komunikácia a aktívna účasť Rómov na týchto procesoch je absolútne kľúčová preto, aby sa predišlo akémukoľvek zneužitiu údajov a zmiernili sa nevyhnutné a oprávnené obavy.

1.7 Legislatíva a financovanie vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve

Analýza OECD (2016) informuje, že Slovensko investuje do vzdelávania veľmi málo. V roku 2014 predstavovali celkové výdavky Slovenska na vzdelávanie 3,8 percenta hrubého domáceho produktu (HDP), pričom priemer v krajinách OECD bol 5,2 percenta. V roku 2013 predstavovali celkové výdavky na inštitúcie raného vzdelávania na Slovensku 0,5 percent HDP, oproti priemeru krajín OECD a Európskej únie na úrovni 0,8 percent HDP (OECD 2016). Slovensko investuje do vzdelávania v ranom detstve sumu tesne nad 3.100 USD na dieťa v porovnaní s priemerom OECD vo výške 5 260 USD na dieťa. OECD (2006) konštatovala, že kvalitné služby vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve si vyžadujú minimálne investície vo výške 1 percenta HDP.

1.7.1 Verejné politiky pre deti vo veku od 0 do 3 rokov

Od 80. rokov 20. storočia dominuje na Slovensku politický názor, že pre vývin detí mladších ako tri roky je najpriaznivejšia osobná starostlivosť rodičov. Tento politický názor viedol k podporovaniu relatívne štedrých rodinných dávok. (Kusá 2013). V realite to znamená, že do dovŕšenia tretieho roku života dieťaťa dostáva jeden z rodičov od štátu príspevok na starostlivosť o dieťa. Ten má v súčasnosti (2017) výšku 213,20 EUR³⁷ (v prípade, že nepreukáže žiadne náklady na starostlivosť o dieťa). Ak sa teda matka (resp. otec) rozhodne zostať s dieťaťom 3 roky doma, môže počítať s touto sociálnou podporou. V prípade, že sa rozhodne nastúpiť do práce (prípadne pokračovať v štúdiu) a svoje dieťa zverí do starostlivosti jasli, môže rodič požiadať o príspevok až do výšky 280 EUR.³⁸ Táto suma však často pokryje iba časť nákladov na jasle alebo dennú starostlivosť o dieťa, ktorých suma sa obvyčajne pohybuje medzi sumou 300 až 500 EUR za mesiac. Mnoho chudobných rómskych rodín si takúto možnosť nemôže dovoliť.

Tento prístup nemožno zásadne kritizovať. Vychádza z vedou podporeného poznania o potrebe vzťahovej väzby najmä v prvých rokoch života dieťaťa (Hašto 2005). Problémom ale je, že sa na Slovensku nevyvíjajú, a teda ani nefinancujú iné programy ranej starostlivosti, prostredníctvom ktorých by sa zabezpečila stimulácia detí, ktoré žijú so svojimi rodičmi v nevhodných a chudobných podmienkach. Vzhľadom na štátnu politiku rodičovských prídavkov, ktorá vychádza z myšlienky, že dieťa by malo ostať v osobnej starostlivosti rodiča do veku 3 rokov, sa investuje do programov inštitucionálnej starostlivosti v ranom detstve a rozvoja (a obmedzená sieť jasíel pre deti od 6 mesiacov do 3 rokov) minimálne.

1.7.2 Politiky pre deti vo veku od 3 do 6 rokov

Financovanie materských škôl je zabezpečené kombináciou štátnych národných a miestnych zdrojov. Zatiaľ čo Ministerstvo školstva SR pokrýva prevádzkové náklady (platy zamestnancov), miestne zastupiteľstvá ako zriaďovatelia materských škôl a orgány primárne zodpovedné za poskytovanie VSRD majú zodpovednosť za infraštruktúru a iné náklady. Ministerstvo školstva poskytuje dotácie pre deti so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami. Predprimárne vzdelávanie je sčasti dotované a sčasti hradené rodičmi. Ako už bolo spomenuté, posledný ročník materskej školy pred povinnou školskou dochádzkou je bezplatný pre všetky deti, bez ohľadu na

37. Výška rodičovského príspevku sa určuje každý rok na základe opatrenia Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny Slovenskej republiky a zverejňuje sa v Zbierke zákonov Slovenskej republiky najneskôr 31. decembra: www.employment.gov.sk/rodina-socialna-pomoc/podpora-rodinam-detmi/penazna-pomoc/rodicovsky-prispevok/vyska-prispevku.html

38. www.employment.gov.sk/sk/rodina-socialna-pomoc/podpora-rodinam-detmi/penazna-pomoc/prispevok-starostlivost-dieta/

výšku príjmu domácnosti. Len za posledných približne desať rokov sa začala črtáť podpora finančnej dostupnosti materských škôl pre deti zo sociálne znevýhodneného prostredia. Od roku 2004 začala byť poskytovaná bezplatná strava pre deti všetkých vekových kategórií, ktoré pochádzajú z rodín s príjmom pod úrovňou životného minima. Od roku 2006 sú pre túto kategóriu detí bezplatné aj vzdelávacie pomôcky v materských školách.³⁹ Doplnkové rodinné príspevky sú k dispozícii aj pre rodiny s deťmi so špeciálnymi vzdelávacími potrebami, ale iba pre posledný rok predprimárneho vzdelávania. Školský zákon (Zákon č. 245/2008) zaviedol bezplatné predprimárne vzdelávanie pre deti z nachudobnejších rodín počas celého obdobia dochádzky do materskej školy. Oprávnenosť poberať sociálne dávky (bezplatná strava a školské pomôcky) sa určuje na základe príjmu domácnosti. Program sociálnych dávok sa zameriava na rodiny poberajúce príspevok v hmotnej núdzi alebo rodiny s príjmom pod úrovňou životného minima za uplynulý polrok.⁴⁰ V roku 2006 sa podiel žiakov z rodín s minimálnym príjmom tiež stal jedným z faktorov, na základe ktorého sú poskytované dotácie. Znamená to, že od roku 2006 majú nárok na bezplatnú stravu a školské pomôcky všetky deti v škole, ak minimálne polovica z nich (50 %) pochádza z domácností s nízkym príjmom.

Nemalé finančné požiadavky, ktoré súviseli so zámerom zabezpečiť väčšiu prístupnosť detí k materským školám, boli hlavnou prekážkou iniciatív v tejto oblasti už pred finančnou krízou 2007–2008. Práve v dôsledku nedostatku financií sa Slovensko odklonilo od pôvodného zámeru zlepšiť prístup najviac znevýhodnených detí k predškolskému vzdelávaniu (Kusá 2013). Vzniklo alternatívne riešenie, tzv. nulté ročníky, ktorých účelom je kompenzovať hendikep sociálneho znevýhodnenia a pripraviť žiaka na vstup do prvého ročníka základnej školy. Nulté ročníky sa tešili veľkej obľube, pretože pre školu zriadenie takejto triedy predstavovalo aj finančný prínos. Normatív na žiaka v nultom ročníku je o 200 % vyšší ako normatív na žiaka bežnej triedy. Paradoxne sa táto forma vyrovnávacích opatrení ukázala byť omnoho nákladnejšia, než sa pôvodne očakávalo (Farenzenová, Kubánová a Salner 2012, 72). V súčasnosti vláda zmenila kurz a teraz sa usiluje o zvýšenie kapacity materských škôl – hlavne s pomocou štrukturálnych a investičných fondov Európskej únie, ale aj s určitými investíciami zo strany štátu. Doteraz nie sú dostupné informácie o dlhodobom plánovanom zvýšení miery verejných investícií do zvýšenia kvality vzdelávania v ranom detstve na Slovensku.

39. V roku 2015 bola minimálna mzda 380 eur/mesiac, čo je suma, ktorá sa upravuje na ročnej báze. Príspevok v hmotnej núdzi závisí od počtu členov v domácnosti s príjmom pod výškou minimálnej mzdy. V rokoch 2014/15 bol príspevok 198 eur/mesiac pre jednu osobu a 90 eur/mesiac na dieťa mladšie ako 18 rokov; dvojica so štyrmi deťmi do 18 rokov veku dostávala mesačne 697 eur.

40. Poskytnuté Úradom práce, sociálnych vecí a rodiny na základe Zákona č. 544/2010 v znení neskorších doplnení.

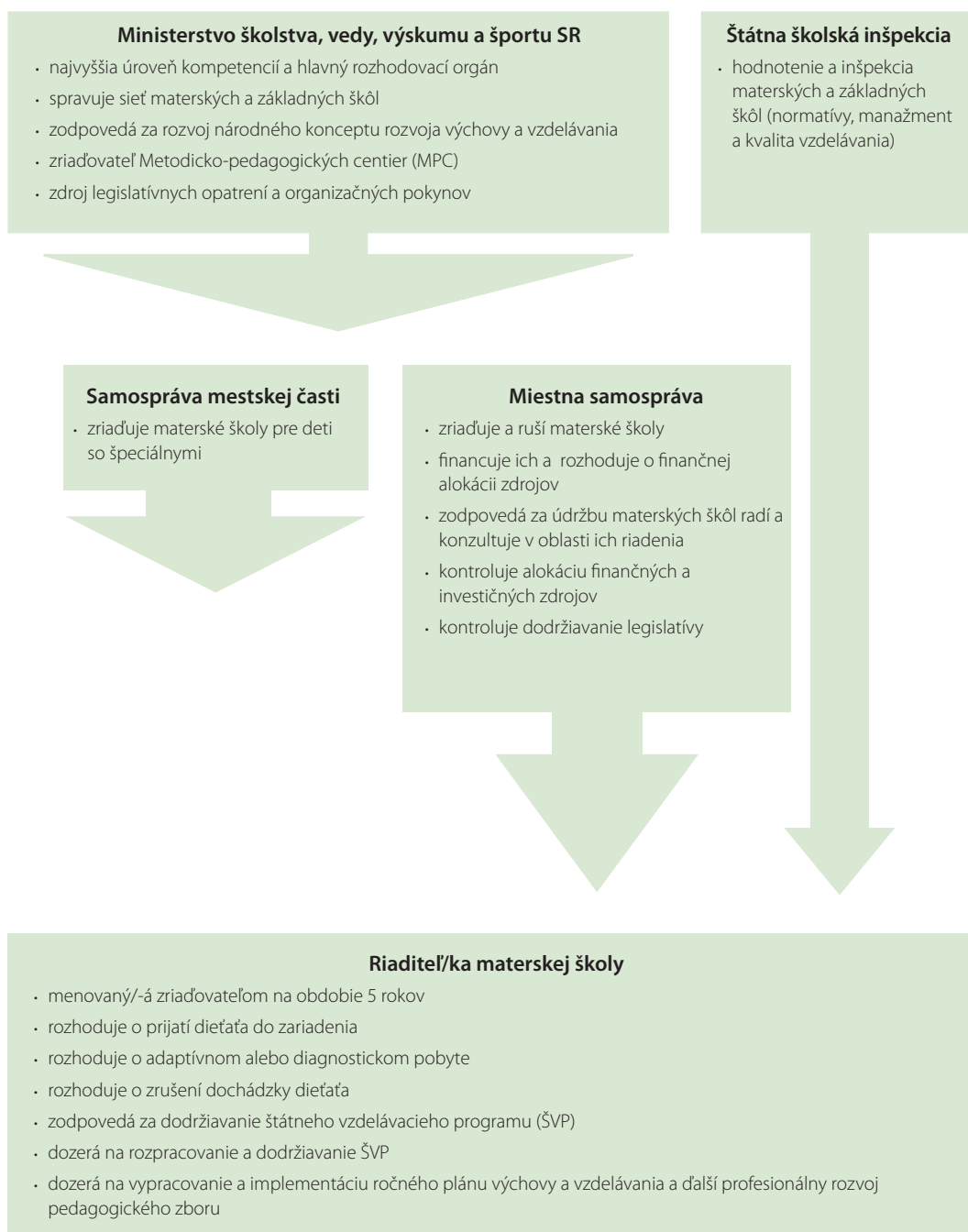
KAPITOLA 2.

Prístupnosť a finančná dostupnosť: existujúce bariéry v dostupnosti predprimárneho vzdelávania a starostlivosti pre rómske deti na miestnej úrovni

V súlade s ustanoveniami Zákona č. 416/2001 o prechode niektorých pôsobností z orgánov štátnej správy na obce a vyššie územné celky sú zriaďovateľmi materských škôl obce, mestá a vyššie územné celky. Tieto verejné orgány tiež určujú výšku financovania vyčleneného na zriadenie a fungovanie materských škôl, ako aj iné aspekty súvisiace s financovaním takýchto inštitúcií a programov.⁴¹ Schopnosť miestnych orgánov zriaďovať materské školy alebo rozširovať ich kapacitu je priamo úmerná ich hospodárskej situácii a v konečnom dôsledku aj hospodárskej sile celej krajiny. Obrázok č. 4 poskytuje prehľad kľúčových rôl a zodpovedností jednotlivých strán participujúcich na verejnej správe materských škôl.

41. Pozri Zákon č. 596/2003 o štátnej správe v školstve a školskej samospráve a o zmene a doplnení niektorých (§ 5 odsek 11, písmeno c).

Obrázok č. 4: Úlohy a zodpovednosti zúčastnených aktérov zapojených do verejnej správy materských škôl na Slovensku

2.1 Faktory zabraňujúce rómskym deťom navštevovať materskú školu

50 2.1.1 Nedostatočná kapacita materských škôl

Materské školy majú na Slovensku veľmi silnú tradíciu. Avšak dostupnosť materských škôl bola (a je) vo veľkej miere určovaná demografickým vývojom a ich prístupnosťou. Zmeny, ktoré priniesla Nežná revolúcia v roku 1989 ovplyvnili aj populačné trendy. V období medzi rokmi 2000 až 2005 došlo k poklesu kohorty populácie detí predškolského veku, čo viedlo k dramatickému poklesu detí zapísaných do materských škôl. Po roku 2006 však začala populácia detí od 3 do 6 rokov výrazne narastať.

Napriek rastúcemu počtu detí v predškolskom veku v uplynulej dekáde počet materských škôl klesol (pozri Tabuľku č. 6); v roku 1993 malo Slovensko 3.482 materských škôl, no v roku 2013 už iba 2.870 (pokles o 17,58 percent). Od roku 2013 počet materských škôl pomaly rastie, pričom v roku 2016 dosiahol počet 2 935, aj keď ponuka stále ďaleko zaostáva za dopytom, a to predovšetkým vo vidieckych oblastiach.

Tabuľka č. 6: Počet materských škôl na Slovensku, 1993–2016

Rok	Štátne		Súkromné		Cirkevné		Celkom
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	
1993	3.481	100,0	1	0,03	—	—	3.482
1998	3.307	99,4	14	0,42	6	0,18	3.327
2003	3.180	99,1	11	0,34	19	0,59	3.210
2008	2.773	96,6	56	1,95	42	1,46	2.871
2013	2.716	94,6	89	3,10	65	2,26	2.870
2016	2.734	93,1	127	4,33	74	2,52	2.935

Zdroj: Interná správa Ministerstva školstva za rok 2014 (*Analýza situácie v materských školách – kapacitná nedostatnosť*) a vlastné výpočty autorského tímu vychádzajúce z údajov zo Štatistickej ročenky: http://www.cvtisr.sk/cvti-sr-vedecka-kniznica/informacie-o-skolstve/statistiky/statisticka-rocenka-publikacia/statisticka-rocenka-materske-skoly.html?page_id=9602

Tabuľka č. 7 upozorňuje na prudký pokles dostupnosti materských škôl počas obdobia populačného rastu a zvýšeného dopytu v uplynulej dekáde a simultánneho nárastu počtu zamietnutých žiadostí, ktorý medzi rokmi 2006 a 2016 narástol takmer dvanásťnásobne (z 1.074 na 12.486).

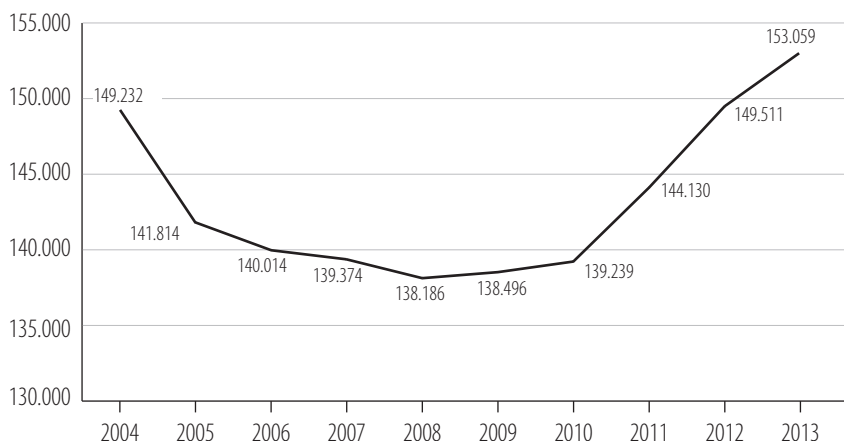
Tabuľka č. 7: Zamietnuté prihlášky do materských škôl, 2006–2016

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Deti v materských školách	140.014	139.374	138.186	138.496	139.239	144.130	149.511	153.059	156.402	157.956	159.081
Zamietnuté prihlášky	1.074	1.764	3.010	5.151	6.042	7.061	8.144	9.682	11.444	13.482	12.486

Zdroj: Interná správa Ministerstva školstva za rok 2014 (*Analýza situácie v materských školách – kapacitná nedostatnosť*) a vlastné výpočty autorského tímu vychádzajúce z údajov zo Štatistickej ročenky: http://www.cvtisr.sk/cvti-sr-vedecka-kniznica/informacie-o-skolstve/statistiky/statisticka-rocenka-publikacia/statisticka-rocenka-materske-skoly.html?page_id=9602

Okrem populačného rastu sa na tomto stave podpisuje i zvyšujúci sa trend odkladu školskej dochádzky. V materských školách zostáva stále početnejšia skupina detí, ktoré dosiahli školopovinný vek (v roku 2014–4.050 odkladov, v roku 2015 už 5.470 odkladov).

Obrázok č. 5: Počet detí v materských školách na Slovensku

Zdroj: Interná správa Ministerstva školstva za rok 2014 (*Analýza situácie v materských školách – kapacitná nedostatnosť*).

Podľa internej analýzy MŠVVaŠ Slovenskej republiky z roku 2014,⁴² je v materských školách potrebných vytvoriť približne 24.500 nových miest. V tomto kontexte verejnej politiky si zlepšenie dostupnosti materských škôl pre rómske deti vyžaduje ešte viac cieleného úsilia. Doteraz nie sú zmapované skutočne potrebné kapacity materských škôl v lokalitách, ktoré sú domovom pre 804 komunit s vysokou koncentráciou Rómov. Podľa Mušinku a kol. (2014), navštevovalo v roku 2013 1.456 materských škôl 24.627 detí, z ktorých bolo 9.164 Rómov. Medzi nimi 6.523 rómskych detí zo sociálne marginalizovaných komunit.

Hoci odhadovaný počet potrebných miest v materských školách pre rómske deti nie je úplne presný, odhady potvrdzujú významné rozdiely medzi kapacitou materských škôl a počtom rómskych detí v predškolskom veku. Nedostatočnú kapacitu materských škôl pre rómske deti opakovane potvrdzoval aj terénny výskum realizovaný na účely tejto štúdie.

„Nie všetky deti majú možnosť navštevovať materskú školu kvôli nedostatočným kapacitám; v súčasnosti môže reálne navštevovať materskú školu iba 11 z celkového počtu 50 detí.“

—zástupca obce

„Priestor nestačí, keďže fungujeme v budove, ktorú máme prenajatú od miestnej fary. Kapacita je veľmi malá, iba 11 detí, čo vysoko prevyšuje počet prihlášok, ktoré sme dostali (30). Samozrejme, že tu je omnoho viac spôsobilých detí, ale materská škola si nevedie presné záznamy o počte detí vo veku od troch do šiestich rokov.“

—riaditeľka materskej školy

2.1.2 Opatrenia zamerané na zvýšenie kapacity materských škôl

Od roku 2015 vláda skoncentrovala svoje úsilie zamerané na zvýšenie hrubej zaškolenosti detí do materských škôl a prijala sériu opatrení zameraných na zvýšenie kapacity materských škôl – poskytla dotácie na opravu a rekonštrukciu existujúcich zariadení a na výstavbu nových budov (pozri Tabuľku č. 7). Investície na zlepšenie prístupu k predprimárnemu vzdelávaniu sa stali súčasťou stratégií vzdelávania a sociálnej inklúzie v rámci programovacieho obdobia Európskej únie na obdobie 2014–2020. Kľúčovými zdrojmi podporujúcimi zlepšenie dostupnosti materských škôl sa stali dva programy Európskeho sociálneho fondu:

42. *Analýza situácie v materských školách – kapacitná nedostatnosť*.

1. Integrovaný regionálny operačný program zameraný na zvýšenie kapacity infraštruktúry materských škôl, určovanej v súlade s územnou správou na základe analýzy Integrovaných regionálnych stratégií.⁴³
2. Operačný program ľudské zdroje umožňujúci a podporujúci rozšírenie kapacity materských škôl prostredníctvom rekonštrukcie existujúcich zariadení alebo budovaním nových zariadení v mestách a obciach s rómskou populáciou. Hlavným cieľom je eliminovať segregáciu, posilniť inkluzívne vzdelávanie a vytvoriť rovnnejšie podmienky, napríklad aj prekonaním bariér geografickej vzdialenosti inštitúcií predškolského vzdelávania a starostlivosti od obydľí Rómov.⁴⁴

Tabuľka č. 8: Štátne fondy a zdroje Európskej únie vyčlenené na zvýšenie kapacity materských škôl

Rok	Aloko-vaný rozpočet	Financo-vaný z	Riadiaci orgán	Typ výzvy	Spôsobilí uchádzači
2015 – 2 výzvy	14.5 miliónov eur	Štátny rozpočet	Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu	otvorená	Obce a iní zriaďovatelia materských škôl (súkromní, MVO, atď.) v hociktorom regióne Slovenska
2016 – doteraz	58 miliónov eur	Operačný program ľudské zdroje	Ministerstvo vnútra	Cieľená sociálna inklúzia	1. výzva – 150 obcí s vysokým indexom zaostalosti/ UNDERDEVELOPMENT INDEX, zapojených do národných projektov, Take Away 2. Výzva – obce s marginalizovanými rómskymi komunitami *
2016 – doteraz	80 miliónov eur	Integrovaný regionálny operačný program	Ministerstvo pôdohospodárstva a regionálneho rozvoja	Otvorené na základe integrovaných regionálnych stratégií	1. Obce a iní zriaďovatelia materských škôl (súkromní, MVO atď.) v menej rozvinutých regiónoch Slovenska 2. Obce a ďalší zriaďovatelia materských škôl (súkromní, MVO atď.) v rozvinutejších regiónoch Slovenska

Zdroj: Informácie získané z príslušných internetových stránok ministerstiev v kolonke „riadiaca jednotka”.
* Ostatných 894 miest a obcí s rómskou populáciou zapísaných v Operačnom programe ľudské zdroje, ako aj miest a obcí s vysokým indexom nedostatočného rozvoja (high under-development index) z Trnavského, Trenčianskeho, Nitrianskeho, Žilinského, Banskobystrického, Prešovského a Košického kraja – s výnimkou Bratislavského kraja.

Evalvácia dvoch výziev ministerstva školstva z roku 2015 ukazuje, že sa vybudovalo alebo rozšírilo približne 250 tried, čo umožňuje prijať odhadom 5.000 ďalších detí. Pokiaľ ide o využitie financií Európskej únie, nie je možné posúdiť, koľko nových miest v materských školách bude vytvorených, pretože ciele v tomto smere neboli konkretizované. Nedávno boli ukončené prvé výzvy z Operačného programu ľudské zdroje a z dostupných údajov nie je možné sformulovať žiadne

43. <http://www.mpsr.sk/index.php?navID=1125&navID2=1125&SID=67&id=10748>

44. Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky je sprostredkovateľským orgánom pre Operačný program ľudské zdroje v programovacom období 2014-2020. V rámci stanovených priorít sa ministerstvo zameriava na integráciu marginalizovaných rómskych komunit a vytváranie infraštruktúry v obciach, kde tieto komunity žijú. Viac informácií pozri na: <http://www.minv.sk/?operational-programme-human-resources>

odhady, koľko nových miest sa vytvorí v materských školách. Zistenia z terénneho výskumu tejto štúdie upozorňujú, že niektoré obce by pri písaní žiadosti o dotácie poskytované v rámci výziev financovaných Európskou úniou potrebovali pomoc:

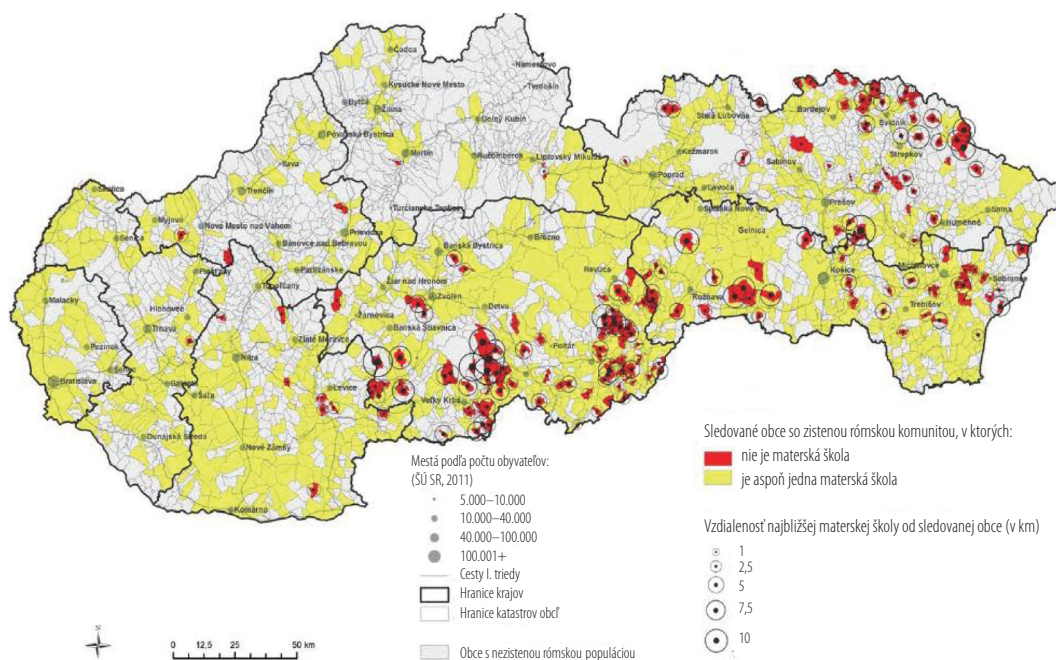
„Naša obec je zaradená medzi 150 obcí, ktorým sa má prioritne poskytovať pomoc zo strany Splnomocnenca vlády pre rómske komunity. Doteraz však k žiadnej pomoci neprišlo. Aj keď si uvedomujeme nedostatočnú kapacitu materskej školy, obec nie je schopná z vlastných prostriedkov uhradiť výstavbu materskej školy. Ak získame prostriedky, budeme stavať novú materskú školu s vyššou kapacitou. Postup z našej strany závisí od vyhlásených výziev na podávanie projektov, do ktorých sa snažíme zapájať.“

—zástupca obce

2.1.3 Geografická nedostupnosť materských škôl

Ako už bolo spomínané, geografická nedostupnosť materských škôl je ďalším vážnym problémom, ktorý priamo súvisí s (ne)rovným prístupom rómskych detí k vzdelávacím službám. *Atlas rómskych komunit 2013* (Mušinka et al. 2014) odhaduje, že 18 percent obcí s rómskym obyvateľstvom v Banskobystrickom kraji nemá v susedstve predškolské zariadenia, pričom táto situácia sa vyskytla v jednej tretine (32,7 percent) skúmaných obcí. Priemerná vzdialenosť materských škôl od rómskych obydľí/osád je 6 kilometrov (Mušinka et al. 2014, 95). Je zjavné, že značný počet rómskych rodičov nemá príležitosť zapísať svoje deti do materských škôl v blízkosti svojho obydľia; na to, aby mohli využiť tieto vzdelávacie služby, by museli absolvovať dlhú a finančne nákladnú cestu. Dostupnosť predprimárneho vzdelávania pre rómske rodiny ilustruje Mapa č. 2.

Mapa č. 2: Materské školy v lokalitách s rómskou populáciou

Zdroj: Mušinka et al. 2014.

Z rómskych rodičov dopytovaných výskumným tímom Svetovej banky (2012) 16 percent uviedlo, že hlavným dôvodom, prečo nezapísali svoje dieťa/deti do materskej školy, bola vzdialenosť (str. 82). Vzdialenosť je iba jednou z prekážok, mnohí rodičia tiež musia čeliť realite, že k materskej škole nevedie bezpečná cesta a/alebo, že sú tam nebezpečné úseky bez asfaltu. Vďaka tomu rómski rodičia často upustia od myšlienky zapísať svoje dieťa do materskej školy. Náročný presun odrádza najmä matky, ktoré majú mladšie deti a sprevádzanie toho staršieho je o to náročnejšie. (Farenzenová, Kubánová, and Salner 2012, 30).

Ďalším faktorom zníženej prístupnosti predprimárneho vzdelávania a obmedzených kapacít materskej školy je dostupnosť vhodných pozemkov a umiestnenie materskej školy.

„Samospráva sa rozhoduje, či bude v obci materská škola umiestnená. Je to podmienené aj tým, kde je voľný pozemok. Ak voľný pozemok nie je, tak sa hľadajú iné pozemky.“

—zástupca Úradu splnomocnenca vlády pre rómske komunity

Niektoré obce sa snažia hľadať riešenia formou výstavby materských škôl priamo v osadách alebo v blízkosti osád. Pracovník regionálnej kancelárie Úradu splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity nám doplnil aj organizačné riešenie v prípade vytvorenia novej prevádzky už existujúcej materskej školy. Samozrejme za predpokladu, že tam je dostupný pozemok.

„Niekedy sú tieto pozemky bezprostredne susediace s rómskou komunitou. Najdôležitejšia je kvalita vzdelania, ktorá nie je bezprostredne podmienená umiestnením budovy v strede obce. Rozšírením materskej školy sa rozumie rozšírenie hlavnej budovy alebo jej rozšírenie takým spôsobom, že sa vytvorí alokované pracovisko, kde sa postupuje rovnako ako pri výstavbe novej budovy.“

—zástupca Úradu splnomocnenca vlády pre rómske komunity

Takéto opatrenia však môžu mať veľmi negatívny vplyv na sociálnu kohéziu a malo by sa o nich uvažovať len ako o krajnom riešení. I napriek tomu, že obce garantujú rovnakú kvalitu poskytovaného vzdelania, akú nájdeme v existujúcej materskej škole mimo rómskej osady, toto riešenie stále predstavuje riziko de facto diskriminačného vylúčenia a pravdepodobne vedie k zakonzervovaniu rasovej segregácie. Takéto rozhodnutia sú preto v priamom rozpore s medzinárodnými štandardmi a dohovormi o zabezpečení práv dieťaťa, eliminácii rasovej diskriminácie a poskytnutí rovnakých príležitostí vo vzdelaní pre všetkých občanov.

Z najnovšej analýzy diskriminácie vo vzdelaní na Slovensku vyplýva zásadné odporúčenie, aby sa upustilo od oddeleného poskytovania vzdelávania: „V súlade s povinnosťou vyplývajúcou z Článku 2.3 a 2.4 Antidiskriminačného zákona je potrebné prijať také opatrenia, ktoré umožnia riešiť rasovú diskrimináciu a segregáciu v školách. Ich súčasťou by malo byť zabezpečenie bezplatnej dopravy pre deti (vrátane detí v predškolskom veku s riadnym sprievodom) do miestnej zmiešanej školy.“ (Amnesty International a Európske centrum pre práva Rómov 2017, 52)

2.1.4 Problémy s existujúcim systémom financovania materských škôl

Hlavnú časť štandardných nákladov materských škôl hradí štát, ktorý obciam poskytuje financie z podielu z výnosov z daní v závislosti od celkového počtu detí v materských školách v danej obci.⁴⁵ Podľa tohto princípu a vzorca financovania sú väčšie obce v porovnaní s menšími vo výhode, pokiaľ ide o rozširovanie kapacít materských škôl. Je zjavné, že väčšie mestá majú tiež väčšie príjmy z podielu z výnosov z daní, čo pre nich z komparatívneho hľadiska uľahčuje investície do predškolských zariadení (v porovnaní s menšími obcami). Väčšie mestá majú prostriedky na vytváranie miest v materských školách z vlastného rozpočtu.

„Celú výstavbu zafinancovalo mesto. Predbehli sme výzvy Úradu splnomocnenca pre rómske komunity, zafinancovali sme materské školy a ich rekonštrukciu z mestského rozpočtu.“

—vedúca oddelenia pre vzdelanie v obci strednej veľkosti

Terénny výskum potvrdil, že investície do rozšírenia kapacít materských škôl v malých obciach sú možné iba s dodatočnými financiami od štátu alebo z peňažných prostriedkov získaných prostredníctvom financovania Európskej únie prideleného v rámci výziev.

45. Podrobnosti určuje Vyhláška vlády č. 668/2004 v znení neskorších doplnkov.

„Aj keď si uvedomujeme nedostatočnú kapacitu materskej školy, obec nie je schopná z vlastných prostriedkov uhradiť výstavbu materskej školy. Ak získame prostriedky, budeme stavať novú materskú školu s vyššou kapacitou. Postup z našej strany závisí od vyhlásených výziev na podávanie projektov, do ktorých sa snažíme zapájať.“

—starosta malej obce

Zistenia terénneho výskumu realizovaného v rámci tejto štúdie upozorňujú na iný problém súčasného systému pridelovania kapitálového financovania: niektoré financie určené pre materské školy sú používané na iné účely v rámci obce.

„Víziou a práním viacerých materských škôl na Slovensku je, aby boli riadené prenesenými kompetenciami. Terajší spôsob financovania dáva priestor obciam rozhodovať o tom, ako budú finančné prostriedky prerozdelené a použité. Nie často, ale vyskytujú sa situácie, kedy sú z financií rekonštruované obecné chodníky či osvetlenie.“

—riaditeľka materskej školy)

Súčasný systém financovania je preto v poslednom období podrobený kritike zo strany riaditeľov materských škôl a tiež zástupcov Združenia miest a obcí Slovenska (ZMOS). Ako uviedol riaditeľ sekcie rezortných činností kancelárie ZMOS, Zdenko Krajčír na zasadnutí Rady v septembri 2016, systém financovania by mal prejsť kompletnou úpravou tak, aby materské školy boli financované podobne ako základné školy.⁴⁶ V praxi to znamená, že financovanie materských škôl by malo byť podľa návrhu prenesenou a nie originálnou kompetenciou obcí a miest. Navrhovaná zmena financovania materských škôl by priniesla rovnakú výšku normatívu na jedno dieťa v rámci celého Slovenska. Vyriešilo by to aj problém (ne)účelového viazania finančných prostriedkov. Transfer kompetencií kapitálového financovania pre materské školy na národnú úroveň (vládu) podporuje OECD aj Európska komisia (2016). Výnosy z nákladov by ostali privilegiom miestnych orgánov/obcí.

2.1.5 Finančné náklady/zaťaženie rodín

V súčasnosti je výška mesačného poplatku za materskú školu pre rodičov, ktorí nepodliehajú výnimkám, približne 14 EUR. Ide o relatívne významný náklad, pričom celkové mesačné náklady sa pohybujú medzi 25 až 35 EUR. Suma dotácie predstavuje 1 EURO na obed a 0,35 EUR na iné jedlo na dieťa na deň. Mesačná štátna dotácia na školské pomôcky je 33,20 EUR na dieťa na mesiac.⁴⁷ V poslednom roku pred dosiahnutím školopovinného veku dieťaťa hradí štát školné všetkým deťom.

Napriek týmto užitočným benefítom, ktoré majú chudobné rodiny k dispozícii, sa najchudobnejšie rómske rodiny často stretávajú s rôznymi druhmi prekážok. V praxi sa stretávame s problémami pri dokladovaní stavu hmotnej núdze alebo vyradením rodiny z kategórie hmotnej núdze pri narodení ďalšieho dieťaťa, na ktoré matka poberá rodičovský príspevok.

Špecifický prípad ilustrujúci túto situáciu vznikol na základe oficiálneho podnetu, ktorý Štátnej školskej inšpekcii predložil Úrad splnomocnenca pre rómske komunity proti materskej škole v obci Krásny Brod. V školskom roku 2015/16 navštevovalo materskú školu šesť detí zo sociálne znevýhodnenej a marginalizovanej rómskej komunity.

„Od septembra 2015 do februára 2016 navštevovali deti školu bez problémov, avšak od marca 2016 deti prestali do materskej školy dochádzať. Príčinou bolo neposkytnutie dotácie na podporu výchovy k stravovacím návykom dieťaťa zo SZP. Dotácie prestal zriaďovateľ materskej škole poskytovať, nakoľko rodičia nepreukázali dokladmi splnenie zákonných podmienok na poskytnutie uvedenej dotácie.“

—hlavná inšpektorka Štátnej školskej inšpekcie

46. <http://www.ucn.sk/spravy/zmos-rokovalo-o-skolstve>

47. Žiadosť o dotáciu predkladá obec alebo iný zriaďovateľ (nie však okresný úrad) a občianske združenie rodičov.

Výskumný tím tejto štúdie navrhuje, aby sa v takýchto prípadoch posudzovali prípady individuálne. Pre takéto prípady by mali platiť výnimky zo zákona, aby bolo umožnené deťom pokračovať v predškolskom vzdelávaní.

Skryté náklady (poplatky za mydlo, hygienické pomôcky atď.) a dobrovoľné poplatky za voľnočasové a mimoškolské aktivity predstavujú ďalšiu závažnú finančnú bariéru, ktorej výsledkom je značná absencia rómskych detí v materských školách. A to i napriek rôznym existujúcim benefitom (UNDP 2012, 112). Pre väčšinu rodičov sú tieto extra poplatky zdrojom veľkej frustrácie. Zistilo sa, že napriek tomu, že má verejnosť iný názor, rodičia, ktorí trpia hmotnou núdzou, majú záujem o pravidelnú dochádzku detí do predškolských zariadení.

Ďalším problémom mnohých rómskych rodičov sú náklady na dopravu/dochádzanie do materských škôl, ktoré sa môžu nachádzať v určitej vzdialenosti od ich domova. Mnohí rómski rodičia si navyše nemôžu dovoliť deťom zabezpečiť oblečenie, obuv a ďalšie potreby na zabezpečenie pocitu ich dôstojnosti (Kusá 2013, 30). Finančné náklady ilustrujeme v tabuľke č. 8, ktorá demonštruje príklad rodinných výdavkov súvisiacich s dochádzkou jedného dieťaťa do materskej školy.

Tabuľka č. 9. Príklad priamych a nepriamych rodinných nákladov na dieťa, ktoré navštevuje materskú školu

Vek dieťaťa	Socio-ekonomická situácia rodiny	Priame školské náklady (poplatky/jedlá/príspevky do dobrovoľného triedneho fondu)	Ďalšie mesačné výdavky súvisiace s dochádzkou do materskej školy (priame a nepriame: preprava, školské pomôcky, príspevky na mimoškolské aktivity)
3 až 5	rodina v hmotnej núdzi	0 eur / 0 eur / 0 eur	0 eur +
	rodina, ktorá nie je v hmotnej núdzi	poplatok – 14 eur/mesiac jedlá – 1,35 eur na deň dobrovoľný mesačný triedny fond – 8 eur na mesiac	Okolo 49/50 eur +
5 až 6 (posledný rok predprimárneho vzdelávania)	rodina v hmotnej núdzi	0 eur / 0 eur / 0 eur	0 eur +
	rodina, ktorá nie je v hmotnej núdzi	poplatok – 0 eur jedlo – 1,35 eur na deň dobrovoľný mesačný triedny fond: 8 eur za mesiac	Okolo 35 eur +

Zdroj: Prevzaté a aktualizované zo Salnera, 2012.

2.1.6 Administratívne prekážky brániace prístupu k materským školám

Ďalšia prekážka súvisí s administratívnymi požiadavkami súvisiacimi s prihlásením dieťaťa do materských škôl. Aby rodič mohol zapísať svoje dieťa do materskej školy, musí predovšetkým predložiť písomnú žiadosť. Rodič má možnosť vyplniť predpísané tlačivo (ktoré sa nachádza najčastejšie na webovej stránke zriaďovateľa alebo materskej školy) alebo môže odovzdať aj vlastnoručne napísanú žiadosť.

„Najčastejšie problémy pri poskytovaní služieb sú spojené s tým, že títo klienti (možno povedať) sú z 80 percent negramotní. Majú základné vzdelanie ukončené v piatom – šiestom ročníku, niektorí nevedia čítať ani písať, takže aj poštu, ktorú dostanú, prečítať nedokážu.“

—sociálna pracovníčka

Ďalšou dôležitou vecou je, aby rodičia nepremeškali termín uzávierky prihlášok, ktorý často býva v marci alebo v apríli. Z dostupných údajov vyplýva, že mnoho rómskych rodičov o tomto termíne nevie a nie je veľa odborných pracovníkov či zamestnancov (napríklad v materských školách, na miestnych úradoch atď.), ktorí by poskytli pomoc a informovali ich. Právny zástupca (rodič alebo opatrovník) ďalej musí predložiť lekársku správu pediatra, ktorá potvrdzuje zdravotný stav dieťaťa. Všetky tieto požiadavky, ktoré sú pre väčšinu nerómskych rodičov rutinnou záležitosťou, môžu pre rómskych rodičov predstavovať skutočnú prekážku.

„Musela som odmietnuť zápis troch detí. Prihlášku podali až v júni, kedy sme už mali plne obsadenú kapacitu. Títo ľudia sú dosť zavšivení, títo Rómovia. Potrebujú správu od lekára, ktorá musí byť pripojená k prihláške a oni po ňu musia ísť do mesta a to stojí peniaze, takže to nevyšlo.“

—učiteľka materskej školy

Administratívne požiadavky niekedy v kombinácii s negatívnymi postojmi zamestnancov a zamestnankýň materských škôl sú kľúčovým dôvodom, prečo niektorí rómski rodičia nezapíšu svoje deti do materskej školy v správny čas a či ich vôbec zapíšu. Nielenže im chýba skúsenosť s plnením takýchto úloh, ale mnohí tiež postrádajú dostatočný *sociálny kapitál*, z ktorého by mohli čerpať. Pokiaľ nikto v ich komunite nemá potrebné zručnosti a skúsenosti, nemajú koho požiadať o pomoc alebo o základné informácie. Nedostatok potrebných kompetencií na strane rómskych rodičov často komenzujú terénni sociálni pracovníci a pracovníčky a komunitní sociálni pracovníci a pracovníčky. Ich aktivita v tejto oblasti je však vzhľadom na množstvo iných úloh, ktoré vykonávajú, často limitovaná.

2.1.7 Prekážky v prístupe k základnej zdravotnej starostlivosti

Vzhľadom na náročné životné podmienky spojené s chronickou chudobou a biedne prostredie, v ktorých je väčšina rómskych detí nútená vyrastať na Slovensku, je podľa Svetovej banky (2016, 17) bezproblémový prístup k efektívnej zdravotnej starostlivosti pre tieto malé deti kľúčom k tomu, aby boli dostatočne zdravé a mohli využívať príležitosti ponúkané v rámci ranej starostlivosti a predškolského vzdelávania. Zistenia tejto štúdie sú v súlade s predchádzajúcimi zisteniami publikovanými Solovičom et al. (2011): príčiny nadpriemernej mortality detí v dojčenskom veku, podvýživy a zaostávania vo vývoji detí sú zakorenené v chudobe, väčšej miere zdravotných znevýhodnení a vyššej prevalencii infekčných chôrôb, vrátane nadmerne častej hospitalizácii rómskych detí.

Niekoľko správ o stave rómskej populácie na Slovensku indikuje, že od roku 1990 sa celkový zdravotný stav rómskej populácie zhoršuje (UNDP 2012, 16). Len niečo viac ako polovica Rómov sa dostala k nejakej forme očkovania, kým miera zaočkovanosti medzi majoritnou populáciou dosahuje až 99 percent. U slovenských Rómov, ktorí odchádzali od roku 2004 do Veľkej Británie, sa zistila vysoká miera diabetu typu 2, kardiovaskulárnych ochorení, infarktov myokardu, obezity a astmy pričom je bežné, že Rómovia majú mnohé ďalšie nediagnostikované zdravotné problémy (Moore 2010). V prieskume Rómov EU-MIDIS II 2016 uvádzalo 34 percent slovenských Rómov „obmedzenia v prípade dlhodobej aktivity“ z dôvodu vážnych zdravotných ťažkostí (Agentúra Európskej únie pre základné práva 2016, 30). Podľa Správy Európskej komisie o zdraví Rómov (Európska komisia 2014) sú z hľadiska dĺžky života najviac ohrozenou skupinou Rómovia žijúci v segregovaných rómskych osadách s chudobnými životnými podmienkami; odhaduje sa, že miera úmrtnosti v takýchto osadách je dvojnásobne až trojnásobne vyššia než medzi Rómami v integrovanejších komunitách. Poskytovanie zdravotnej starostlivosti Rómom na Slovensku sa preto zdá byť v rozpore s odporúčaniami Rady Európskej únie o efektívnych opatreniach na zabezpečenie rovnakého prístupu k univerzálne dostupným službám zdravotnej starostlivosti pre Rómov (Agentúra Európskej únie pre základné práva 2016, 29).

Jedna z najčastejších obáv pedagogických a odborných zamestnancov a zamestnankýň, ktoré sa netýkajú vzdelania, sa vzťahujú na nedostatočnú zdravotnú starostlivosť a hygienu v rómskych domácnostiach. To negatívne ovplyvňuje vstup rómskych detí do predškolských

zariadení a ich dochádzku (Cinová, Kosová a Almáši Koreňová). Podľa Fundación Secretariado Gitano (2007) ochorenia ako hepatitída typu A, bakteriálna dizentéria a zvýšený výskyt svrabu a pedikulózy sú v niektorých rómskych komunitách naďalej vážnym problémom. V Prešovskom kraji a iných lokalitách terénny výskum potvrdil, že prevalencia infekčných ochorení môže súvisieť s kontaminovaným prostredím, v ktorom vyrastá väčšina detí. Samozrejme, môže existovať určitá geografická rozmanitosť, keďže v rómskych osadách v iných regiónoch sa podľa všetkého nevyskytujú podobne závažné zdravotné problémy.

„Konkrétne v tejto obci (pozn. Prešovský kraj) je to najmä pedikuloza, svrab, potom bežné detské ochorenia, ktoré sa vyskytujú u detí v predškolskom veku, a to ovčie kiahne, ak je rozšírená v lokalite tuberkulóza, tak aj tá.“

—regionálny koordinátor zdravia, Prešovský kraj

„Najčastejším ochorením sú choroby dýchacích ciest, zápaly stredného ucha, virózy a respiračné ochorenia.“

—pediater

Variabilita ochorení medzi Rómami na Slovensku veľmi závisí od štandardu bývania v konkrétnej lokalite/osade. Niektoré osady majú katastrofálny štandard bývania, ktorý je výsledkom nezájmu miestnych orgánov, a to predovšetkým v lokalitách s vysokou koncentráciou Rómov a nízkou mierou povedomia o zdraví. V niektorých prípadoch zapríčiňuje zlý zdravotný stav obyvateľov to, že nemajú bezpečnú dodávku pitnej vody a voda, ktorú majú, nebola podrobená oficiálnemu rozboru kvality. V niektorých osadách nie je zabezpečený prístup k pitnej vode, aj keď je v nich vodovodné potrubie, keďže si rodiny nemôžu dovoliť relatívne nákladné zriadenie vodovodnej prípojky.⁴⁸

Výzva Operačného programu ľudské zdroje na zvýšenie dostupnosti pitnej vody

Čiastkové zlepšenia v oblasti zdravotnej situácie by mali nastať a vyplynúť z grantovej výzvy vyhlásenej v decembri 2016. Výzva bola zameraná na zvýšenie dostupnosti bezpečnej pitnej vody v separovaných a segregovaných marginalizovaných rómskych komunitách. Granty poskytnú financie na vybudovanie vodovodného potrubia, studní a povrchových čističiek odpadových vôd. Vo výzve je alokovaných 16 miliónov eur.⁴⁹

Citovaný lekár ako aj regionálny koordinátor osvedy zdravia sa spoločne zhodujú aj v tom, že rodičia sú pri dodržiavaní zdravotníckych predpisov limitovaní finančne, čo má následne vplyv aj na vzdelávanie detí. V prípade, že musí rodič viackrát cestovať k lekárovi a nemá finančné prostriedky na prepravu, je prirodzené, že sa na vyšetrenie s dieťaťom nedostaví. To isté platí aj v prípade, že musí doplácať na lieky v lekárni.

Keďže obce majú zariadenia zdravotnej starostlivosti na miestnej úrovni, môžu vytvoriť podmienky na sprístupnenie zdravotnej starostlivosti v marginalizovaných rómskych komunitách. Včasný zdravotný skrining je dôležitý pre identifikáciu nedostatkov/poškodení, ktoré neboli diagnostikované, a môžu závažným spôsobom negatívne ovplyvňovať učenie. Napríklad, v mnohých školách vo Veľkej Británii, ktoré navštevujú rómske deti zo Slovenska, identifikovali u týchto detí mierne až ťažké poškodenia sluchu. Spolupráca so všetkými aktérmi, vrátane lekárov alebo koordinátorov zdravia a terénnymi sociálnymi pracovníkmi a obcami je kľúčová. Zo zistení tohto výskumu však vyplýva, že na Slovensku stále existujú lokality bez akéhokoľvek zdravotníckeho zariadenia alebo podpory.

59

48. Pozri: http://www.vostr.gov.sk/files/Pristup_k_vode.pdf

49. Výzva č. OPLZ-PO6-SC611-2016-3 Ministerstva vnútra: http://www.minv.sk/swift_data/source/mvsr_a_eu/oplz/vyzvy/december2016/Vyzvapercent20percent20kodompercent20OPLZ-PO6-SC611-2016-3percent20zameranapercent20napercent20pristupLZ-PO6-SC611-2016-3percent20zameranapercent20napercent20pristuppercent20pitnejpercent20vode.pdf

V prvom rade by najviac pomohlo, keby bola detská lekárka priamo v obci. Zdravotné stredisko je od obce vzdialene približne desať kilometrov. Ak rodičia potrebujú ísť s deťmi na preventívne vyšetrenia alebo povinné očkovanie, prípadne, ak je dieťa choré, musia cestovať niekoľko kilometrov, čo z finančných dôvodov mimo dávok nie je možné.

—koordinátor zdravia

Európska komisia (2014, 10) tiež našla dôkazy, že okrem chudoby je prekážkou v dostupnosti služieb zdravotnej starostlivosti aj strach z diskriminácie. Ako uvádza Fundación Secretariado Gitano (2007), všetky faktory uvedené v tejto časti významne ovplyvňujú účasť detí na predprimárnom vzdelávaní a pravidelnú dochádzku rómskych detí do materských škôl.

2.2 Ignorancia, predsudky a diskriminácia

V Kapitole 1 sme uviedli, že Európska komisia, ktorá v súčasnosti vedie konanie proti Slovenskej republike z dôvodu segregácie rómskych detí vo vzdelávaní, zaslala 29. apríla 2015 slovenskej vláde list, v ktorom sa na strane 14 uvádza:⁵⁰

„Vyhlásenia odkazujúce na demografické údaje alebo štruktúru osád a spádových oblastí škôl (výsledkom čoho je, že väčšina detí v materských školách alebo väčšina žiakov na školách v rómskych lokalitách sú rómskeho pôvodu) nemôžu objasniť rozšírený fenomén segregácie rómskych žiakov od nerómskych žiakov na školách, ktoré navštevujú obe populačné skupiny. Aj keď skutočnosť, že materskú školu alebo školu v blízkosti rómskych obydľí navštevuje väčšina rómskych žiakov, a eventuálne by sa táto skutočnosť mohla dať odôvodniť demografickým aspektom, častý prístup integrovaného vzdelávania nie je uplatňovaný práve v zmiešaných lokalitách, kde sú rómske deti segregované od nerómskych detí alebo žiakov tak, že sú umiestnené do inej budovy školy, nachádzajúcej sa v blízkosti školy alebo tým, že sú umiestňované do oddelených tried v rámci tej istej školy.“

Počas tohto výskumu boli často pozorované špecifické prekážky rovnakému začleňovaniu Rómov do hlavného prúdu vzdelávania, pričom tieto bariéry vedú a zapríčiňujú vylúčenie alebo segregáciu rómskych detí, alebo ich preloženie do špeciálnych tried. Ako už bolo spomínané, presun rómskych detí do špeciálnych tried materskej školy alebo základnej školy súvisí so systémom financovania. Finančné prostriedky na jedno dieťa so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami je vyššie ako financovanie na jedno dieťa so štandardnými potrebami. Ak je dieťa označené ako „mierne mentálne postihnuté“, ako to už býva s predčasnou diagnostikou, dieťa je presmerované do špeciálnej triedy a následne škola naňho dostáva vyšší finančný príspevok.

Štúdia UNDP z roku 2010 identifikovala, že jedným z najčastejších dôvodov vylúčenia Rómov z predprimárneho vzdelávania je silné presvedčenie na strane rómskych rodičov, že ich deti nepotrebujú navštevovať materskú školu (UNDP 2012, 111). Toto presvedčenie však môže okrem iného vyplývať z ich opodstatnenej nedôvery a strachu z majoritnej populácie, ktorý sa zakladá na ich kolektívnych a individuálnych skúsenostiach s predsudkami, negatívnymi stereotypmi prevládajúcimi voči Rómom u väčšiny nerómskeho obyvateľstva majoritnej populácie.

Rómski rodičia sa pri pokusoch zapísať svoje dieťa/deti do materskej školy často stretnú s negatívnymi rasistickými reakciami a odmietavými postojmi. V kontexte celkových protirómskych pocitov, ktoré na Slovensku prevládajú, ide o vážny problém. Ako bolo popísané v Kapitole 1, takéto reakcie pramenia z osobných etnických predsudkov riaditeľov a učiteľov, ako aj z ich obáv prijať rómske deti, keďže by to mohlo vyvolať tzv. „odliv bielych“, kedy nerómski rodičia odhlásia svoje deti a umiestňujú ich do škôl, kde je menej rómskych detí.

50. V Bruseli, SG-Greffé (2015) D/, Stále zastúpenie Slovenskej republiky pri Európskej únii, Av. de Cortenberg, 79 1000, BRUXELLES, Belgicko.

Tento spôsob uvažovania sa vyskytuje primárne v oblastiach, kde je spolužitie rómskej a nerómskej populácie trvalo problematické. Jasným príkladom tejto dynamiky je zistenie terénneho výskumného tímu, ktoré dokumentuje skúsenosť, kedy majoritné obyvateľstvo spísalo dve petície proti výstavbe materskej školy v centre jednej z obcí, pretože by ju navštevovali primárne rómske deti a rómski rodičia by sa tým pádom častejšie ukazovali aj v ich blízkom okolí.

„Ďalšia prekážka sa ukázala, keď nerómski obyvatelia obce podali dve petície proti výstavbe materskej školy. Obecný úrad je povinný sa týmito petíciami riadne a dôkladne zaoberať.“

—zástupca obce

V inej skúmanej lokalite v rámci terénneho výskumu zabránili rozšíreniu kapacity materskej školy školské orgány, ktoré nechceli zriadiť materskú školu, ktorú by navštevovali aj rómske deti a využívali by voľné priestory patriace príľahlej špeciálnej škole. Keďže zriaďovateľ nesúhlasil s týmto riešením, voľný priestor sa následne „využil“ na účely, na ktoré nebol pôvodne určený:

„Predpokladali sme, že získame priestory, ktoré sú v držbe špeciálnej základnej školy, kde sme chceli založiť prípravku pre deti, avšak boli sme odmietnutí. Špeciálna základná škola v tých priestoroch spravila telocvičňu, ktorú nikto doteraz nevyužíva.“

—učiteľka materskej školy

Aj keď by takéto rozhodnutia mali bežne skúmať kompetentné národné, regionálne a miestne orgány vrátane Štátnej školskej inšpekcie, na Slovensku neexistuje zavedený systematický spôsob, ktorým by sa identifikovali možné prípady protiprávnej rasovej diskriminácie.

2.2.1 Opatrenia zamerané na elimináciu alebo zastavenie segregácie

Úrad splnomocnenca vlády pre rómske komunity začal dôsledne reagovať na problémy spôsobujúce alebo prehľbujúce segregáciu a vylúčenie rómskych detí v predškolskom vzdelávaní. V poslednej výzve na predkladanie projektov na rozšírenie kapacity materských škôl (vyhlásenej v januári 2016) boli zriaďovatelia (ako primárni žiadatelia) usmernení, aby postupovali v súlade s princípmi desegregácie, degetoizácie a destigmatizácie.⁵¹ Žiadatelia musia: a) sa vyhnúť implementácii projektu v prostredí, ktoré je separovanou a/alebo segregovanou rómskou osadou/komunitou a b) poskytnúť deťom z marginalizovaných rómskych komunít prístup k predškolským zariadeniam, aby sa predišlo zhoršovaniu segregácie. V procese predprimárneho vzdelávania musia byť prijaté také opatrenia, ktoré vedú k inkluzívnemu vzdelávaniu, čo si od žiadateľov vyžaduje c) doplniť projekt o iné aktivity, ktoré tieto princípy naplňajú, napr. vytvorenie predprimárneho vzdelávacieho zariadenia pre deti z marginalizovaných rómskych komunít – okrem zabezpečenia školských autobusov s riadnym sprievodom, vybudovanie novej bezpečnej cestnej infraštruktúry a zorganizovanie aktivít zameraných na zvýšenie vzájomného porozumenia a povedomia.⁵²

Pokiaľ nie je možné z objektívnych dôvodov predísť priestorovej segregácii, súčasťou projektov musia byť nesegregačné opatrenia a, z dlhodobého hľadiska, musí implementácia projektu prispievať k desegregácii.⁵³

Je zjavné, že vyššie uvedené pravidlá desegregácie, ktoré Úrad splnomocnenca pre rómske komunity požaduje od zriaďovateľov sa netýkajú len priestorovej segregácie rómskych detí. Tak isto sa pokúšajú riešiť širší kontext, ktorý pri uplatňovaní riešení treba zohľadňovať. Požiadavky sú prepojené napríklad na vybudovanie novej cestnej infraštruktúry alebo zabezpečenie pravidelnej

51. Pozri http://www.minv.sk/swift_data/source/mvsvr_a_eu/oplz/vyzvy/august_2016/skolky/P10percent20vyzvypercent20-percent20Podm.percent20suladupercent20projektupercent20spercent203D_zmenapercent20c.2.pdf, prílohy 9 a 10.

52. Ibid., 1.

53. Ibid., 2.

dopravy detí s profesionálnym sprievodom. Tieto opatrenia si však vyžadujú navýšenie financovania – ktoré výzva v skutočnosti neposkytuje.

Opatrenia na elimináciu alebo zastavenie prehlbovania segregácie, ako napríklad spomínaná iniciatíva Úradu splnomocnenca vlády pre rómske komunity, sú správne nasmerované kroky. Tieto opatrenia však nie sú udržateľné, pretože sú financované primárne zo zdrojov Európskej únie, a zatiaľ nie sú súčasťou národných vzdelávacích politík. Iba systematické a udržateľné zmeny, v ktorých sa snúbia inkluzívne verejné politiky v hlavnom prúde vzdelávania s cieľovými opatreniami, povedú na Slovensku k radikálnej zmene každodenných postupov v predškolskom vzdelávaní.

2.3 Prekážky zápisu do predškolských zariadení zo strany rómskych rodičov

V tejto a predchádzajúcej kapitole sme venovali pozornosť skutočnosti, že veľmi nízku účasť rómskych detí na predškolskom vzdelávaní ovplyvňuje množstvo faktorov na národnej a miestnej úrovni. Ďalej venujeme dôkladnejšiu pozornosť prekážkam a zábranám na strane rómskych rodičov, ktoré znemožňujú, respektíve bránia účasti detí na predškolskom vzdelávaní v materských školách. V prieskume Svetovej banky (2012) bolo 7 percent opýtaných rodičov presvedčených, že dieťa vo veku 3 až 6 rokov by malo stráviť toto obdobie v domácej starostlivosti a 37 percent vyhlásilo, že ich dieťa nepotrebuje predškolskú starostlivosť, lebo sa o neho adekvátne dokážu postarať doma (Brüggemann 2012). Veľká skupina rómskych rodičov tiež verí, že deti vo veku 3 rokov sú príliš malé na to, aby navštevovali materskú školu. Z toho vyplýva, že niektorí rómski rodičia neprikladajú predprimárnemu vzdelávaniu význam a nevnímajú jeho prínos pre budúcnosť svojich detí.

„Keď je napríklad matka doma s mladším dieťaťom, nie je pre ňu veľmi dôležité, aby dala staršie dieťa do materskej školy, keďže je aj tak doma, boli by to ďalšie náklady a nemala by s kým nechať doma mladšie deti. Pokúšali sme sa im vysvetliť, prečo je to dobré aj pre ne, aj pre ich deti. Ale obávali sa, že sa na ich deti budú pozeráť inak, pretože sú z osady.“

—terénna sociálna pracovníčka

Z toho vyplýva, že v prípade rómskych rodičov je významnou otázkou celkovo nízka úroveň povedomia o prínosoch vzdelávania v ranom detstve. Avšak v protiklade k tomuto tvrdeniu sú zistenia z terénneho výskumu tejto štúdie. V rámci neho všetci rómski účastníci fókusovej skupiny uviedli, že svoje deti/dieťa zapísali do materskej školy vo veku 3 až 4 rokov:

„Je to lepšie aj pre deti. Učiteľky vedia, čo s nimi robiť, ako ich učiť a pripravovať... Keď doma poviem „Pod, podme sa niečo naučiť!“, chcú robiť veľa iných vecí, len nie to. Ale v materskej škole idú a učia sa a nemajú čas rozmýšľať nad inými vecami.“

—rómska matka

Mnoho rómskych účastníkov hovorilo, že dúfajú, že ich deti budú mať lepšie vzdelanie, než mali oni. Prejavili ľútosť, že sa lepšie neučili, keď boli na základnej škole a že nemajú výučný list, čo v súčasnosti obmedzuje ich príležitosti na trhu práce. Ako povedal terénny sociálny pracovník: *„Pre tieto ženy je dosť ťažké získať vzdelanie vo vyššom veku, často kvôli nedostatku peňazí a nechcote ich partnerov im štúdium umožniť.“*

Oproti generácii prarodičov chýba mnohým Rómom osobná skúsenosť so vzdelávaním v materskej škole. Keď boli deti, väčšina z nich vyrastala doma, až do nastúpu do povinnej školskej dochádzky. Ďalšou prekážkou súvisiacou s nedostatočným povedomím niektorých rómskych rodičov je ich nedostatočný sociálny kapitál a limitované stratégie sietovania (Rusnáková a Rochovská 2014). Tieto slabé stránky môžu brániť komunitným vzťahom, ktoré umožňujú vzájomnú podporu medzi rodinami a zdieľanie informácií o vzdelávacích príležitostiach na miestnej úrovni.

Rozhodnutie rodičov o tom, či zapísať alebo nezapísať svoje dieťa/deti do materskej školy, tiež závisí od ich predchádzajúcej skúsenosti s materskou školou, čo odzrkadľuje ich vzťah so širšou komunitou. Zo zistení Svetovej banky (2016, 62) vyplýva, že 50 percent rómskych rodičov uviedlo, že by svoje dieťa umiestnili do materskej školy, ak by tam bol rómsky zamestnanec alebo pedagogický asistent. Ide o osvedčenú stratégiu verejnej politiky, ktorá posilňuje inštitucionálnu dôveru a poskytuje väčšiu mieru istoty pre rómskych rodičov. Bez takejto podpory sú niektorí rómski rodičia podľa všetkého presvedčení, že ich deti by boli v škole ponižované alebo znevažované a to je dôvod, prečo ich tam neposielajú (Baďuriková et al. 2006, 10).

Postoje rómskych rodičov k zápisu ich detí do materských škôl a základných škôl napokon výrazne ovplyvňujú ich chudobné životné podmienky. Z viacerých zistení vyplýva, že ich postoje sú priamym dôsledkom škodlivých vplyvov chudoby, hrubého sociálneho vylúčenia a diskriminácie. Chudobné rómske rodiny žijú v stave trvalej deprivácie a ich prioritou je prežiť zo dňa na deň. Diskriminácia na trhu práce je niečo, čo zažívajú aj vzdelaní Rómovia. To je realita, ktorá nepriamo ovplyvňuje a ďalej posilňuje presvedčenie mnohých Rómov, že vzdelanie nie je cestou k úspechu alebo lepšiemu životu (Machlica, Žúdel, a Hidas 2014).

KAPITOLA 3.

Poskytovanie kvalitného vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve rómskym deťom

Táto kapitola mapuje očakávanú kvalitu vzdelávania v ranom detstve pre rómske deti. Autorský tím sa zameriava na identifikáciu hlavných prekážok a zábran znemožňujúcich poskytovanie *kvalitného* vzdelávania v ranom detstve pre rómske deti s ohľadom na ich špecifické vzdelávacie potreby v predškolskej výchove z *pohľadu* vedenia materských škôl, učiteľského zboru a *regionálnych školských politik*.

Medzinárodné štúdie opakovane potvrdzujú, že v prípade, že sú programy vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve kvalitné, môžu mať pozitívny vplyv na rozvoj dieťaťa a jeho výsledky v čitateľskej a matematickej gramotnosti (Dearing, McCartney, a Taylor 2009). Pozitívne vplyvy sú najvýraznejšie v prípade chudobných detí a detí, ktorých rodičia majú obmedzené vzdelanie (OECD 2006).

Avšak, ak chceme v rozvoji detí dosiahnuť požadovaný rozvoj a dosiahnuť tiež očakávané dlhodobé sociálne a hospodárske efekty, vzdelávanie a starostlivosť v ranom detstve musí mať dostatočnú kvalitu. Výskum ukazuje, že zlá kvalita vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve, môže mať na vývoj dieťaťa trvalé škodlivé následky a že v prípade nízkej kvality programov sa u detí s vyššou pravdepodobnosťou vyskytnú problémy v oblasti jazykového a sociálneho rozvoja (OECD 2001 a 2006).

Hoci na medzinárodnej úrovni neexistuje zhoda o koncepte kvality služieb vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve, existuje súbor kritérií (vzájomne súvisiacich indikátorov) pre posúdenie štrukturálnej kvality, ktoré je potrebné napĺňať v záujme podpory poskytovania kvalitných programov (OECD 2006 a 2012; Bennett 2008; Európska komisia 1996, Deti v Európe 2008). V roku 2014 medzinárodné úsilie pod vedením Európskej komisie vyústilo do návrhu Rámca kvality pre vzdelávanie a starostlivosť v ranom detstve, ktorý identifikuje kľúčové princípy a 10 aktivít, ktoré posilňujú kvalitu poskytovania vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve (pozri Tabuľku č. 10).

Tabuľka č. 10. Rámec kvality vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve

Kľúčové princípy	Kľúčové aktivity
Dostupnosť vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve	Poskytovanie dostupného a finančne prístupného vzdelávania a starostlivosti pre všetky rodiny a ich deti. Existencia ustanovení, ktoré podporujú účasť, posilňujú sociálnu inklúziu a sú ústretové k rozmanitosti.
Vzdelávanie a starostlivosť v ranom detstve personál	Kvalifikovaní zamestnanci, ktorí sú na základe svojho pregraduálneho vzdelania a postgraduálneho vzdelávania schopní plniť si svoju profesionálnu rolu. Podporujúce pracovné podmienky, vrátane odborného vedenia, ktoré vytvára príležitosti na pozorovanie, reflexiu, plánovanie, tímovú prácu a spoluprácu s rodičmi.
Kurikulum	Kurikulum založené na pedagogických cieľoch, hodnotách a prístupoch, vďaka ktorému bude dieťa komplexne rozvíjané a dosiahne svoj úplný potenciál. Kurikulum, ktoré kladie dôraz na spoluprácu zamestnancov s deťmi, kolegami a rodičmi a reflexiu svojich postupov.
Monitorovanie a evalvácia	Monitorovanie a evalvácia generuje informácie na príslušnej miestnej, regionálnej a/alebo národnej úrovni s cieľom podporiť trvalé zlepšovanie kvality politik a postupov. Monitorovanie a evalvácia je v tom najlepšom záujme detí.
Vládne politiky	Aktéri v systéme vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve jasne a spoločne chápu svoje úlohy a zodpovednosti a vedia, že sa od nich očakáva spolupráca s partnerskými organizáciami. Legislatíva, regulačné opatrenia a/alebo financovanie podporuje pokrok smerom k univerzálnemu právnemu nároku na verejne financované vzdelávanie a starostlivosť v ranom detstve, pričom o dosiahnutom pokroku sú pravidelne informovaní jednotliví zúčastnení hráči.
3 Prierezové témy	
<ol style="list-style-type: none"> Hodnota dieťaťa a detstva je uvedomovanou a zohľadňovanou hodnotou. Rodičia sú tými najdôležitejšími partnermi a ich účasť je kľúčová. Spoločné chápanie kvality 	

Zdroj: Európska komisia, Tematická pracovná skupina vzdelávanie a starostlivosť v ranom detstve 2014.

OECD (2012) tiež identifikovala päť nástrojov verejnej politiky na podporu kvalitného vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve, ktoré môžu pozitívne ovplyvniť proces učenia sa detí v tomto období:

1. stanovenie cieľov pre kvalitu a reguláciu;
2. vytvorenie a implementácia kurikula a štandardov;
3. zlepšenie pracovných podmienok pre zamestnancov, kvalifikáciu a vzdelávanie;
4. zapojenie rodín a komunití;
5. zlepšenie zberu dát, výskumu a monitorovania.

Nasledujúce časti kapitoly skúmajú verejné politiky, od ktorých sa odvíja kvalita poskytovaného vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve pre rómske deti na Slovensku, špeciálne vo vzťahu k zavedeniu nových, proinkluzívnych osnov a zlepšenie zručností a spôsobilostí pracovníkov a pracovníčok v oblasti vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve.

3.1 Proinkluzívne kurikulum

Za posledných 20 rokov prešiel školský systém na Slovensku niekoľkými významnými zmenami. Viaceré z nich sa dotkli aj kvality vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve. Keďže Zákon o výchove a vzdelávaní (Zákon č. 245/2008) zaviedol dvojúrovňový kurikulumný model, vyplýva z neho povinnosť, aby vzdelávanie v školách a materských školách prebiehalo podľa *Štátneho vzdelávacieho programu* a *Školského vzdelávacieho programu*.

Štátny vzdelávací program definuje povinný obsah vzdelávania na školách a určuje všeobecné ciele a kľúčové spôsobilosti v oblasti vzdelávania na Slovensku. Poskytuje rámce pre učebné plány a príslušné učebné štandardy.

Školský vzdelávací program je kurikulumný dokument prispôsobený potrebám a podmienkam jednotlivých škôl. Opisuje ako môžu školy dosiahnuť všeobecné výkonové a obsahové štandardy, ktoré určuje Štátny vzdelávací program s prihliadnutím na špecifické regionálne podmienky a podmienky školy. Nadväzuje na ciele a zameranie konkrétnej materskej školy. Každá materská škola má vlastný Školský vzdelávací program, a to bez ohľadu na počet tried. Riaditeľ alebo riaditeľka zodpovedajú za jeho tvorbu a napĺňanie školského vzdelávacieho plánu, ktorý musí byť v súlade s existujúcim legislatívnym rámcom. Školský vzdelávací program musia riaditelia predložiť zriaďovateľovi materskej školy a rade školy na posúdenie a schválenie. Pokiaľ zriaďovateľ vzniesie určité pochybnosti ohľadom jeho kvality, môže požiadať Štátnu školskú inšpekciu alebo príslušnú pobočku Štátnej školskej inšpekcie o posúdenie programu a stanovisko k tomu, či je alebo nie je daný program v súlade so Štátnym vzdelávacím programom a tzv. Školským zákonom. Školský vzdelávací program predkladá riaditeľ alebo riaditeľka na pripomienkovanie a schvaľovanie v rámci pedagogickej rady a rady školy. Po jeho schválení zverejnia po posúdení a schválení pedagogickou radou a radou školy, obyčajne na trojročné obdobie (resp. minimálne na jeden rok).⁵⁴

Cieľom nedávno revidovaného Štátneho vzdelávacieho programu ISCED 0 pre predprimárne vzdelávanie, ktorý nadobudol účinnosť 1. septembra 2016, bolo túto skutočnosť korigovať. Nový program už vykazuje všetky znaky inkluzívneho kurikula. Vychádza z predpokladu, že všetky deti sú vzdelávateľné, preto ciele, výkonové a obsahové štandardy sú univerzálne. Nové osnovy inkluzívne pracujú s kľúčovými aspektmi detského vývoja a nie s plánmi vyučovacích hodín a tradičnými osnovami založenými na predmetoch. Výkonové štandardy nie sú diferencované ani podľa veku. Kurikulum tak nevyvíja tlak na dosiahnutie cieľov v určitom období. Vytvára voľný priestor na ich splnenie počas celej dochádzky v materskej škole. Nový vzdelávací program prepojil kurikulum s ďalšími stupňami vzdelávania, a tým vytvoril lepšie realizačné a plánovacie podmienky pre efektívnejšie začleňovanie sa detí do ďalších stupňov vzdelávania. Tým sa vytvorili lepšie a jasnejšie podmienky aj pre zaškoľovanie detí zo sociálne znevýhodnených podmienok a odstránili sa mnohé adaptačné formálne bariéry pri prechode z jedného vzdelávacieho stupňa na druhý.⁵⁵ Revidovaný Štátny vzdelávací program ISCED 0 pre predprimárne vzdelávanie zároveň obsahuje komponenty, ktoré majú pomôcť učiteľovi pri diagnostikovaní detí a ktoré majú pomôcť skvalitniť kompenzačné postupy.

Revidovaný Štátny vzdelávací program tiež vyžaduje, aby učitelia a učiteľky prispôbili obsah vzdelávania aktuálnym javom a udalostiam v komunite a prepojili ich napríklad s reálnymi situáciami v komunitách, odkiaľ deti pochádzajú a aby vynechali témy, ktoré sú pre deti neznáme alebo nezapadajú do kultúrneho povedomia a chápania komunity. Adresnosť je tiež podmienená schopnosťou učiteľov identifikovať špecifické vývinové problémy detí z danej komunity a schopnosť vytvárať ciele aktivít, ktoré smerujú k ich zmierňovaniu a kompenzácií negatívnych vplyvov prostredia.

54. http://www.statpedu.sk/sites/default/files/nove_dokumenty/pilotna-faza-zavadzania-inovovaneho-svp-pre-ms/osobitosti_tvorby_skvp_2015.pdf, 1.

55. <http://www.npmrk2.sk/sites/default/files/IMV.pdf>

Napriek posledným kurikulárnym opatreniam, ktoré boli prijaté v záujme vytvorenia väčšieho priestoru pre uplatňovanie inkluzívneho prístupu v materských školách, predložené dôkazy o tempe, akým sa zmeny uskutočňujú, priniesli sklamanie. Podľa analýzy, ktorú zrealizovalo Metodicko-pedagogické centrum z 2.013 školských vzdelávacích programov materských škôl, ktoré navštevujú deti zo sociálne vylúčených komunit⁵⁶, 53,57 % školských vzdelávacích programov nemá vymedzené vlastné ciele s ohľadom na špecifiká detí pochádzajúcich z marginalizovaných rómskych komunit. Približne rovnaký počet analyzovaných školských vzdelávacích programov (25 %) má veľmi málo alebo ich vôbec nemá vymedzené. Približne 75 percent školských vzdelávacích programov naznačuje, že v profesijnej príprave učiteľov a učiteľiek sa vôbec nekladie dôraz na deti z marginalizovaných rómskych komunit. Z týchto dôkazov jasne vyplýva, že učitelia a učiteľky v mnohých materských školách nemajú potrebné špecifické zručnosti a spôsobilosti na prácu s deťmi z takéhoto prostredia. Počas školského roka 2015/16 Štátna školská inšpekcia pozorne sledovala školské vzdelávacie programy v 178 materských školách. Zaujímal sa, do akej miery naplňujú rámec Štátneho vzdelávacieho programu.⁵⁷

3.2 Prekážky na ceste ku kvalitnému vzdelávaniu a starostlivosti v ranom detstve

3.2.1 Vzdelávanie učiteľov a učiteľiek nepostačuje na to, aby dokázali pracovať s novým Štátnym vzdelávacím programom

Z predloženého výskumu vyplýva, že materské školy si z viacerých dôvodov nedokážu zavádzať proinkluzívne princípy, na ktorých je vystavaný Štátny vzdelávací program do praxe a majú ťažkosti implementovať ich do svojich školských vzdelávacích programov. Hlavným dôvodom je nedostatočná ponuka vzdelávacích príležitostí pre učiteľov. Táto skutočnosť bola najviac viditeľná pri zavádzaní Štátneho vzdelávacieho programu. Učitelia a učiteľky zdôrazňovali, že by uvítali, keby na začiatku septembra 2016, ešte pred zavedením nových požiadaviek, ktoré vyplynuli z existencie Štátneho vzdelávacieho programu, mohli absolvovať kvalitné a dôsledné vzdelávanie. Je pravda, že materské školy môžu využívať služby regionálneho Metodicko-pedagogického centra (MPC), avšak vzdelávací kurz je zo strany MPC ponúknutý len za predpokladu, že sa prihlási dostatočný počet uchádzačov. V opačnom prípade sa učitelia a učiteľky musia zúčastniť regionálnych školení v čase, ktorý určí MPC. Vzhľadom na obmedzené a často preťažené ľudské zdroje v materských školách sa často stáva, že vedenie nedovolí zamestnancom zúčastniť sa vzdelávania mimo ich zariadenia. Mnohí učitelia sú preto nútení vyhľadávať poradenské a vzdelávacie príležitosti cez svoje vlastné siete (medzi kolegami) alebo prostredníctvom internetových fór, napríklad Roma Early Years Network (REYN).⁵⁸

Druhým problémom je, že aj metodicko-pedagogickým centráм chýbajú školiace kapacity a financie. Okrem kurzov organizovaných MPC sa ďalšie vzdelávanie učiteľov a učiteľiek realizuje v rámci národných projektov financovaných Európskou úniou a prostredníctvom vzdelávacích kurzov financovaných zo štátneho rozpočtu. Dopyt po kontinuálnom odbornom vzdelávaní je však vyšší ako ponuka. Keďže nový Štátny vzdelávací program „odštartoval“ v septembri 2016, dopyt po školeniach je podľa slov pracovníkov MPC veľký. Zistenia Štátnej školskej inšpekcie potvrdzujú, že učitelia pri vypracovávaní školských vzdelávacích programov očakávali usmernenie. Ďalej očakávali pomoc pri zorientovaní sa v nových metodických usmerneniach, príručkách, praktických

56. Ibid.

57. Štátna školská inšpekcia: http://www.ssiba.sk/admin/fckeditor/editor/userfiles/file/Dokumenty/SPRAVY/2016/SKVP_MS_15_16.pdf

58. Romani Early Years Network (REYN) zriadila Program vzdelávania v ranom detstve Nadácie otvorenej spoločnosti – Open Society Foundations Early Childhood Program a medzinárodná Asociácia Krok za krokom (International Step by Step Association) v roku 2012 ako online podpornú komunitu profesionálov a para-profesionálov pracujúcich v prostredí vzdelávania v ranom detstve s rómskymi deťmi a rodinami.

príkladoch cielených vzdelávacích aktivít.⁵⁹ Štátna školská inšpekcia odporúča, aby sa MPC zameralo na kontinuálne odborné vzdelávanie učiteľov a učiteliek orientované na praktickú implementáciu vzdelávacích štandardov v konkrétnych vzdelávacích oblastiach Štátneho vzdelávacieho programu.⁶⁰

Terénny výskumný tím v rámci tohto výskumu zistil, že školitelia metodicko-pedagogických centier si hlavnú myšlienku reformy, celkový význam, ako aj praktickú implementáciu často interpretujú odlišne a nejasne:

„Problém je, že každá metodička pochopila formy a metódy vzdelávacieho programu iným spôsobom, a teda v podstate ich vysvetlenie je veľmi nejasné.“

—učiteľka materskej školy, Trnavský kraj

Vzhľadom k tomu, že chýba implementačný plán na zavádzanie revidovaného Štátneho vzdelávacieho programu, a tiež preto, že chýbajú dostatočné metodické usmernenia či iné adekvátne zdroje potrebné na do vzdelávanie učiteľov a učiteliek, hrozí riziko, že nový Štátny vzdelávací program zostane len dokumentom pro-forma.

3.2.2 Učiteľom a učiteľkám chýbajú zručnosti a spôsobilosti na zabezpečenie kvalitného a inkluzívneho vzdelávania

Na základe zistení výskumu je najpálčivejším problémom predškolského vzdelávania (materských škôl) na Slovensku dominantná úloha a postavenie učiteľov a učiteliek pri učení a učení sa detí, čo je obyčajne v príkrom kontraste s individuálnymi rozvojovými cieľmi dieťaťa. Podľa OECD patrí medzi kľúčové atribúty kvalitného vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve: a) schopnosť učiteľov a učiteliek zmysluplne zapájať deti do procesov učenia, b) ich schopnosť stimulovať u detí komunikáciu a interakciu s učiteľmi a učiteľkami a interakcie medzi sebou a c) ich schopnosť používať rôzne stratégie podpory vzdelávania (tzv. princíp lešenia) ako vodcovstvo, modelujúce správanie a učenie sa a kladenie otvorených, iných než rétorických otázok (Taguma, Litjens, a Makowiecki 2012, 12–35).

Učitelia a učiteľky nemajú spôsobilosť individualizovať výučbu, respektíve plánovať a používať osnovy (učebné plány) v triede spôsobom, ktorý rozlišuje medzi vzdelávacími potrebami detí a citlivo reaguje na potenciál každého dieťaťa s ohľadom na ich rozmanité potreby, jazyk, prostredie, z ktorého pochádzajú. Práve chýbajúce zručnosti pracovať s deťmi na individuálnej úrovni v závislosti od ich rozdielných potrieb a potenciálu, nesloboda v organizácii denného režimu a jeho striktné časové dodržiavanie, či závislosť na učebných osnovách a plánoch učiteľov je prekážkou koncentrácie a slobodnej činnosti dieťaťa. (Cinová, Kosová a Almáši Koreňová 2013; Kosová 2015).⁶¹

V tomto smere sú zaujímavé zistenia školskej inšpekcie, ktorá monitorovala stav predprimárneho vzdelávania v školskom roku 2015/2016 v 53 materských školách. Monitorovania sa zúčastnilo 285 učiteľov a učiteliek v tých materských školách, ktoré pilotne pracovali s revidovaným Štátnym vzdelávacím programom.⁶² Inšpektori poukazujú na viaceré negatívne zistenia, ako je napríklad prílišná dominancia učiteľa v procese výchovy a vzdelávania.⁶³ ktoré smerovali najmä k potrebe

59. Štátna školská inšpekcia: http://www.ssiba.sk/admin/fckeditor/editor/userfiles/file/Dokumenty/SPRAVY/2016/SkVP_MS_15_16.pdf, 3.

60. Ibid., 6.

61. Viac informácií o štýloch učenia a pedagogických postupoch, ktoré sú viac v súlade s cieľmi inkluzívneho, na deti zameraného vzdelávania nájdete na: <http://montessori.blog.sme.sk/c/384598/zazrak-sustredenej-prace.html> and <http://www.smsmontessori.sk/montessori-pedagogika/montessori-kurikulum/>.

62. Štátna školská inšpekcia: http://www.ssiba.sk/admin/fckeditor/editor/userfiles/file/Dokumenty/SPRAVY/2016/112_TI_MS_SR_15_16.pdf, 1.

63. Štátna školská inšpekcia: http://www.ssiba.sk/admin/fckeditor/editor/userfiles/file/Dokumenty/SPRAVY/2016/112_TI_MS_SR_15_16.pdf, 3.

diferencovaného prístupu vzhľadom na osobitosti a individualitu dieťaťa, k podporovaniu hodnotiacich a sebahodnotiacich spôsobilostí detí, prispôsobenie činností vzdelávacím potrebám, výkonovému a rozvojovému potenciálu a momentálnym dispozíciám detí⁶⁴.

Riaditeľom škôl inšpektori odporúčajú zamerať systematickú kontrolnú činnosť na to, ako učitelia rešpektujú prispôbovaním činností výchovno-vzdelávacie potreby, výkonový a rozvojový potenciál a momentálne dispozície detí – umožňujú deťom vyjadriť hodnotiace a sebahodnotiace názory, postoje, konkretizujú kladný výsledok dieťaťa v činnosti a motivujú menej úspešné dieťa alebo dieťa, ktoré nesplnilo učebné zadanie. V navrhovaných opatreniach zameraných na elimináciu identifikovaných nedostatkov uviedla Štátna školská inšpekcia 93 odporúčaní, ktoré smerovali najmä k potrebe diferencovaného prístupu vo výučbe vzhľadom na osobitosti a individualitu dieťaťa. V odporúčaníach pre vedenie materských škôl sa zdôrazňuje potreba systematického monitorovania miery rešpektovania existujúcich potrieb detí učiteľmi, ich výkonových a vývojových možností. Učiteľom a učiteľkám sa tiež odporúča, aby deťom umožnili vyjadriť hodnotiace a sebahodnotiace názory s dôrazom na špecifické pozitívne výsledky dieťaťa v niektorých aktivitách a aby motivovali menej úspešné deti alebo tie, ktorým sa nepodarilo splniť konkrétnu úlohu.⁶⁵

Z tohto pohľadu vo vzťahu k realizácii multikultúrnej výchovy či uplatňovaniu inkluzívneho prístupu vo vzdelávaní pozorujeme dva zásadné problémy v oblasti chýbajúcich učiteľských zručností: Po prvé, učitelia nevedia tvoriť obsah vzdelávania tak, aby plnohodnotne sprostredkoval – (všetkým deťom bez rozdielu) poznatky o iných kultúrach a odlišnostiach. Poznatky o kultúrnej diverzite v ich najbližšom spoločenstve, okrese, regióne. Po druhé, učitelia nevedia tvoriť inkluzívne prostredie v samotnom školskom prostredí, v ktorom sa vzdelávajú rôzne deti. Nepoznajú metódy, stratégie a postupy, ktorými sa dá predísť vyčleňovaniu detí zo skupiny; metódy a stratégie, vďaka ktorým môžu deti vyjadriť svoju vlastnú identitu a naplniť si svoje individuálne potreby.

Osnovy nie sú vytesané do kameňa, sú navrhnuté na to, aby usmerňovali a aby ich bolo možné prispôbovať a dopĺňať. Podľa Štátneho pedagogického ústavu by osnovy mali byť zostavené tak, aby učiteľov a učiteľky neobmedzovali, ale aby im dali slobodu prispôbiť obsah individuálnym potrebám žiakov.

3.2.3 Učitelia nie sú pripravení reflektovať špecifické potreby rómskych detí

Kvalifikácia učiteľov, pregraduálne vzdelávanie a ďalšie vzdelávanie – to všetko prispieva k zlepšovaniu pedagogických zručností a kvalít, ktoré sú v konečnom dôsledku úzko prepojené s lepšími výsledkami všetkých detí. Kľúčovou charakteristikou kvalitného pedagogického zboru, vrátane pedagogických asistentov a asistentiek, je ich schopnosť intuitívne pracovať s deťmi, vrátane rómskych detí, a používať pri tom rozmanité vzdelávacie stratégie, ktoré stimulujú vzájomné interakcie so žiakmi a upevňujú pozitívne interakcie medzi deťmi.

Vďaka novým národným projektom financovaným Európskou úniou vznikli nové akreditované programy. I keď žiadne z nich neboli vytvorené explicitne pre materské školy:

64. Štátna školská inšpekcia. Cit. 14.11.2016 z http://www.ssiba.sk/admin/fckeditor/editor/userfiles/file/Dokumenty/SPRAVY/2016/112_TI_MS_SR_15_16.pdf

65. Štátna školská inšpekcia: http://www.ssiba.sk/admin/fckeditor/editor/userfiles/file/Dokumenty/SPRAVY/2016/112_TI_MS_SR_15_16.pdf, 5.

Národné programy zamerané na inklúziu Rómov financované prostredníctvom Európskeho sociálneho fondu počas programovacieho obdobia 2007–2013:

- Vzdelávaním pedagogických zamestnancov k inklúzii marginalizovaných rómskych komún (Training of pedagogical employees towards the inclusion of marginalized Róm communities) (MRK1) (2011–2015)
- Inkluzívny model vzdelávania na predprimárnom stupni školskej sústavy (Inclusive model of early childhood education) (MRK2) (2013–2015)
- Projekt inkluzívneho vzdelávania (Project of Inclusive Education) (PRINED) (2014–2015)

V programovacom období 2014–2020 sa doteraz začali realizovať dva nové národné projekty financované z Operačného programu ľudské zdroje:

- Škola pre všetkých (School Open to All (riadiaci orgán je Ministerstvo školstva, vedy a športu)
- Take Away (riadiaci orgán je Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny)

Zistenia Štátnej školskej inšpekcie z roku 2015 v Prešovskom kraji (v ktorom je vysoké zastúpenie detí z marginalizovaných rómskych komún) hovoria o potrebe zdieľaného učenia. Riaditelia a riaditeľky zdôrazňujú význam výmeny skúseností a stretnutí v malých skupinách s tými učiteľmi a učiteľkami, ktorí priamo pracujú s rómskymi deťmi; pričom navrhujú zvolávať expertné stretnutia zamerané na špecifikáciu obsahu ich vzdelávania.⁶⁶

Zástupcovia a zástupkyne metodicko-pedagogických centier si tiež uvedomujú potrebu vytvárať cielené vzdelávacie programy, ktoré by vybavili učiteľov a učiteľky vedomosťami a zabezpečia tak lepšie chápanie rómskej kultúry, histórie a jazyka. Nové vzdelávacie kurzy by mali byť navrhnuté tak, aby pomohli učiteľom a učiteľkám v materských školách predstaviť si a identifikovať množnosti, ako reflektovať rozmanitý pôvod detí v rámci učebných obsahov a tiež ako lepšie pochopiť kultúrne, lingvistické a náboženské prostredie, z ktorého pochádzajú ich rodičia a širšia mimoškolská komunita.

Učitelia a učiteľky upozorňujú, že témam inakosti a odlišnosti je v novom štátnom vzdelávacom programe venovaný veľmi malý priestor. Podľa ich slov sa ani v minulosti Štátny vzdelávací program špecificky nevenoval deťom z iného kultúrneho prostredia alebo etnického pôvodu. Touto témou sa preto doteraz nemuseli zaoberať. Jedným dychom tiež dodávajú, že v novom Štátnom vzdelávacom programe sa venuje len okrajová pozornosť multikultúrnej výchove. Avšak mnohí majú skreslené predstavy o multikultúrnej výchove. Za potrebnú ju považujú len vtedy, ak je v triede vyššie zastúpenie rómskych detí. Tento postoj prezrádza nedostatočné chápanie multikultúrnej výchovy.

„Moja práca s rómskymi deťmi nebude ani teraz v ničom odlišnejšia ako s deťmi nerómskymi, lebo na toto reforma vzdelávacieho programu nie je špecificky zameraná. Myslím si, že je rozdiel v tom, ak sa v triede nachádza polovica detí rómskeho pôvodu, alebo sa tam nachádzajú len dve – tri. Potom je poukazovanie na inakosť zbytočné.“

—riaditeľka materskej školy

71

I keď princípy Školského vzdelávacieho programu odporúčajú, aby učitelia zapájali do predprimárneho vzdelávania detí ich rodičov, učitelia a metodickí pracovníci MPC hovoria, že inovatívny Štátny vzdelávací program nedáva túto oblasť do popredia.

66. http://www.ssiba.sk/admin/fckeditor/editor/userfiles/file/Dokumenty/SPRAVY/2016/SkVP_MS_15_16.pdf, 3.

„V prípade práce s rómskymi deťmi z marginalizovaných rómskych komunit sa v praxi ukazuje dôležitosť spolupráce s rodinou, ale tento aspekt nie je zohľadnený v štátnom vzdelávacom programe ako priorita.“

—metodik Metodicko-pedagogického centra

Výskumné zistenia:

Autorský tím dospel, na základe svojich výskumných zistení, k záveru, že v súčasnej pedagogickej praxi a didaktickej práci sa na Slovensku vo všeobecnosti nezohľadňujú kultúrne a jazykové potreby rómskych detí a neberie sa do úvahy ani bohatosť a rozmanitosť rodinného a sociálneho zázemia rodín rómskych detí. Je zaujímavé, že všetky doteraz implementované národné projekty s podporou Európskej únie a koordinované MPC explicitne hovoria vo svojich názvoch o prístupoch, ktoré majú reagovať na špecifické potreby „detí z marginalizovaných rómskych komunit.“ Akreditované programy, ktoré sú výsledkom týchto projektov, však nie sú štruktúrované tak, aby vybavili učiteľov a učiteľky zručnosťami a spôsobilosťami efektívne pracovať s rómskymi deťmi zo znevýhodnených a vylúčených komunit. Programy sa opierajú o také prístupy v predškolskom vzdelávaní, ktoré sa správajú ku všetkým deťom rovnako, akoby farboslepo a spôsobom, ktorý neumožňuje kompenzovať znevýhodnenie konkrétnych detí alebo riešiť ich individuálne vzdelávacie potreby. Naostatok, nedostatok rozvinutých odborných spôsobilostí pracovať s deťmi z rozmanitého a obzvlášť znevýhodneného prostredia často vyústi do záveru, že „problém je v dieťati“. (Huttová, Gyárfášová a Sekulová 2012).

Zistenia tejto výskumnej štúdie identifikujú špecifický rozdiel medzi postupmi učiteľov a pedagogických asistentov, ktorá vyplýva z nedostatočného vzájomného mentoringu a spolupráce, rutinných podporných supervízií a poradenskej podpory, ktoré poskytuje vedenie školy.

3.3 Prekážky vývoja jazykových zručností rómskych detí

Po roku 1989, a neskôr po roku 1991, keď Vláda SR vo svojom uznesení č. 153/1991 deklarovala uznanie Rómov za národnostnú menšinu, prijala nimi požadované označenie Rómovia a garantovala im všestranný kultúrny a etnický rozvoj. Nastal aj rozmach rómskej literatúry v slovenskom i rómskom jazyku, ktorý však nemal uzákonené pravidlá. S cieľom štandardizovať rómsky jazyk bola koncom roka 1999 na podnet Úradu splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity zriadená Koordinačná rada pre rómsky jazyk a literatúru pri Katedre rómskej kultúry UKF Nitra (zriadená Úradom splnomocnenca vlády pre rómske komunity v roku 1999), ktorá postupne za účasti ďalších expertov pripravila rekodifikáciu rómskeho jazyka na základe východoslovenskej rómčiny, ktorá bola krokom k štandardizácii rómskeho jazyka.

V zmysle uznesenia vlády č. 153/1991 sú Rómovia nielen národnostnou, ale i jazykovou menšinou. Ústava Slovenskej republiky im teda zaručuje právo vzdelávať sa v materinskom jazyku. Toto právo je premietnuté aj do platného Školského zákona. V roku 2016 pripravil Štátny pedagogický ústav limitovanú edíciu viacerých publikácií v rómskom jazyku (v rámci projektu s názvom „Inovatívne vzdelávanie pre pedagogických zamestnancov základných škôl“ („Innovative Education for Pedagogical Employees of Elementary Schools“) s cieľom zvýšiť medzikultúrne povedomie a spôsobilosti potrebné na vzdelávanie rómskych žiakov.⁶⁷ Učebné materiály či overovanie vzdelávacích štandardov však nie je určené pre potreby vyučovania rómskych detí v materských školách.

67. Príklady textov: Rozprávky v slovenskom a rómskom jazyku; Rómsko-slovenská čítanka; Rómsko-slovenská čítanka – pracovný zošit; Amari Romaňi Čhib/Naša rómčina; Amari Romaňi Čhib/Naša rómčina – pracovný zošit; Dejepisná čítanka; and Rómsko-slovenský – Slovensko-rómsky slovník. Viac informácií: <http://www.statpedu.sk/clanky/projekty-eea-grants-hlavne-aktivity/publikacie>

V programovom vyhlásení vlády z roku 2016 je venovaný priestor aj otázke rozvoja a podpory jazykových zručností príslušníkov národnostných menšín. Podľa vyjadrení štátneho tajomníka ministerstva školstva, je v programovom vyhlásení vyjadrená ambícia, aby národnostné menšiny mohli slobodne používať svoj materinský jazyk. Dodal, že zároveň musia mať rovnako rozvinuté zručnosti dorozumieť sa v štátnom jazyku, pretože inak budú obmedzené príležitosti absolventov nájsť si zamestnanie a uplatniť sa na trhu práce. Napriek tomu nemajú deti, ktorých materinským jazykom je rómčina príležitosť vzdelávať sa v rodnom jazyku ani v materských školách, ani na školách. Od pedagogických asistentov sa nevyžaduje, aby ovládali rómčinu. Štátny tajomník ministerstva školstva to vysvetľoval nedostatkom kvalifikovanej pracovnej sily, ktorá by rómčinu ovládala ústnou a písomnou formou: „V súčasnosti sa výučbe rómskeho jazyka venujú na niektorých školách, ktoré sú súkromné. Podobne ako pri rusínskom školstve aj pri rómskom však chýbajú kvalifikovaní pedagógovia pre zavádzanie rómskeho jazyka do škôl. Preto musia byť tieto snahy presne definované a bez dostatku kvalifikovaných učiteľov to nepôjde.“⁶⁸ Chýbajú však konkrétne plány a opatrenia na zlepšenie tejto situácie.

Aj keď je problematické zriaďovať triedy s rómskym vyučovacím jazykom, deti by mali dostať príležitosť byť v kontakte so svojím materinským jazykom. Rómčina by sa nemala vnímať len ako vzdelávací nástroj, ale aj ako nástroj budovania pozitívnej rómskej identity a hrdosti. Jazyková rozmanitosť je prospešná pre všetky deti.

„Napríklad deti v Dánsku sú vedené k tomu, aby zvládli štátny jazyk, ale sú podporované v tom, aby sa minimálne dve hodiny denne mohli učiť svoj vlastný jazyk. A to je tá citlivosť k tomu, na čo všetko máme právo.“

—spoluautor Štátneho vzdelávacieho programu

Na rozdiel od prístupu uplatňovaného v Dánsku zistilo Centrum pre výskum etnicity a kultúry (Gažovičová 2012), že niektorí učitelia sa pokúšajú vytlačiť používanie rómčiny zo škôl tým, že deti odrádzajú alebo im zakazujú používať rómčinu na školách. Cítia sa ohrození, pretože nevedia, o čom deti hovoria. Rómsky jazyk nemá pevnú pozíciu v rámci vzdelávacieho systému. „Rómčina je veľmi úzko spájaná s chudobou a sociálnym vylúčením, preto sa používa ako argument na ďalšiu marginalizáciu jazyka.“⁶⁹

Slovensku tiež chýba dobre prepracovaný systém vzdelávania slovenčiny, ktorý by pomohol učiteľom a učiteľkám rozvinúť jazykovú spôsobilosť a ovládanie slovenčiny u tých rómskych detí, ktorých materinský jazyk môže byť iný než slovenčina. Vo všeobecnosti učitelia a učiteľky nemajú zručnosti učiť slovenčinu ako druhý alebo ďalší jazyk. Príklady dobrej praxe možno vidieť vo Veľkej Británii, kde fungujú tri moduly vyučovania angličtiny.

Jedným z najefektívnejších kompenzačných opatrení pre rómske deti zo sociálne znevýhodneného prostredia na to, aby dobehli svojich rovesníkov a rozvinuli svoje zručnosti, vedomosti a chápanie, je podpora zameraná na inkluzívne vzdelávanie druhého alebo ďalšieho jazyka detí v predškolskom veku. (Clarke 2011).

3.4 Chýbajúci pedagogickí asistenti a asistentky a podporné tímy

Podporné tímy majú veľký význam. Opierajú sa o spoluprácu učiteľov a učiteľiek s rôznymi odborníkmi, vrátane špeciálnych pedagógov, školských psychologov a logopédov. Pedagogickí asistenti a asistentky učiteľov hrajú nezastupiteľnú úlohu v praxi a v celom procese, najmä ak učitelia nie sú vyškolení pracovať v interkultúrnom a multietnickom prostredí s rómskymi deťmi.

68. Pozri „Ministerstvo chce zachovať málotriedky. Majú pomôcť s jazykom“: <http://aktualne.atlapg.sk/slovensko/skolstvo/chcu-pomoc-narodnostnemu-skolstvu-ktore-bolo-zanedbavane.html>

69. Ibid. 522.

Práca učiteľov v partnerstve s asistentmi, ktorí sa môžu stať pre rómske deti spojenkami, je jednoznačne pozitívnym príkladom praxe. Takýto zamestnanec alebo zamestnankyňa oboznámi rómskych rodičov s možnosťami, ktoré predškolská výchova ponúka, s tým, čo je v predškolských zariadeniach zaužívané, aké sú očakávania a sprostredkuje komunikáciu medzi učiteľmi v materskej škole a rodičmi.

Dobry začiatok: Pilotný projekt financovaný Európskou úniou a Rómskym vzdelávacím fondom na Slovensku, v Maďarsku, Macedónsku a Rumunsku⁷⁰

Podľa Salnera (2012) evalvácia projektu zdokumentovala, ako pedagogickí asistenti a ďalší podporní pracovníci (zdravotní a terénni sociálni pracovníci a pracovníčky) pomáhajú deťom prekonať jazykové bariéry, zlepšujú komunikáciu a spoluprácu medzi učiteľmi a učiteľkami a rodičmi a facilitujú inklúziu detí. Pedagogickí asistenti boli pre zvyšok komunity vzorom, navštevovali domácnosti, organizovali komunitné podujatia a komunikovali s rôznymi inštitúciami a s miestnymi orgánmi, vrátane sociálnych a zdravotných služieb a služieb sociálneho zabezpečenia. Spolu s mediátormi tiež zohrávali aj dôležitú úlohu pri zabezpečovaní pravidelnej dochádzky detí do predškolských zariadení.

Novelou Zákona č. 408/2002 (1631/2002-sekr.) zriadilo Ministerstvo školstva v roku 2002 pozíciu pedagogického asistenta a stanovilo explicitné kritériá určujúce, či ich škola má právo zamestnať. Rozhodnutie zamestnať rómskych mediátorov/asistentov je však vo väčšine prípadov na miestnych orgánoch, ktoré tieto pozície financujú z vlastných rozpočtov. Na rozdiel od základných škôl nemôžu miestne orgány, ktoré sú zriaďovateľmi materských škôl, požiadať Ministerstvo školstva o financie na pedagogických asistentov.

„Naša materská škola nemá peniaze na zamestnanie asistentov učiteľiek. Máme také deti v materskej škole, ktoré potrebujú byť integrované, takže by to bolo veľmi dobré, ak by sme takýchto zamestnancov mali... na plný úväzok.“

—riaditeľka materskej školy

Kvôli nedostatočnému/absentujúcemu financovaniu bolo v materských školách zamestnaných len veľmi málo pedagogických asistentov. Situácia sa mierne zlepšila počas implementácie národných projektov financovaných Európskou úniou. V školskom roku 2014/15 bolo v rámci projektu MRKII zamestnaných v materských školách viac ako 50 pedagogických asistentov, čím sa celkový počet zvýšil zo 110 na 162 osôb. Podľa evalvácie Projektu inkluzívneho vzdelávania (PRINED) mohli učitelia využívať benefit pôsobenia pedagogických asistentov iba v 17,85 percentách materských škôl zapojených do projektu.⁷¹

Po ukončení projektov však materské školy nedokázali tieto pozície udržať. V školskom roku 2015/16 zamestnávali iba 116 pedagogických asistentov (85 v štátnych, 27 v súkromných a 4 v cirkevných materských školách).⁷² Zdá sa, že pedagogickí asistenti budú naďalej zamestnávaní primárne prostredníctvom eurofondov cez nový národný projekt Škola pre všetkých (School Open to All), ktorý sa začal realizovať v októbri 2016. Je však jasné, že pokiaľ nedôjde k zavedeniu systémových zmien, bude naďalej počet asistentov a asistentiek v materských školách nízky.

70. www.romaeducationfund.hu/dissemination-conference-good-start-project

71. <http://www.npmrk2.sk/sites/default/files/IMV.pdf>

72. http://www.cvtisr.sk/cvti-sr-vedecka-kniznica/informacie-o-skolstve/statistiky/statisticka-rocenka-publikacia/statisticka-rocenka-materske-skoly.html?page_id=9602

Škola otvorená všetkým/School Open to All

V októbri 2016 začalo Ministerstvo školstva realizovať nový národný projekt⁷³ financovaný z Operačného programu Ľudské zdroje. Projekt Škola pre všetkých bude podporovať model inkluzívneho vzdelávania v materských a základných školách. Pri presadzovaní práva každého dieťaťa na kvalitné vzdelávanie tento projekt zdôrazňuje potrebu eliminovať bariéry stojace v ceste dostupnosti vzdelania. Hlavným komponentom projektu je zapojenie pedagogických asistentov a vytvorenie podporných tímov pedagógov a odborníkov (psychológov, špeciálnych pedagógov, sociálnych pedagógov). Projekt plánuje zamestnať v materských a základných školách viac ako 500 ďalších odborných zamestnancov – pedagogických a odborných zamestnancov a zamestnankyň.

3.4.1 Mnohí pedagogickí asistenti neovládajú rómsky jazyk

Zo skúseností iných krajín vyplýva, že keď sa materské školy a základné školy vnímajú ako súčasť komunitného života, pedagogickí asistenti pochádzajú priamo z komunity. Vďaka ich poznaniu kultúry a jazyka detí pomáhajú vytvoriť most medzi svetom materskej školy/školy a svetom rodiny.

Kvalitné bilingválne vzdelávanie si vyžaduje úzku spoluprácu medzi pedagogickými asistentmi, ktorí hovoria primárnym jazykom detí a učiteľmi, ktorí si uvedomujú význam používania materinského jazyka pre vzdelávanie (učenie sa) a pozitívne utváranie identity dieťaťa spolu s bohatstvom, ktoré vyplýva z jazykovej rozmanitosti. Kvalitné bilingválne vzdelávanie si tiež vyžaduje silnejšie zapojenie pedagogických asistentov a rodičov do procesov vzdelávania/učenia sa. Vďaka rôznym národným a medzinárodným projektom sa na Slovensku vyškolilo mnoho pedagogických asistentov, aby dokázali kompetentne participovať na bilingválnom vzdelávaní. Neboli však vytvorené dostatočné finančné stimuly na to, aby sa týchto ľudí podarilo v materských školách udržať aj po ukončení projektu.

Vo všeobecnosti z našich zistení vyplýva, že na Slovensku sa podceňuje dôležitá úloha rómskych pedagogických asistentov a v oblasti ranej starostlivosti je veľmi obmedzená. Veľký počet pedagogických asistentov tvoria Nerómovia, ktorí často nehovoria po rómsky, a to aj napriek tomu, že v mnohých situáciách je nevyhnutné mať medzi zamestnancami človeka ovládajúceho rómčinu, aby pomohol s učením sa detí a/alebo so vzťahmi s rovesníkmi. Mnohým asistentom a asistentkám chýbajú potrebné vedomosti súvisiace so sociálnym a emočným vývojom detí z chudobného prostredia a odlišnej kultúry a niekedy im tiež chýbajú komunikačné zručnosti založené na rešpektujúcej starostlivosti.

73. www.minedu.sk/vyzvanie-pre-narodny-projekt-skola-otvorena-vsetkym/

KAPITOLA 4.

Zapojenie širšej komunity do vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve

Cieľom tejto kapitoly je zdokumentovať význam zapojenia rodiny a komunity do vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve, identifikovať medzery a prekážky v zapájaní širšej komunity, popísať, ako možno podporu rodiny a komunity posilniť prostredníctvom politik a praktických postupov a zmapovať najlepšie postupy, pokiaľ ide o podporu rodiny a komunity.

4.1 Zapojenie rodiny a komunity

„Silná komunita môže fungovať ako sociálna sieť poskytujúca podporu rodičom, znižujúca mieru stresu a udržiavajúca pozitívne nastavenie. Zároveň môže poskytovať rodičom nástroje potrebné na zvládanie náročnej úlohy posilňovať úspechy detí a/alebo zlepšovať ich správanie. Pokiaľ je vzťah medzi školami a komunitami silný, deti si ľahšie budujú svoje zručnosti potrebné pre sociálne, ekonomické a akademické úspechy.“

—OECD 2012

Zapojenie komunity do akýchkoľvek procesov rozvoja je všeobecne uznávaným kritériom a podmienkou participácie, ktorej cieľom je zapájať účastníkov do identifikácie a riešenia sociálnych problémov a zlepšovať tak kvalitu života jednotlivcov a spoločnosti. Veľa sa hovorí o zapojení širšej komunity do vzdelávania, ale v kontexte vzdelávania nie je na Slovensku pojem „zapojenie“ špecifikovaný. Zapojenie rodiny do vzdelávania malých detí je však uznané ako základné právo a povinnosť (OECD 2012, 2).

V rámci komplexného modelu intervencií v ranom detstve je podpora rodiny a komunity považovaná spolu so zdravotnou starostlivosťou, výživou, včasnou intervenciou a učením sa za kľúčový komponent. (UNESCO a Rada Európy 2014, 20). Oproti tradičnému ponímaniu školy, v rámci ktorého je vyučovanie výlučne záležitosťou učiteľa/učiteľky, súčasný inkluzívny prístup nazerá na rodičov ako na prvých učiteľov svojich detí, od ktorých sa vyučujúci môžu veľa naučiť. (Ashdown 2010, 92). „Rodičia sú vnímaní ako experti vo veciach týkajúcich sa ich dieťaťa, zatiaľ čo učiteľka a učiteľky sú expertmi na osnovy, personalizované učenie sa, zdroje a stratégie vyučovania.“ (Ashdown 2010, 91–92). V inkluzívnom modeli sa vzťah medzi rodičmi a školou mení na širší koncept účelového a vzájomne prospešného vzťahu. V závislosti od špecifických potrieb dieťaťa a jeho rodičov môžu byť súčasťou vzťahu medzi rodinou a školou okrem rodičov aj viaceré dôležité osoby (napr. členovia rodiny, súrodenci, priatelia a odborníci z rôznych podporných centier/služieb), škola, ktorá sa usiluje o progresívny vzťah s rodinou musí „poznať a mať dobré kontakty s celou škálou podporných profesionálov a organizácií na miestnej a národnej úrovni, ktoré majú kapacitu poskytovať poskytnúť rodine potrebnú podporu“ (Ashdown 2010, 89).

Väčšina súčasných detí v období raného detstva netrávi väčšinu času doma s rodinou, ale v niektorej inštitucionálnej forme zariadenia pre rané detstvo. Význam zapájania rodiny a širšej komunity do predškolskej výchovy detí preto narastá. Z výskumu Hans Cohen de Lara⁷⁴ vyplýva, že efektívne formálne a neformálne vzťahy medzi školou rodinou a inými aktérmi zo širšej komunity podporujú aktívnu participáciu rodičov na učení sa svojich detí, v dôsledku čoho sa zlepšujú „výsledky dieťaťa v neskoršom veku a jeho sociálna adaptácia“. Zistenia výskumu OECD (2012) potvrdzujú význam podpory rodiny v domácej starostlivosti pre zvyšovanie sebadôvery rodičov. Efektívne formálne a neformálne vzťahy medzi školou, resp. zariadením vzdelávania a starostlivosti v ranom detstvea rodinou, širšou komunitou dieťaťa podporujú rodičov aktívne participovať na procese učenia sa dieťaťa⁷⁵, dieťa dosahuje lepšie vzdelávacie výsledky v neskoršom veku a ľahšie sa sociálne adaptuje⁷⁶ a podpora rodiny v domácej príprave spolu so svojimi deťmi zvyšuje sebadôveru rodičov.⁷⁷

Stimulovanie učenia sa detí v domácom prostredí podporuje koncept medzigeneračného učenia, ktoré je vo všeobecnosti „vysoko oceňované ako stratégia na riešenie sociálnych a spoločenských problémov“ (Rabušicová, Kamanová a Pevná 2011). Od roku 2000 považuje UNESCO medzigeneračné programy za „hnaciu silu pre zmyslupnú a stále prebiehajúcu výmenu zdrojov a učenia sa medzi staršími a mladšími generáciami.“ (Hatton-Yeo a Ohsako 2000, 3). Mnoho európskych projektov⁷⁸ a výskumných štúdií⁷⁹ popisuje prínos medzigeneračného učenia na individuálnej, komunitnej a spoločenskej úrovni. Podľa Theresy Pinto (2001, 9) vzdelávacie systémy, naďalej fragmentované podľa veku a iných typov delení, by mali v plnej miere využiť súčasnú paradigmu medzigeneračného učenia ako kľúčovej stratégie celoživotného vzdelávania.

4.2 Legislatívne nariadenia, politiky a opatrenia upravujúce vzťahy medzi školou a komunitou

Slovenská legislatíva nereguluje vzťahy medzi školou a „komunitou“, no práva a povinnosti žiakov a ich zákonných zástupcov reguluje Školský zákon (č. 245/2008). Podrobnejšie ich upravuje napríklad Školský poriadok, Časť 153. Školský zákon tiež uvádza, že: „*Predprimárne vzdelávanie v materskej škole sa môže uskutočňovať so súhlasom riaditeľa aj s priamou účasťou zákonných zástupcov na výchove a vzdelávaní*“ (§ 28, odsek 15).

Podporou účasti detí zo sociálne znevýhodneného prostredia na vzdelávaní v materských školách sa zaoberá metodické usmernenie Ministerstva školstva z roku 2004, Článok 2: „*Podporuje sa zriaďovanie prípravných tried v kombinácii s priamou účasťou matiek v pedagogickom procese v materskej škole pri dodržiavaní základných pedagogických, hygienických a bezpečnostných podmienok. Starostlivosť a vzdelávanie v materských školách môže byť kombinované s domácou predškolskou starostlivosťou v spolupráci s rodičmi*“ (Lipnická 2014 a 2015). Toto usmernenie sa však neprienieslo do neskoršieho Školského zákona alebo Vyhlášky o materskej škole (Zákon č. 306/2008).

Zákon č. 596/2003 o Štátnej správe v školstve a školskej samospráve umožňuje zriadenie samosprávneho orgánu na školách, menovite zriadenie Rady školy. Jej členovia „vyjadrujú a presadzujú verejné záujmy a záujmy žiakov, rodičov, pedagogických zamestnancov a ostatných zamestnancov v oblasti výchovy a vzdelávania“. Rodičia tiež môžu vstupovať do interakcie so školou prostredníctvom Združenia rodičov, čo je právny subjekt, ktorý „spolupracuje s vedením školy pri

74. http://www.sardes.nl/uploads/Sardes/publicaties_bestanden/Parentalinvolvement-factsheetOECD.pdf, 1.

75. Edwards et al., 2008 in Cohen de Lara, H., 2012, s.1

76. Cohen de Lara, H., 2012, s.1

77. Epstein, 2001 in Cohen de Lara, H., 2012, s.1

78. Niektoré príklady: ENIL (European Network for Intergenerational Learning), EMIL (European Map of Intergenerational Learning), EAGLE (European Approaches to Inter-Generational Lifelong Learning), ECIL (European Certificate of Intergenerational Learning), a GWT (Generations Working Together – Learning through Intergenerational Practice).

79. Pozri Fisher 2008, 6; Pinto 2011, 6–7; Rabušicová, Kamanová, a Pevná 2011, 59-60; Baschiera 2015, 17.

riešení problémov výchovy a vzdelávania žiakov, pri koncipovaní a organizovaní záujmovej činnosti žiakov školy, pri zabezpečovaní kultúrnych alebo športových podujatí školy, pri organizovaní domácich a zahraničných stykoch školy a pri usmerňovaní vzťahu rodičov ku škole a naopak.⁸⁰

Vzťah medzi školou a rodinou tiež upravuje Štátny vzdelávací program. V rámci nového Štátneho vzdelávacieho programu⁸¹ musia materské školy intenzívne podporovať a spolupracovať s rodičmi detí so špeciálnymi vzdelávacími potrebami, i keď forma podpory a spolupráce nie je špecifikovaná.

Pokiaľ nie sú rodičia zapojení do partnerstva medzi školou a komunitou, vzťahy (vrátane miestnych politík) medzi školou a jej komunitou sú často otázkou rutiny, ktorú zaviedli riaditelia materských škôl. Inštitúcie predprimárneho vzdelávania a starostlivosti (materské školy, jasle atď.) vstupujú do vzťahov hlavne s miestnymi samosprávami, ktoré poskytujú rôzne komunitné služby. Koncept terénnych komunitných služieb pre marginalizovaných ľudí, ako napríklad terénna sociálna práca, komunitná práca, asistencia v otázkach zdravotnej starostlivosti, asistencia učiteľom a učiteľkám bola zavedená vďaka finančným zdrojom z Európskej únie v roku 2007 so zameraním na sociálnu inklúziu. Tieto projekty podporovali vybudovanie základnej infraštruktúry a profesijnú štandardizáciu uvedených služieb.

Vo všeobecnosti sú intervencie na miestnej úrovni zamerané na podporu rodiny a komunity financované zo sociálnych projektov podporených Európskou úniou. Jeden typ projektov sa zameriava na zriaďovanie služieb sociálnej a komunitnej práce: terénnu sociálnu prácu (2007–2013), komunitné centrá (2014–2015; pokračovanie v roku 2016) a zdravé komunity (2014–2015). Druhý typ intervencií sa zameriava na aspekty súvisiace s komplexným prístupom k vzdelávaniu a starostlivosti v ranom detstve prostredníctvom národných projektov financovaných Európskou úniou zameraných na inkluzívne vzdelávanie (pozri *Kapitolu 3*).

Napriek poznaniu, ktoré priniesli zrealizované národné projekty, čo sa týka zavedenia systematických opatrení zameraných na zlepšenie spolupráce s rodinou a komunitou v rámci vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve, nemôžeme konštatovať, že by sa na úrovni verejnej politiky dostavil významnejší pokrok. Realizácia národných projektov financovaných Európskou úniou sa obmedzuje na konkrétne projektové obdobie, takže projekty neprinášajú udržateľné riešenia. Na udržanie potrebnej podpory rodinám z marginalizovaných komunit je potrebná systémová zmena a dlhodobé financovanie zo štátneho rozpočtu za účelom holistickej podpory a udržania podporných a odborných pracovníkov v komunite. Na také pretrvávajúce problémy, akým je zvyšujúce sa napätie medzi Rómami a Nerómami na Slovensku, neexistujú rýchle a jednorazové riešenia.⁸² Príklady dobrej praxe získané počas predchádzajúcich národných projektov sú užitočnými zdrojmi, ktoré by mohli byť využívané systematickejším spôsobom.

4.3 Vzťahy medzi školou, rodinou a komunitou

V rámci empirického výskumu tejto štúdie skúmal výskumný tím vo väčšine prípadov formálne vzťahy medzi školou a širšou komunitou školy. Čo sa týka podpory starostlivosti a vzdelávania v ranom detstve na Slovensku, zistili sme, že formálne prepojenie medzi školami a komunitou má viaceré nedostatky. Neexistuje napríklad monitorovanie a evalvácia individuálnych, rodinných a komunitných potrieb, ani kvalitná príprava na zabezpečenie poskytovania takýchto služieb. Sú však presvedčivé dôkazy o tom, že práve neformálne vzťahy a podpora neformálneho vzdelávania

80. Slovenská rada združení rodičov: www.srrz.sk/index.php?poc=no&subor=statut

81. www.minedu.sk/data/files/6317_svp_materske_skoly_2016-17780_27322_1-10a0_6jul2016.pdf

82. Mušinka (2012) uvádza, že zlé vzťahy medzi Rómami a majoritnou populáciou sú výsledkom dlhodobých procesov trvajúcich minimálne niekoľko desaťročí. Tieto procesy často súvisia so zlými riešeniami uplatňovanými na základe nepresných myšlienok a nepochopenia často samotnej podstaty situácie a jej príčin (str. 9).

v rodinách vytvára priaznivé podmienky a učebné prostredie pre deti, rodičov, rodinných príslušníkov a iné dôležité osoby.⁸³

Cieľom terénneho výskumu realizovaného v rámci tohto projektu bolo identifikovať prekážky, ktoré bránia zapojeniu širšej komunity do vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve a poukázať na príklady dobrej praxe. Z dostupných údajov vyplýva, že materské školy nemajú vo všeobecnosti dobre nastavenú spoluprácu s rodinami detí, ktoré ju navštevujú. Navyše neexistuje dobrý systém vzdelávania alebo podporných programov na rozvoj rodičovských zručností alebo na podporu participácie rodín vo vzdelávacích aktivitách. Väčšina materských škôl neorganizuje školenia pre rodičov, respektíve keď organizujú nejaké podujatie alebo aktivity a pozývajú rodiny, rodičia „čakajú na to, kým im niekto povie, čo majú robiť. No keď už je požiadavka vyslovená, ochotne ju splnia.. Urobia napríklad tabuľu, zapájajú sa atď.“ (riaditeľka v materskej škole).

Pozývanie a zapájanie rodičov do podujatí materských škôl je dôležité, keďže posilňuje externú komunikáciu materskej školy s rodinou a komunitou. Takáto relatívna sploštená forma zapájania rodičov a rodín do podujatí nezabezpečuje komunikáciu do vnútra školy a nerefektuje názory, potreby a prania rodiny dieťaťa. Vzťahy medzi materskou školou/škólou a rodičovskou komunitou, ktoré budú obohacovať obidve strany, si vyžadujú aktívneho formy zapájania rodičov na základe dôvery a vzájomného rešpektu. Proces musí iniciovať materská škola a musí byť súčasťou štandardných politík danej inštitúcie.

4.4 Komunitné centrá: univerzálne riešenia nevyhovujú všetkým

Terénny výskum tiež potvrdzuje, že komunikácia a spolupráca s rómskymi rodinami sa prevažne rozvíja prostredníctvom národných projektov financovaných Európskou úniou, ktoré súvisia s terénnou sociálnou prácou a komunitnými centrami. Podobný prístup sa podľa všetkého uplatňuje v rámci národných projektov orientovaných na komunitnú prácu a na klienta orientovanú terénnu sociálnu prácu.⁸⁴

Podľa Rosinského, Matulayovej a Rusnákovej (2015) evalvácia Národného projektu komunitných centier priniesla zistenia, že najčastejšie realizovanými aktivitami boli vzdelávacie aktivity pre deti a mládež (konzultačné hodiny, preventívne programy, voľnočasové aktivity atď. – str. 63) , ktoré zamestnanci centra považujú za najdôležitejší výstup projektu (str. 45). Evalvácia daného národného projektu sa nezamerala na monitorovanie komunitných potrieb alebo na reflexiu názorov či potrieb klientov.

Zistenia terénneho výskumu jednoznačne hovoria o tom, že je nesmierne dôležité, aby služby pre rómske rodiny v oblasti základných otázok zdravia, infraštruktúry a hygieny boli prepojené na reálne potreby konečných užívateľov. Obec, ktorú zahrnuli do jedného projektu, má v komunitnom centre aj centrum osobnej hygieny. Vybudovali hohlavne preto, že miestni Rómovia nemajú v osade prístup k vode. Avšak pri plánovaní tohto projektu neboli dostatočne odkomunikované reálne potreby klientov. Do obdobia realizácie nášho výskumu nikto z Rómov toto centrum nevyužil (poplatok za jedno použitie je 0,50 eur). A to ani v čase, keď bola rozšírená pedikulóza. Centrum je totiž situované na druhej strane obce, ďaleko od osady. Keď ľudia, ktorí mali rozhodovaciu právomoc, priniesli do centra niekoľko šijacích strojov, na kurz šitia sa neprihlásil ani jeden človek, Róm či Neróm. Pracovníci komunitného centra monitorovali požadované aktivity, pokúsili

83. Pozri Strawn, 2003 v Jelenc Krašovec, S. 2012. „Intergenerational Learning in the Family.“ V: *International Perspectives on Education*, redakcia: Nikolay Popov et al. Sofia, Bulgaria: Investpress.

84. Podľa evalvácie terénnej sociálnej práce mali realizované projekty v tejto oblasti priamy vplyv na progres v rôznych oblastiach zo života a problémoch, s ktorými sa ľudia potýkajú na miestnej úrovni. Istým spôsobom bol program terénnej sociálnej práce premostením spájajúcim makroúroveň (veľké peniaze Európskej únie) s mikroúrovňou (potrebami marginalizovaných skupín). Evalvátori pozorovali jasný a pozitívny vplyv v mnohých oblastiach, vrátane lepšej školskej dochádzky atď.

sa identifikovať potreby miestnych ľudí a prispôbiť svoje služby a časový harmonogram očakávaniam viacerých cieľových skupín. Ľudia z rómskych osád, vrátane detí a mládeže však len veľmi zriedka prichádzajú do komunitného centra, keďže je ďaleko od ich osady.

Konzultácie, ktoré môžu priniesť dostatok informácií, a tiež prieskum a analýza potrieb rodín z cieľovej skupiny poberateľov, môžu viesť k lepšie nastaveným službám, ktoré budú reagovať na ich reálne potreby. Národné projekty zamerané na riešenie komunitných problémov jednotným spôsobom nie sú vždy najlepším riešením. Mušinka (2012, 8–9) potvrdzuje, že neexistujú univerzálne riešenia na problémy rómskych komunít a že je potrebné vytvárať rôzne lokalizované funkčné modely, nie model na národnej úrovni. Vyhodnotenie národného projektu Komunitných centier diskutuje o legislatívnej zmene, ktorá by umožnila centrárom flexibilnejšie reagovať na špecifické potreby komunít, ktorým chcú služby poskytovať.

Povzbudzujúci je vývoj, čo sa týka počtu partnerstiev medzi mimovládnyimi organizáciami a obcami. Zároveň však treba podporovať alebo zapájať rómske mimovládne organizácie (vrátane malých miestnych organizácií) do práce s rómskymi rodinami, deťmi a mládežou, ako aj do riešenia ich individuálnych problémov. Rómsky inštitút, mimovládna organizácia, ktorá sa zaoberá zberom dát, realizáciou výskumu a advokačnými aktivitami na ochranu práv Rómov, uvádza, že niektoré menšie rómske mimovládne organizácie majú problém s udržateľnosťou, a to predovšetkým vo vidieckych oblastiach. Podľa odhadov Rómskeho inštitútu existovalo v roku 2014 približne 10 až 20 väčších mimovládnych organizácií, ktoré pracovali s rómskymi komunitami a mimovládne organizácie alebo obce založili 30 komunitných centier.

4.5 Potreba zlepšovania spôsobilostí komunitných, sociálnych a zdravotných pracovníkov

Národný projekt komunitných centier zamestnal 654 nových pracovníkov (Rómov a Nerómov) a poskytol príležitosť zamestnať sa ľuďom so základným vzdelaním a/alebo tým, ktorí boli v minulosti nezamestnaní. Podľa vyhodnotenia projektu (Rosinský, Matulayová a Rusnáková 2015) iba 38,06 percent komunitných pracovníkov malo s komunitnou prácou predchádzajúcu skúsenosť, 54,3 percent nepracovalo pred vstupom do projektu v sociálnej oblasti a iba 77,2 percent komunitných pracovníkov žilo priamo v lokalite, kde pracovali.

Spolu s komunitnými pracovníkmi zohrávajú dôležitú úlohu sprostredkovateľov medzi materskými školami a rómskymi rodinami s deťmi z osád a medzi rómskymi a nerómskymi rodičmi terénni sociálni pracovníci:

„My o tom máme prehľad, vždy si rodiny pred zápisom obeháme, spolupracujeme s učiteľkami materskej aj základnej školy, kontrolujeme s nimi zoznamy detí. Vysvetľujeme im aj anamnézu detí, aby učiteľky vedeli, z akého prostredia deti pochádzajú. Vždy rodičom vysvetlíme, čo potrebujú na zápis.“

—terénny sociálny pracovník

Sociálne služby však musia byť dobre zacielené, mali by monitorovať potreby klientov a rodiny a ponúkať im kvalitnú podporu. Na základe evalvácie Národného projektu komunitných centier a terénnej sociálnej práce, ani vzdelávanie, ani supervízia potrebná na zvýšenie miery profesionality terénnej sociálnej práce nebola dostatočná (Rosinský, Matulayová a Rusnáková 2015, 41). Podľa všetkého panuje široká zhoda v tom, že tento problém je jedným z najslabších miest programu terénnej sociálnej práce (pozri Škobla, Grill a Hurle 2015, 6):

„Začali sme bez usmernenia ako máme robiť. Učili sme sa na vlastných skúsenostiach, vedomosti sme získavali samoštúdiom. Ja som si urobila externé sociálnu prácu počas práce... Zákony si študujeme sami, keď nevieme musíme si to obvolať...“

—terénna sociálna pracovníčka

Terénni sociálni pracovníci, komunitní pracovníci a iní profesionáli pracujúci s rómskymi rodinami potrebujú kontinuálny odborný rozvoj, vrátane školení zameraných na odbúravanie predpojatosti, na lepšie pochopenie historického, jazykového, kultúrneho a sociálneho prostredia a východiskovej situácie rómskych komunít. Nedostatočné pochopenie a komunikácia medzi Rómami a Nerómami žijúcimi v jednej obci, ktorí majú odlišné kultúrne a sociálne prostredie, často vedie k stereotypným názorom o tom, prečo sa rómske rodiny nezúčastňujú na obecných alebo komunitných aktivitách či službách. Názor jedného komunitného pracovníka ohľadom chápania významu vzdelania tento záver potvrdzuje:

„Nepovažujú to za dôležité. Niekedy ani nechceli dať deti do komunitného centra. Ani vtedy, ak pracovníčky prišli pre deti domov. Vyhovárali sa.... Záleží to od nálady, či dajú deti do komunitného centra... matky nie sú presvedčené, že vzdelanie má význam.“

—nerómsky komunitný pracovník

Vyhodnotenie terénnej sociálnej práce ukazuje, že terénni sociálni pracovníci často pristupujú k Rómom zvrchu a pokúšajú sa svojich klientov vychovávať. V niektorých obciach sú terénni sociálni pracovníci a ich asistenti istou formou predĺženej ruky starostovho dohľadu (Rosinský, Matulayová a Rusnáková 2015, 41).

4.6 Vzťahy medzi jednotlivcami a medzi členmi skupiny

Za závažnú bariéru spolupráce komunitných služieb pre rómske rodiny v zlepšovaní vzťahov so školou považujeme medziľudské vzťahy. V jednej z obcí, ktorá sa zúčastnila tohto výskumu, sa podľa všetkého nevyskytujú žiadne vážnejšie problémy z hľadiska medziľudských vzťahov. Väčšina rómskych rodín sa zdá byť dobre integrovaná. Napriek tomu názory autorít demonštrujú skôr **mocenský ako partnerský prístup** k Rómom, čo by mohlo vysvetľovať, prečo sú dosiahnuté zlepšenia v rámci budovania progresívnych komunitných vzťahov len veľmi obmedzené.

„Lebo tie deti to potrebujú (zaškolenie v materskej škole), keď sa chcú začleniť. Jednoducho musia robiť to, čo robí tá majorita. To je jediná prekážka.“

—starosta tejto obce

Vzťahy medzi Rómami a majoritnou populáciou majú jednoznačný vplyv na vzťahy medzi deťmi v školách a materských školách, ako aj na celkovú spoločenskú atmosféru v obci a jej vzdelávacích inštitúciách. V snahe zdôrazniť rozmanitosť autentických odpovedí, v tejto časti sú uvedené výroky respondentov bez akéhokoľvek hodnotenia alebo interpretácie:

„Deti sú integrované, sú normálne v triedach spolu, v škole nerobíme segregáciu. Sú tam deti či už so zdravotným postihnutím, ktoré ich oprávňuje chodiť do klasickej základnej školy alebo rómske. Nerobíme segregáciu vôbec, sme málotriedka; ... keď sú klasické podujatia, nebránime nikomu prísť. Samozrejme, keď sú detské akcie, tam sa už vôbec nesegreguje, je to pre tie deti a je jedno, či je to rómske alebo nerómske dieťa z majority.“

—starosta obce

„U nás v obci sú Rómovia rôzne roztrúsení, v rôznych lokalitách obce. Sú podporovaní obcou, aj v škole zapájame rómskych rodičov. Terénne sociálne pracovníčky sú prvý kontakt, chodia aj do rodín, v tie majú najväčšiu dôveru (pozn. Rómov). V komunitnom centre združujú aj dospelých, aj im rôzne aktivity pripravujú, aj pre rómske deti, myslím si, že je to taká všeobecná spolupráca... Ale že by sme chceli robiť aktivity špecificky pre rómskych rodičov, to nie, to nerobíme. Robíme pre všetkých, aby zase nemali pocit výnimčnosti alebo sledovanosti. Vždy to robíme pre všetkých. Myslím, že je to lepšie, keď sa do toho kolektívu zaradia, ako keby sme urobili niečo len zvlášť pre Rómov.“

—učiteľka materskej školy

„Ja to vnímam veľmi zle, je veľká bariéra medzi nimi. Vyskytujú sa problémy, a my to vidíme v prvej línii. Vidíme za tie roky veci aj z druhej strany a snažíme sa to Nerómom vysvetliť, ale nie vždy nás chcú chápať. Je v poriadku, ak majú rôzny názor a každý si povie svoje. Ale ak druhá strana tvrdí len to svoje a nechce počúvať, je to problém. A Rómovia medzi sebou podľa mňa sú ako keby zakuklení, nechcú sa obhajovať, lebo „aj tak všetci povedia, že sme cigáni“. Sú takí submisívni.“

—terénna sociálna pracovníčka

Na otázku, či vidia medzi deťmi segregáciu (medzi sebou), respondenti odpovedali:

„Je to smutné, ale áno. Nie je to z hláv tých detí, ale vidia to v správaní u svojich rodičov. Niekedy nie veľmi pekným spôsobom si medzi sebou ukazujú, že ja som z lepšej rodiny a ty si z osady. Ale je to aj medzi Rómami – ja som integrovaný, ty si z osady, nebudem sa s tebou držať za ruku. Robili sme také sedenia, tam sme sa porozprávali, naschvál sme ich pomiešali, všetky deti sa držali za ruky, bolo to kvôli tomu, aby sa stratili tie bariéry... Ako sa ja správam k iným, tak sa mi to vráti. Napríklad nám sa majorita čuduje, že klientom vykáme. Ale tiež nám trvalo istý čas, kým sme si s klientmi našli spoločné hranice.“

—terénna sociálna pracovníčka

„Nenávisť voči Rómom je tu strašná, hlavne u staršej generácie. Napríklad staršie návštevníčky komunitného centra si na aktivity nosia vlastné poháre, lebo by sa „nikdy“ nenapili z pohára po Rómoch.... je to v ľudoch.“

—komunitná pracovníčka

„Nie je to v tejto dedine také najhoršie, nepocitujeme, že by nás od seba odháňali, aj starosta je fajn, aj ten čo bol, bol dobrý. Hej, len susedia... keď nás vidia, že na aktivačných si dávame kávičku, po 5 minútach hneď volajú na úrad, že sedíme...“

—rómska matka zapojená do verejnoprospešných prác⁸⁵

4.7 Príklady dobrej praxe: Podpora v domácnosti (rodine) a programy zamerané na rodičovstvo a gramotnosť dospelých

Medzinárodný výskum (Oakes a Lipton 2007; Epstein 1995 v OECD 2012, 1) identifikoval efektívne stratégie zapájania rodiny a komunity. Ich súčasťou musí byť komunikácia, dobrovoľníctvo a spolupráca s komunitou. Pre chudobné a znevýhodnené komunity patrí k najčastejšie uplatňovaným aktivitám pomoc rodinám s vytváraním podporujúceho prostredia pre učenie sa detí (rodičovstvo). Stimulácii rozvoja dieťaťa v domácom prostredí a zapojeniu rodičov/komunit do kľúčových rozhodnutí sa podľa všetkého venuje menej pozornosti a podpory. V rodinách s deťmi, ktoré ešte nedosiahli predškolský vek, je práve to veľmi dôležité. Viacero projektov realizovaných na Slovensku sa zameriavalo práve na tieto aspekty podpory rodiny a komunity. Podľa zistení má zmysel tento typ iniciatív začleniť do národných politík v oblasti predškolskej výchovy.

Program rodičovstva s dôverou (2013–2015), ktorý vypracovala Medzinárodná asociácia krok za krokom (International Step by Step Association) a implementovala ho Škola dokorán, n.o., fungoval v troch lokalitách. Jeho cieľmi bolo zlepšiť učenie sa v domácom prostredí rómskych rodín a zvýšiť mieru participácie detí na vzdelávaní v prostredí materských škôl. Školenia organizované v rámci programu sa zameriavali na posilnenie rodičovských zručností rómskych matiek a otcov. V programe zároveň pôsobili tzv. „rómski rodinní učitelia“, ktorí spolupracovali s rodinami v ich domácom prostredí. Školitelia a školiteľky boli kvalifikovanými lektormi v oblasti vzdelávania dospelých a absolvovali vzdelávanie s certifikovanou metodikou Krok za krokom a Programu vzdelávania

85. Aktivačné práce organizované obcou majú formu drobných verejno-prospešných prác alebo dobrovoľníckej práce v rámci verejných aktivít, ako nástroja udržania, prídelenia, prehĺbenia alebo zvýšenia povedomia a zručností potrebných na úspešné uplatnenie na trhu práce. Cieľom aktivačných prác je podporovať snahu jednotlivcov a/alebo dlhodobo nezamestnaných nájsť si zamestnanie; podľa Zákona č. 417/2013 má každý člen domácnosti nárok na finančný príspevok vo výške 63,07 eur.

a sociálnej spravodlivosti tejto organizácie. Výsledkom podľa Tankersleyho (2015) bolo, že sa podmienky v zapojených domácnostiach stali zdravšími, bezpečnejšími, nadobudli vyšší hygienický štandard a zmysluplná interakcia medzi rodičmi a deťmi sa zintenzívnila. Rodičia sa stali tiež aktívnejšími v kontaktoch s materskou školou a zvýšil sa ich záujem o zápis detí do materských škôl, zlepšila sa ich dochádzka. Tieto zlepšenia sa podarilo udržať. Rodičia začali viac veriť rodičovským zručnostiam a vnímajú sa ako prví učitelia svojich detí. Výkony detí sa zlepšili.

„Pred projektom muselo 50 percent rómskych detí zapísaných do prvého ročníka základnej školy opakovať ročník alebo bolo presunutých do špeciálnej školy (z oblastí, kde sa program realizoval). Teraz sú deti (alebo ich rodičia), ktoré sa zúčastňujú nášho projektu, omnoho úspešnejšie. V školskom roku 2014/15 muselo opakovať prvý ročník iba jedno dieťa z Lokality č. 1 (z celkového počtu 21) a dve deti (z celkového počtu 16) z Lokality č. 3 a žiadne dieťa zo štyroch detí z Lokality č. 4. Bolo to hlavne vďaka úspechu ich rodičov, ktorí sú lepšie pripravení na vzdelávanie a výchovu svojich detí.“

—projektový koordinátor citovaný v Tankersley 2015, 14

Gramotnosť na tretiu bol projekt zameraný na rómske rodiny. Realizoval sa v období od roku 2013 do roku 2015 prostredníctvom medzinárodného konzorcia pod vedením Združenia Orava pre demokraciu vo vzdelávaní. V rámci projektu sa vypracovali efektívne politiky podporujúce gramotnosť rodín v rómskych komunitách s cieľom zlepšiť akademickú výkonnosť rómskych detí a gramotnosť dospelých Rómov. Zo správy projektu vyplýva: „Existujú presvedčivé dôkazy o tom, že ovplyvnením domácich skúseností s učením, môžu iniciatívy gramotnosti v rodinách vyvážiť mnohé negatívne vplyvy súvisiace s nízkym sociálnym a ekonomickým statusom a nízkou úrovňou vzdelania rodičov“ (Carpentieri, Litster a Mallows 2015, 68). Deti zapojené do projektu zlepšili svoj postoj voči čítaniu, hlavne čítaniu pre radosť v sociálnom kontexte; zistenia tiež ilustrujú, že pokiaľ sa učenie stane zábavou pre dospelých, potom aj oni môžu prispievať k rozvoju svojich detí, aj keď oni sami majú nedostatočné vzdelanie.⁸⁶

Ďalší program, ktorý nadväzuje na medzigeneračné učenie, je program Aflatoun – sociálne a finančné vzdelávanie v materských školách,⁸⁷ ktorý realizovala Nadácia otvorenej spoločnosti Slovensko a pilotne ho odskúšala v šiestich materských školách v lokalitách s vysokým zastúpením rómskych detí. Vyhodnotenie programu ukazuje, že rodičia vnímajú aktivity ako prospešné, obyčajne s ohľadom na budúcnosť ich detí: „Ďalšie vzdelávanie detí má pre rodičov väčšiu hodnotu ako vzdelanie, ktoré pôvodne dosiahli.“ (Ďuríková a Vaněk 2016, 32–33). Posudzovatelia tiež zaznamenali pozitívny vplyv na učenie sa zúčastnených detí, ako aj na ich rodičov.

Podpora rodiny, rodičovstva a rodičovských zručností s cieľom zlepšiť vzdelávacie výsledky v ranom detstve bola špecifickým cieľom viacerých medzinárodných a národných projektov realizovaných na Slovensku. Projekt Dobrý začiatok⁸⁸ sa zameriaval na dostupnosť kvalitných vzdelávacích služieb v ranom detstve pre znevýhodnené rómske deti. Projekt Dobrý začiatok II sa zameriaval na zlepšenie vzťahov medzi matkami, deťmi a učiteľmi, a tiež na podporu a rozvoj rodičovských zručností a sebavedomia žiakov a matiek. Projekt Progres⁸⁹ využíval gramotnosť ako nástroj posilnenia rodín prostredníctvom čítania detských knižiek. Tieto tri projekty spolufinancoval Rómsky vzdelávací fond.

Napriek rozsiahlym a konzistentným dôkazom získaným z týchto úspešných a efektívnych iniciatív, ktoré sa na Slovensku realizovali za posledných niekoľko rokov, nedošlo k inštitucionalizácii najlepších postupov udržateľným spôsobom, pokiaľ ide o ich zavedenie do vzdelávacieho systému, sociálnej starostlivosti či dokonca komunitnej práce. Navyše národné vzdelávacie, sociálne a zdravotné politiky len marginálne reflektujú pokusy začleniť tieto otázky, prístupy a ciele do svojho systému.

86. Podľa popisu uvedeného vo vyhodnotení programu: www.lit3-project.eu/wp-content/uploads/2014/05/Literacy-Cubed-Evaluation-summary-report_FINAL_June_2015.pdf

87. Pozri: <http://www.aflatoun.org/>

88. See Rómsky vzdelávací fond 2014, 33–34.

89. Pozri Rómsky vzdelávací fond 2014, 16.

KAPITOLA 5.

Závery a odporúčania

5.1 Závery

- Rómske deti a rómske kultúrne dedičstvo majú hodnotu: *oboje* si vyžadujú viac pozornosti a sústredeného úsilia. V rámci rapídne starnúcej slovenskej populácie je takmer každé piate dieťa v predškolskom veku rómske. Rómske deti budú mimoriadne cenným *aktívom*, pokiaľ budú v rastúcej miere ochraňované, vzdelávané a dorastú do kvalifikovanej pracovnej sily. Aby bola ich budúcnosť lepšia, je nevyhnutné zrušiť prekážky a bariéry v ich prístupe ku kvalitnému vzdelávaniu a starostlivosti už v ranom detstve. Slovensko patrí ku krajinám, kde nízka miera účasti na vzdelávaní a starostlivosti v ranom detstve má na budúce výsledky vo vzdelávaní najväčší vplyv (OECD 2013).
- Slovenská vláda alokovala viac ako 150 miliónov eur z Európskych fondov na zlepšenie dostupnosti predprimárneho vzdelávania pre rómske deti, hlavne cez zvyšovanie kapacity materských škôl. Ide o pozitívny krok, bezprecedentný medzi inými krajinami strednej a východnej Európy. Značné fondy Európskej únie, ktoré Slovensko alokovalo na inklúziu Rómov budú vynaložené efektívnejšie, pokiaľ sa úzko prepoja s národnými politikami v oblasti raného detstva, ktoré budú na úžitok všetkých detí, predovšetkým detí zo znevýhodneného prostredia. Je potrebná zvýšená miera štátnych investícií do vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve, keďže celková miera financovania starostlivosti a vzdelávania v ranom detstve na Slovensku je v porovnaní s inými krajinami OECD v regióne nízka (OECD 2013 a 2016).⁹⁰
- Vzhľadom na to, že systém starostlivosti a vzdelávania v ranom detstve je rozdelený podľa veku, politiky pre intervencie v ranom detstve (0 až 3 roky) a predprimárneho vzdelávania (od 3 až do 6 rokov) nie sú prepojené. Zodpovednosti súvisiace so spravovaním, reguláciou a financovaním starostlivosti a vzdelávania v ranom detstve sú rozdelené medzi rôzne orgány. Doteraz ministerstvá pokračovali vo svojom tradičnom sektorovom prístupe bez toho, aby sa koordinovali alebo medzi sebou komunikovali, respektíve aby sa spojili s inými kľúčovými aktérmi, mimovládnyimi organizáciami v danej oblasti. Na posilnenie ranej starostlivosti a zabezpečenie stimulujúcich systémov pre tie najmenšie deti v najdeprivovanejších a najizolovanejších osadách je potrebná systémová štruktúrovaná koordinácia a aktivity na vládnej úrovni – pri zapojení relevantných ministerstiev zodpovedných za vzdelávanie, zdravie, zamestnanosť, rodinu a sociálne záležitosti, regionálny rozvoj atď.

90. Ďalšie krajiny OECD, v ktorých sú investície do starostlivosti a vzdelávania v ranom detstve pod priemerom OECD sú Česká republika, Taliansko, Estónsko, Fínsko a Veľká Británia.

- Prevládajúci úzko chápaný koncept služieb v ranom detstve na Slovensku má za to, že tieto služby sa začínajú až vo fáze nástupu dieťaťa do materskej školy. Výsledkom takéhoto chápania je, že chýbajú efektívne vzdelávacie služby, ktoré by sa realizovali v teréne rómskych osád počas prvých rokov života dieťaťa v rodinnom prostredí. Zistenia tejto správy veľmi jednoznačne indikujú potrebu multidimenzionálneho, komplexného konceptu služieb raného vzdelávania. Situácia rómskych rodín je taká, že sa jednoducho nestačí len sústrediť na budovanie nových materských škôl. Zdá sa byť jasné, že rómske deti z veľmi deprivovaného prostredia prichádzajú do materských škôl a škôl buď úplne nepripravené alebo príliš neskoro.
- Skôr, než sa rómske deti dostanú do materskej školy/na základnú školu, je potrebné realizovať programy včasnej intervencie s cieľom zabezpečiť ich rozvojovú pripravenosť. Je potrebné vypracovať holistický a komplexný model intervencií, ktorý ponúkne koordinované služby v oblasti zdravia, vzdelávania a starostlivosti tam, kde sa nachádzajú rodiny a deti, t. j. v ich komunitách. Preto by sa intervencie v ranom detstve pre deti od 0 do 3 rokov mali vytvoriť tak, aby primárne podporovali rodičovstvo.
- Existujú zjavné nerovnosti a rozdiely medzi kvalitou vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve pre rómske a nerómske deti. Dochádzka rómskych detí do materských škôl je disproportčne nízka, na úrovni 18 percent, v porovnaní so 72 percentami v prípade nerómskej populácie.⁹¹ Navyše dochádzka rómskych detí do materských škôl odzrkadľuje klesajúci medzigeneračný trend. V súčasnosti má prístup k predprimárnemu vzdelávaniu menej rómskych detí než generácia ich rodičov a prarodičov.
- Treba odstrániť komplexné systémové, štrukturálne a praktické prekážky, popísané v predloženej správe, ktoré zabraňujú v prístupe rómskych detí ku kvalitným službám materských škôl. Väčšinu z nich je možné riešiť na národnej úrovni, niektoré vznikajú na miestnej úrovni.
- Jedným z najzásadnejších systémových nedostatkov a obmedzení je absencia zberu etnických dát. Vo výsledku nie je možné objektívne určiť súčasný stav a mieru účasti rómskych detí v programoch predprimárneho vzdelávania a starostlivosti. Anonymizované a zabezpečené etnické údaje majú kľúčový význam pre evaluáciu a monitorovanie vplyvu národných politík a opatrení v oblasti vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve, ktoré sú zamerané na zlepšenie dostupnosti, účasti a vzdelávacích výsledkov rómskych detí. Absencia etnických údajov v konečnom dôsledku obmedzuje možnosti Štátnej školskej inšpekcie a ďalších relevantných hráčov monitorovať prípady diskriminačných a segregačných postupov v materských školách a školskom prostredí ako takom.
- K systémovým bariéram znemožňujúcim účasť rómskych detí na programoch vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve patrí nedostatočná kapacita miest v materských školách, ktorá je často spojená s ich geografickou nedostupnosťou.
- Ďalší problém súvisí s nerovným prerozdelením dostupných fondov, podfinancovaním, decentralizovaným financovaním a kompetenciami v oblasti poskytovania vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve, ktoré bolo presunuté na obce, ktoré často nedokážu (alebo nechcú) garantovať nárok na vzdelávanie a starostlivosť v ranom detstve všetkým deťom, predovšetkým rómskym deťom. Nie sú vyčlenené alokácie finančných zdrojov z centrálnej úrovne na účely predprimárneho vzdelávania a menšie obce často nemôžu garantovať základné právo na dostupné, kvalitné vzdelávanie v materských školách pre rómske deti zo svojho financovania pochádzajúceho z podielu z dani z príjmov.

91. Svetová banka (2012) zistila, že iba 18 percent dopytovaných rómskych detí navštevovalo v roku 2011 materskú školu v porovnaní s celkovým priemerom 72 percent všetkých slovenských detí v tejto vekovej kohorte. Počas sledovaného obdobia nenavštevovali štyri z piatich rómskych detí žiaden typ predškolského zariadenia a pravdepodobnosť dochádzky do materskej školy bola ešte nižšia v prípade rómskych dievčat.

- Niektoré prekážky nepriamo ovplyvňujú prístup k štruktúram podpory starostlivosti, dostupnosť materských škôl a pravidelnú dochádzku do materských škôl. Výrazné percento rómskych rodín žije kvôli vysokej miere nezamestnanosti v žalostnej chudobe, ktorá je sčasti zapríčinená nedostatočnou kvalifikáciou a vzdelaním a sčasti endemickým etnickým predsudkom na slovenskom trhu práce. Chudoba, v kombinácii s hmatateľnou silou sociálnej exklúzie, necháva mnoho rómskych rodín žiť v subštandardnom bývaní, v izolovaných a marginalizovaných osadách, ktoré trpia hrubým nedostatkom nevyhnutnej a základnej infraštruktúry, ako napríklad bez bezpečnej vody, kanalizácie, resp. odvádzania odpadu, elektriny, ciest, chodníkov a bezpečných miest na hranie. Je jasné, že len sociálni pracovníci a zdravotní asistenti nemôžu sami o sebe zmierniť či zmeniť nepriaznivú situáciu v rómskych komunitách, i keď prítomnosť týchto odborníkov je vítaná a potrebná na zmiernenie niektorých nepriaznivých podmienok, ktoré zažíva väčšina rómskych rodín. Ťaživé okolnosti, v ktorých malé rómske deti vyrastajú, limitujú ich prístup ku kvalitnej starostlivosti a vzdelávaniu v ranom detstve a následnému vzdelávaniu na školách.
- Podľa zistení výskumu mnoho chudobných rodičov nedokáže platiť skryté náklady a poplatky spojené s dochádzkou do materskej školy. Pravidlá a nariadenia pre štátnu pomoc s hradením nákladov spojených s materskou školou nie sú mnohým rodičom jasné. Vo všeobecnosti chýba systematická podpora práce a spolupráce s rómskymi rodinami. Rodičia obyčajne nie sú dostatočne informovaní o administratívnych požiadavkách zápisu. Tieto nároky sú často neflexibilné respektíve zmätočné. Rómski rodičia sa často oprávnenne obávajú predsudkov a rasových stereotypov na strane riaditeľov a riaditeľiek škôl, učiteľov, predstaviteľov miestneho zastupiteľstva a nerómskych rodičov. Táto dynamika tiež sťažuje nástup rómskych detí do neznámeho prostredia materských škôl a robí toto prostredie ohrozujúcejším. Dochádzku rómskych detí do predškolských zariadení tiež ovplyvňuje vysoká chorobnosť a nedostatok zdravotných asistentov a zariadení poskytujúcich zdravotnú starostlivosť v ich komunitách.
- Aj keď Školský zákon zakazuje diskrimináciu a segregáciu, jeho ustanovenia nie sú dostatočne konkrétne a tvrdé na to, aby predchádzali alebo zvrátili takéto postupy. De facto segregácia rómskych detí vo vzdelávacom systéme na Slovensku je systémová a často sa začína už v predškolskom veku. Prejavuje sa rôznymi spôsobmi, najčastejšie vytváraním etnicky homogénnych, takzvaných „rómskych tried“ alebo dokonca rómskych škôl, alebo vyčlenením samostatného poschodia či školskej budovy, ihriska, voľnočasových aktivít atď.⁹² Etnicky homogénne materské školy sú tiež výsledkom rezidenčnej segregácie a „odlivu bielych“ (keď nerómski rodičia odhlásia svoje deti zo školy, ktorú navštevujú rómske deti). Podľa zistení kvalitatívneho výskumu sa negatívne postoje etnicky majoritnej populácie voči Rómom niekedy odzrkadľujú v postojoch učiteľov a učiteľiek predškolských zariadení, ktorí Rómom ako skupine a jednotlivým rómskym deťom pripisujú negatívne vlastnosti, čím vytvárajú slovné a/alebo zážitkové bariéry medzi rómskymi deťmi a ich nerómskymi spolužiakmi a spolužiačkami.
- Školský zákon nie je dostatočne konkrétny či tvrdý na to, aby predišiel nadmernému zastúpeniu rómskych detí v špeciálnych školách a triedach. Rozhodnutie umiestniť dieťa do špeciálneho vzdelávania sa často robí v rámci posúdenia „školskej spôsobilosti“. Testovanie školskej spôsobilosti, najmä v prípade detí zo sociálne znevýhodneného prostredia a rómskych detí bolo opakovane predmetom kritiky pre kultúrnu zaujatosť. Dôkazy z kvalitatívnych štúdií ukazujú, že ak sa nezabezpečia primerané ochranné opatrenia, budú sa v praxi naďalej uplatňovať diskriminačné postupy, vrátane segregácie a presmerovania rómskych detí do špeciálneho školstva alebo tzv. nultých ročníkov.
- Aj keď revidované národné kurikulum Štátny vzdelávací program z roku 2016 odporúča zavedenie inkluzívnych prístupov, dôkazy zo sekundárnych zdrojov a kvalitatívneho výskumu

92. Podľa Svetovej banky (2012) je predškolské vzdelávanie na Slovensku segregovanejšie než v okolitých krajinách; Výskum svetovej banky poukazuje na skutočnosť, že 48 percent rómskych detí na Slovensku navštevovalo „iba rómsku“, alebo „takmer výlučne rómsku“ materskú školu.

konzistentne potvrdzujú, že učiteľom a učiteľkám v ich každodennej praxi vo všeobecnosti chýbajú zručnosti potrebné na uplatňovanie inkluzívnych prístupov v materských školách. Dôkazy tiež potvrdzujú, že vzdelávanie a ďalšie vzdelávanie učiteľov a učiteľiek ich adekvátne nepripravuje na prácu s deťmi s rozmanitého socio-kultúrneho, etnického, náboženského a jazykového prostredia. Učiteľom a učiteľkám chýbajú poznatky potrebné na výučbu interkultúrneho vzdelávania pre všetky deti bez diskriminácie. V učiteľskej praxi väčšina materských škôl a škôl na Slovensku stále prevláda preskriptívny, didaktický a direktívny prístup. Počet odborných zamestnancov a pedagogických asistentov, ktorí ovládajú rómsky jazyk je navyše jednoznačne nedostatočný.

- Významným faktorom, ktorý pozitívne ovplyvňuje účasť a úspechy detí v materských školách je spolupráca s rodičmi a širšou komunitou. Rómski rodičia však v živote a práci materskej školy nie sú vnímaní ako rovnocenní partneri a nie sú aktívne zapájaní do širšieho vzdelávacieho procesu a skúseností ich detí s procesom učenia sa. Prevláda mocenský (zhora nadol) a informatívny prístup k zapájaniu rodičov, a nie aktívne zapájanie rodičov spôsobmi, ktoré rešpektujú a využívajú ich kultúrny a sociálny kapitál. Podporné služby ponúkané prostredníctvom projektov financovaných Európskou úniou často nebývajú ušité na mieru špecifických potrieb jednotlivých rómskych komunít. Vo všeobecnosti chýbajú komplexné intervenčné stratégie a programy pre rómske rodiny, ktoré by boli založené na právach a kombinovali vzdelávanie, sociálnu starostlivosť, zdravotné a komunitné služby a zabezpečovali priame zapojenie a posilnenie rómskych komunít.
- Na záver je treba konštatovať, že napriek niektorým priaznivým národným plánom integrácie Rómov a investícií štátu a Európskej únie do rozšírenia kapacity materských škôl, majú autorky tejto správy vážne obavy, že uvedené opatrenia nie sú dostačujúce, v dôsledku čoho bude ďalšia generácia rómskych detí konfrontovaná s nedostatočnými príležitosťami na vzdelanie. Keďže v súčasnosti prebieha plánovanie dlhodobej reformy, je správny čas na to, aby slovenská vláda prijala rozhodujúce opatrenia a zásadne zmenila štruktúru starostlivosti a vzdelávania v ranom detstve. Treba presadzovať komplexné služby v ranom detstve pre všetky deti – počnúc prenatálnym obdobím až do prvých rokov primárneho vzdelávania, pričom treba kľásť explicitný dôraz na skupiny najviac znevýhodnených a marginalizovaných detí, napríklad Rómov, aby sa inkluzívne vzdelávanie mohlo stať pre túto a ďalšie generácie rómskych detí realitou. Nasledovné odporúčania popisujú, ako je možné dosiahnuť tento cieľ.

5.2 Odporúčania

Pre aktérov na národnej/vládnej úrovni:

- Zvýšiť mieru investícií do starostlivosti a vzdelávania v ranom detstve na porovnateľnú úroveň ako v iných členských štátoch Európskej únie a priemeru OECD (0,5 percent celkového hrubého domáceho produktu).
- Pri navrhovaní nových politík a opatrení v oblasti starostlivosti a vzdelávania v ranom detstve vychádzať z vyhodnotení a zistení už realizovaných projektov a medzinárodných príkladov dobrej praxe. Vytvoriť a podporovať implementáciu inovatívnych alternatívnych a flexibilných programov zameraných na efektívne rodičovstvo a prosperitu dieťaťa, domáce programy, a to špeciálne pre deti vo veku od 0 do 3 rokov.
- Zriadiť národné a miestne koordinačné štruktúry rozvoja komplexnej starostlivosti a vzdelávania v ranom detstve s cieľom umožniť zmysluplnú medzisektorovú koordináciu relevantných ministerstiev, Úradu splnomocnenca vlády pre rómske komunity, miestnych/obecných orgánov a iných kľúčových hráčov občianskej spoločnosti.

- Inicovať komplexný zber dát o zastúpení rómskych detí vo veku 0 až 6 rokov vo formálnom a neformálnom vzdelávaní, zdravotníckych službách a iných typoch programov starostlivosti a vzdelávania v ranom detstve a tiež o vplyve rôznych typov služieb na deti a ich rodiny.
- Vytvoriť systém komplexných profesionálnych programov pre starostlivosť a vzdelávanie v ranom detstve s dôrazom na podporu rodinám a preventívne opatrenia zabezpečujúce adekvátnu úroveň prenatálnej a postnatálnej starostlivosti, výživy, skríningu zdravia detí v dojčenskom veku zameranom na vývojové nedostatky a zdravotné znevýhodnenia a rozvoj v ranom detstve bez prekážok.
- Legislatívne upraviť povinnosť, aby všetky výzvy na zvýšenie kapacity materských škôl obsahovali také kritériá, ktoré zabezpečia etnicky a sociálne zmiešané materské školy vo všetkých prakticky realizovateľných smeroch.
- Inicovať vhodné kroky zamerané na posilenie sociálnej súdržnosti a harmonických etnických vzťahov v slovenskej spoločnosti. Je dôležité, aby sa k rómskym komunitám pristupovalo partnersky a nie z pozície sily.
- Prijatť konkrétne kroky zamerané na riešenie otázok komunitného zdravia, bývania a infraštruktúry v marginalizovaných rómskych osadách. Chudoba a ťaživé okolnosti, v ktorých žije a vyrastá väčšina rómskych detí, významným spôsobom obmedzujú ich prístup ku kvalitnej starostlivosti a vzdelávaniu v ranom detstve.

Pre ministerstvo školstva:

- Zavedenie povinného posledného ročníka predprimárneho vzdelávania tak, ako plánuje Národný program rozvoja výchovy a vzdelávania – Učiaci sa Slovensko, by sa malo zaradiť do tejto širšej národnej stratégie integrovanej starostlivosti a vzdelávania v ranom detstve pre všetky deti.
- Pred zavedením povinného posledného ročníka pred nástupom na základnú školu by sa mali pripraviť podmienky úspešnej implementácie, vrátane vyššej kapacity materských škôl s cieľom zabezpečiť dostupnosť pre deti z marginalizovaných komunit, kvalitu služieb a zvýšiť ich geografickú dostupnosť.
- Za každú cenu sa treba vyhnúť segregovanému poskytovaniu starostlivosti a vzdelávania. Treba ustanoviť, aby všetky výzvy na zvýšenie kapacity materských škôl obsahovali požiadavku a kritériá na vytváranie etnicky a sociálne zmiešaných materských škôl.
- Rozšíriť bezplatné, právne nárokovateľné a dostupné predprimárne vzdelávanie aspoň po dobu dvoch rokov pred nástupom do povinnej školskej dochádzky, predovšetkým pre deti zo znevýhodneného prostredia.
- V súlade s návrhom Národného programu rozvoja výchovy a vzdelávania – Učiaci sa Slovensko, revidovať politiku testovania/hodnotenia „školskej pripravenosti“ a vypracovať urgentný plán, ako túto politiku zastaviť.
- Realizovať okamžité posúdenie vplyvu nultých a prípravných ročníkov na vzdelávacie výsledky a integráciu detí z rozmanitého prostredia. Zabezpečiť, aby deti mohli stráviť iba jeden školský rok v existujúcom nultom ročníku, než budú plne integrované do bežnej inkluzívnej triedy. Ďalšie otváranie nultých ročníkov by sa vôbec nemalo podporovať.
- Vypracovať metodiku citlivého zberu anonymizovaných etnických dát a vytvoriť systém pravidelného monitoringu týchto dát v rámci starostlivosti a vzdelávania v ranom detstve a celom vzdelávacom systéme, vypracovať ciele vzdelávacie politiky zamerané na špecifické skupiny detí, vrátane rómskych detí a identifikovať diskriminačné praktiky.

- Revidovať existujúci systém financovania starostlivosti a vzdelávania v ranom detstve a zabezpečiť štátne fondy na zvýšenie počtu pedagogických asistentov, predovšetkým tých, ktorí hovoria po rómsky, ako aj iných odborných zamestnancov vhodných na rozvoj tímov inkluzívnej podpory v predškolských zariadeniach (špeciálni pedagógovia, školskí psychológovia, logopédi, sluchoví terapeuti, zrakoví terapeuti a terénni sociálni pracovníci pre podporu rodiny a prepájacích aktivít medzi materskou školou a domácnosťami).
- Navrhnuť stratégiu verejnej politiky, ktorá sa zameria na zatraktívnenie štúdia pedagogických smerov pre vyšší počet Rómov, napríklad tým, že sa vytvoria alternatívne vzdelávacie možnosti a poskytnú sa zdroje na sociálne štipendiá.
- V aktívnych partnerstvách s miestnymi orgánmi, mimovládnyimi organizáciami, zástupcami rómskej komunity a inými relevantnými aktérmi vypracovať národnú stratégiu desegregácie a zabezpečiť metodickú a finančnú podporu na rozvoj takýchto stratégií na miestnej úrovni. Poskytovanie kvalitných programov starostlivosti a vzdelávania v ranom detstve by sa malo považovať za dôležitú súčasť stratégie desegregácie.
- Súčasťou národných projektov zameraných na inklúziu rómskych detí by mala byť celá škála programov v oblasti starostlivosti a vzdelávania v ranom detstve s aktívnym zapojením rodičov. Tieto opatrenia by mali nadväzovať a stavať na predchádzajúcich úspešných projektoch na Slovensku a inde, ako aj na pilotný projekt Európskej únie, Dobrý začiatok (A Good Start). Participácia a zapojenie rómskych komunít na rozvoji miestnych stratégií by sa mala stať požiadavkou a jedným z kritérií výberu pre zapojenie sa do projektov financovaných Európskou úniou.
- Poskytovať zvýšenú mieru štátnej podpory pre Metodicko-pedagogické centrá, aby poskytovali bezplatné a dostupné vzdelávanie pre učiteľov a učiteľky a podporu odborného rastu pre všetkých učiteľov a učiteľky materských škôl s cieľom lepšie implementovať inkluzívne prístupy Štátneho vzdelávacieho programu.
- Vypracovať štandardy a usmernenia pre odborný rast učiteľov a učiteľiek. Medzinárodná asociácia krok za krokom (International Step by Step Association) vypracovala dva užitočné referenčné rámce: Spôsobilosti učiteľov a učiteľiek 21. storočia – princípy kvalitnej pedagogiky (Competent Educators of the 21st Century – Principles of Quality Pedagogy)⁹³ a Štandardy spôsobilostí v rozmanitých kontextoch (Standards for Competence in Diverse Contexts).⁹⁴
- Počas rokov sa už pilotne odskúšali a realizovali mnohé úspešné programy predškolského vzdelávania pre rómske deti. Cielená finančná podpora pre miestne mimovládne organizácie, vrátane rómskych mimovládnych organizácií by mala byť súčasťou národných projektov financovaných Európskou úniou. Tieto príklady dobrej praxe by mali mať prístup k štátnym prostriedkom a akreditácii.
- Zlepšiť odborné a inštitucionálne spôsobilosti subsidiárnych orgánov zapojených do odborného rozvoja učiteľov (Štátny pedagogický ústav a metodicko-pedagogické centrá) s cieľom zvýšiť kvalitu programov vzdelávania učiteľov a učiteľiek. Iniciať vytvorenie rámcov odborných spôsobilostí pre učiteľov a učiteľky na materských a ostatných školách.

- Zlepšiť metodiku inšpekcie, aby sa okrem monitoringu súladu s nariadeniami zameriavala aj na monitoring kvality služieb pre všetky deti, obzvlášť deti zo znevýhodneného prostredia (vrátane kvalitných interakcií medzi zamestnancami a deťmi a kvality výsledkov dieťaťa).

93. <http://www.issa.nl/content/issa-quality-principles>94. http://www.issa.nl/sites/default/files/Diversity-and-Social-Inclusion_0.pdf

- Na rutinej báze kontrolovať a posudzovať inkluzívne postupy uplatňované v materských školách, pričom medzi kľúčové aspekty patria: výučba, ktoré sa zameriava na individuálne diferencované učenie sa, multikultúrne osnovy, etnickú analýzu žiakov a zamestnancov danej inštitúcie, slovenčinu ako dodatočný jazyk; správanie sa detí (napr. predpojaté šikanovanie a iné problematické vzťahy medzi rómskymi a nerómskymi deťmi) a usporiadanie tried (segregácia). Výsledky takéhoto monitoringu by sa mali použiť na príslušné doladenie národných politík.

Pre Štátny pedagogický ústav a Metodicko-pedagogické centrá:

- Iniciovať národné preskúmanie všetkých vzdelávacích programov pre učiteľov s cieľom prehľbiť odbornú expertízu, etiku a osobnostné dimenzie spôsobilostí. Zabezpečiť, aby vzdelávacie programy pre túto cieľovú skupinu obsahovali kurzy zamerané na prehľbovanie chápania inkluzívnych postupov, vrátane slovenčiny ako druhého jazyka, interkultúrneho vzdelávania, efektívnej komunikácie s rodičmi a budovania tímov. OECD poskytuje celý zoznam odporúčaných kurzov v týchto oblastiach. (Taguma, Litjens, a Makowiecki 2012, 65).
- Zvýšiť a zlepšiť kontinuálne odborné rozvojové príležitosti, ktoré zabezpečia a prehľbia inštitucionálne zručnosti a kapacity riaditeľov, učiteľov a pedagogických asistentov, potrebné k uplatňovaniu inkluzívnych postupov na školách a v materských školách.

Pre Ministerstvo zdravotníctva:

- Súčasťou navrhovanej medzisektorovej kolaboratívnej štruktúry vypracovať a implementovať plán núdzovej pomoci a na rodinu orientovanej podpory v prípadoch zvýšeného výskytu zdravotných problémov (epidémií) u detí z marginalizovaných rómskych komunit s cieľom zabezpečiť dobré zdravie a vývoj malých detí, zbaviť ich tak sociálnej stigmy a zabezpečiť tak pravidelnú dochádzku do škôl a materských škôl.
- Uprednostniť vypracovanie stratégií zameraných na presadzovanie dobrého zdravia a preventívnej zdravotnej starostlivosti o malé deti, podporu rodín v rodičovstve k optimálnemu zdraviu, vývoju a prosperite.
- Zabezpečiť dostupné lieky a základné produkty na liečbu ochorení, ktoré sa vyskytujú v segregovaných komunitách.

Pre miestne orgány:

- Rómske deti prioritne umiestňovať do zmiešaných a vnútorne nesegregovaných materských škôl a to v záujme integrácie a sociálnej kohézie a vyhýbania sa *de facto* rasovej segregácii.
- Na miestach, kde sa rómske osady nachádzajú v určitej vzdialenosti od materských škôl, môžu byť postavené nové materské školy blízko alebo v rámci osady. Je dôležité, aby sa pri takýchto rozhodnutiach na prvom mieste zohľadňoval najlepší záujem rómskych detí.
- Zabezpečiť bezplatnú dopravu a sprievod dospelého do najbližšej materskej školy, pokiaľ nie je možné garantovať všetkým rómskym deťom prístup k predprimárnemu vzdelaniu v ich blízkom okolí.
- Na úrovni obce presadzovať vo vzťahu k realizácii služieb marginalizovaným rómskym komunitám koordinované a komplexné opatrenia, vrátane starostlivosti a vzdelávania v ranom detstve, zdravia, bývania, zamestnanosti a infraštruktúry.
- Odstrániť administratívne prekážky zápisu do materských škôl tak, aby rómski rodičia zo segregovaných komunit získali ľahký prístup k úplným informáciám o dostupnej finančnej pomoci a administratívnych nárokoch. Zabezpečiť, aby rómske rodiny počas dochádzky ich detí do materskej školy dostávali potrebné rutinné informácie týkajúce sa chodu materskej školy.

Pre riaditeľov a riaditeľky materských škôl:

- Navrhnuť také školské vzdelávacie programy, ktoré sa zakladajú na princípoch rovných príležitostí, sociálnej spravodlivosti, diferencovaného učenia sa a na dieťa zameraného, individualizovaného vzdelávania – pričom budú zohľadňované kritériá inklúzie definované v Štátnom vzdelávacom programe.
- Zabezpečiť pozitívne a prijímajúce prostredie pre rómske deti a ich rodičov. Učenie by malo reflektovať a prispôbovať sa rozmanitým potrebám detí pochádzajúcim z rôznych prostredí, vrátane prostredia rómskych detí. Triedy by mali byť usporiadané tak, aby nedochádzalo k inštitucionalizovanej etnickej segregácii.
- Vytvoriť multiinštitucionálne partnerstvo, ktorého súčasťou budú miestne orgány, zástupcovia rómskych komunít a rodičov s cieľom zlepšiť spoluprácu medzi domácnosťami a materskou školou a podporiť integrované mimoškolské aktivity zamerané na celkovú prosperitu detí a ich rozvoj.
- Presadzovať a upevňovať kontinuálny odborný rozvoj učiteľov a učiteľiek a pedagogických asistentov tým, že im bude umožnená účasť na relevantom ďalšom vzdelávaní s cieľom posilniť spôsobilosti týchto zamestnancov v oblasti inkluzívnych postupov, interkultúrneho vzdelávania a ľudských práv a posilniť ich nezaujaté chápanie historického, jazykového a sociokultúrneho kontextu rómskych detí a ich komunít.
- Pred prechodom dieťaťa na základnú školu by materské školy mali uplatňovať princíp multidisciplinárneho partnerstva a zapojiť rodičov, aby sa zabezpečilo, prijímanie rozhodnutí v najlepšom záujme dieťaťa. Hlas dieťaťa musí byť vždy vypočutý.

Presadzovať silné komunitné partnerstvá súvisiace so starostlivosťou a vzdelávaním v ranom detstve:

- Rodiny by mali byť vnímané ako kľúčoví aktéri. Politiky a národné projekty v oblasti starostlivosti a vzdelávania v ranom detstve by mali presadzovať aktívnu účasť rodičov. Tak isto by sa malo podporovať medzigeneračné učenie.
- Štát by mal presadzovať a financovať inovatívne alternatívne a flexibilné programy zamerané na efektívne rodičovstvo a prosperitu dieťaťa, domáce programy, špeciálne pre deti vo veku 0 až 3 rokov. Tieto programy by mohli byť finančne podporované aj zo zdrojov Európskej únie. Je dôležité čerpať z dobrých skúseností z projektov realizovaných v minulosti, ako aj z príkladov dobrej praxe z blízkejších či ďalejších krajín.
- Posilniť programy rodinného a komunitného zapojenia v rámci existujúcich národných projektov. Umožniť väčšiu mieru flexibility, aby bolo možné riešiť špecifické potreby jednotlivých komunít, keďže neexistujú generické a všeobecné riešenia rôznych problémov rozmanitých rómskych komunít.
- Dôležité je posilniť prístup a podporu aktivitám komunitných/materských centier (vrátane gramotnosti dospelých a programov zameraných na rodičovstvo), pretože tieto komunitné zdroje majú silný potenciál prispieť k priblíženiu sa k cieľu poskytovania kvalitnej starostlivosti o rómske deti a ich rodiny.

LITERATÚRA

Aikens, N. L., and O. Barbarin. 2008. "Socioeconomic Differences in Reading Trajectories: The Contribution of Family, Neighborhood, and School Contexts." *Journal of Educational Psychology* 100(2): 235–251.

Amnesty International a Európske centrum pre práva Rómov. 2017. *Lekcia z diskriminácie – Segregácia rómskych detí v základnom vzdelávaní v Slovenskej republike*. London: Amnesty International a Európske centrum pre práva Rómov.

Ashdown, R. 2010. "The Role of School in Establishing Home–school Partnerships." In *Confronting Obstacles to Inclusion: International Responses to Developing Inclusive Education*, edited by R. Rose. New York: Routledge.

Baďuriková et al. 2006. *Education and Training of Roma Children from Disadvantaged Social Backgrounds*. <http://www.rocepo.sk/downloads/RocMetPrirucky/MetNametyMS1.pdf>

Balážová, Z. 2016. „Akčné plány k Stratégii SR pre integráciu Rómov do roku 2020.“ *Menšinová Politika na Slovensku* 5(1).

Ballas, D., R. Lupton, D. Kavroudakis, B. Hennig, V. Yiagopoulou, R. Dale, and D. Dorling. 2012. *Mind the Gap: Education Inequality Across EU Regions, NESSE report. Barcelona Objectives: The development of childcare facilities for young children in Europe with a view to sustainable and inclusive growth*. http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/files/documents/130531_barcelona_en.pdf

Barnett, W. S. 1995. "Long-Term Effects of Early Childhood Programs on Cognitive and School Outcomes." *The Future of Children. Long-term Outcomes of Early Childhood Programs* 5(3): 25–50.

Barnett, W. S., and C. R. Belfield. 2006. "Early Childhood Development and Social Mobility." *Future Child* 16(2): 73–98.

Baschiera, Barbara. *Intergenerational Learning for Developing Entrepreneurship and Promoting Active Citizenship*. University of Malta – University Ca' Foscari of Venice Italy. http://rivista.edaforum.it/numero25/LLL25_Monografico_Baschiera.pdf

Bennett, J. 2008. *Early Childhood Services in the OECD Countries: Review of the Literature and Current Policy in the Early Childhood Field*. Florence: UNICEF Innocenti Research Centre. www.unicef-irc.org/publications/502

Brüggemann, C. 2012. *Roma Education in Comparative Perspective. Findings from the UNDP/Svetová banka/EC Regional Roma Survey 2011*. Roma Inclusion Working Papers. Bratislava: UNDP.

- Burchinal et al. 2010. "Threshold Analysis of Association between Child Care Quality and Child Outcomes for Low-income Children in Pre-Kindergarten Programmes." *Early Childhood Research Quarterly* 25: 166–176.
- Carpentieri, J. D., J. Litster, and D. Mallows. 2015. "Literacy Cubed Programme Evaluation." In *Literacy Cubed – Focus on Roma Families Partnership*, edited by Kovacs et al. www.zdruzenieiorava.sk/documents/PUBLIKACIA.SK.PDF
- Children in Europe. 2008. *Young Children and their Services: Developing a European Approach* (Policy paper). www.grandirabruzelles.be/Publications/Europe/policydocEN.pdf
- Clarke, P. 2011. *Learning English as an Additional Language in the Early Years (birth to six years): Resource Booklet*. Melbourne, Australia: Victorian Curriculum and Assessment Authority.
- Cinová, E., Kosová I., and Almáši Koreňová Z. 2013. *Pomôž mi, aby som to urobil sám*. MPC Bratislava. ISBN 978-80-8052-579-8.
- CVEK. 2012. *Are the Measures Adopted for Improving the Education of Rómni Children Inclusive? (Sú opatrenia na zlepšenie vzdelávania rómskych detí inkluzívne?)*. www.multikulti.sk/ine/su_opatrenia_na_zlepsenie_vzdelavania_romskych_deti_inkluzivne_.html
- Darulová, J. (2007). "Sociálny a kultúrny rozmer trvaloudržateľného rozvoja v oficiálnych dokumentoch Slovenskej republiky." In *Kultúrna asociálna diverzita na Slovensku. Štúdie, dokumenty, materiály I. Teoretické východiská k výskumu diverzity*, edited by A. Bitušíková, 58–78. Banská Bystrica: Ústav vedy a výskumu.
- Dearing, Eric, Kathleen McCartney, and Beck A. Taylor. 2009. Does Higher Quality Early Child Care Promote Low-Income Children's Math and Reading Achievement in Middle Childhood? *Child Development* 80(5): 1329–1349.
- Dinga, J., Ďurana, R., Chovanculiak, R. 2016. *Róm and social benefits. Do Roma Citizens represent a problem for Slovak Public finance? (Rómovia a sociálne dávky. Sú Rómovia problémom verejných financií Slovenska?)* Institute of Economic and Social Studies. http://iness.sk/myth/wp-content/uploads/Róm_Myth_INESS.pdf
- Ďuríková, Eva, and B. Vaněk. 2016. *Aflatot Pilot Program for Pre-school Children in Slovakia August 2015–June 2016*. <https://aflatoun.app.box.com/v/Slovensko-Aflatot-OSF>
- Encyclopedia on Early Childhood Development. 2017. *School Readiness*. <http://www.child-encyclopedia.com/sites/default/files/dossiers-complets/en/school-readiness.pdf>
- European Commission. 1996. *Quality Targets in Services for Young Children: Proposals for a Ten Year Action Programme*. Retrieved from: www.childcarecanada.org/sites/default/files/Qualitypaperthree.pdf
- European Commission. 2011. *Communication from the European Commission: Early Childhood Education and Care: Providing All Children with the Best Start for the World of Tomorrow*. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011DC0066&from=EN>
- European Commission. 2012. *Early Childhood Education for Children from Disadvantaged Backgrounds: Findings from a European Literature Review and Two Case Studies*. http://ec.europa.eu/dgs/education_culture/repository/education/policy/school/doc/starostlivost_a_vzdelavanie_v_ranom_detstve-report_en.pdf
- European Commission. 2014. *Roma Health Report: Health Status of the Roma Population. Data Collection in the Member States of the European Union*. http://ec.europa.eu/health/sites/health/files/social_determinants/docs/2014_roma_health_report_en.pdf

European Commission. 2016. *Education and Training Monitor 2016: Slovakia*. http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/csr2016/cr2016_Slovensko_en.pdf

European Commission/Eurydice/Eurostat. 2014. *Key Data on Early Childhood Education and Care in Europe. 2014 Edition*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/key_data_series/166EN.pdf

European Commission Thematic Working Group on starostlivosť a vzdelávanie v ranom detstve. 2014. *Proposal for Key Principles of a Quality Framework for Early Childhood Education and Care: Report of the Working Group on Early Childhood Education and Care under the Auspices of the European Commission*. http://ec.europa.eu/dgs/education_culture/repository/education/policy/strategic-framework/archive/documents/starostlivosť_a_vzdelávanie_v_ranom_detstve-quality-framework_en.pdf

Európske centrum pre práva Rómov. 2017. *Thirsting for Justice- Europe's Roma Denied Access to Clean Water and Sanitation*. <http://www.errc.org/cms/upload/file/thirsting-for-justice-march-2017.pdf>

European Union Agency for Fundamental Rights. 2016. *Second European Union Minorities and Discrimination Survey. Roma – Selected Findings*. http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2016-eu-minorities-survey-roma-selected-findings_en.pdf

Farenzenová, M., M. Kubánová, and A. Salner. 2012. *Cestovná mapa pre riešenie nadmerného zastúpenia rómskych detí v špeciálnom školstve – analýza realistických krokov*. Bratislava: Slovak Governance Institute.

Fisher, T., ed. 2008. *Final report. Intergenerational Learning in Europe – Policies, programs & Practical Guidance*. <http://www.eagle-project.eu/welcome-to-eagle/final-report.pdf/view>

Fraser, Sir Angus. 1992. *The Gypsies*. Oxford, United Kingdom: Blackwell.

Fundación Secretariado Gitano. 2007. *Health Care in Socially Excluded Communities (Zdravotná starostlivosť v sociálne vylúčených komunitách)*. http://ec.europa.eu/health/ph_projects/2004/action3/docs/2004_3_01_manuals_sk.pdf

Gallová Krígerová, E., and T. Gažovičová, eds. 2012. *Škola pre všetkých? Inkluzívnosť opatrení vo vzťahu k rómskym deťom*. Bratislava: Centrum pre výskum etnicity a kultúry.

Gažovičová, Tina. 2012. "The Roma Language in the Slovak Educational System." *VERS/TA – Human Affairs*, 510–523.

Gelaye, B., M. B. Rondon, R. Araya, and M. A. Williams. 2016, October. "Epidemiology of Maternal depression, risk factors, and child outcomes in low-income and middle-income countries." *The Lancet Psychiatry* 3(10): 973–982.

Harvard FXB. 2015. *Strategies and Tactics to Combat Segregation of Roma Children in Schools*. <https://cdn2.sph.harvard.edu/wp-content/uploads/sites/5/2015/05/Róm-Segregation-full-final.pdf>

Hapalová, M., Drál, P. 2011. „Regulácia a riadenie školského systému.“ In: *Odpovede na otázky (de)segregácie rómskych žiakov vo vzdelávacom systéme na Slovensku*. Bratislava: Open Society Foundations. <http://www.eduroma.sk/wp-content/uploads/2016/01/desegregacia.pdf>

Hašto, J. 2005. *Vztáhová väzba. Ku koreňom lásky a úzkosti*. Vydavateľstvo F.

Hatton-Yeo, A., and T. Ohsako, Eds. 2000. *Intergenerational Programs: Public Policy and Research Implications an International Perspective*. Hamburg: UNESCO. www.unesco.org/education/uiie/pdf/intergen.pdf

- Heckman, J. J. (2008a). *Early Childhood Education and Care: The Case for Investing in Disadvantaged Young Children*. <https://heckmanequation.org/reZdroj/the-case-for-investing-in-disadvantaged-young-children/>
- Heckman, J. J. (2008b). "Schools, Skills, and Synapses." *Economic Inquiry* 46(3): 289–324.
- Heckman, J. J., J. Stixrud, and S. Urzua. 2006. "The Effects of Cognitive and Noncognitive Abilities on Labor Market Outcomes and Social Behavior." *Journal of Labor Economics* 24(3): 411–482.
- Herba, C. M., V. Glover, P. G. Ramchandani, and M. B. Rondon. 2016, October. "Maternal Depression and Mental Health in Early Childhood: An Examination of Underlying Mechanisms in Low-income and Middle-income Countries." *The Lancet Psychiatry* 3(10): 983–992.
- Herich, J. 2015. *Prognóza výkonov regionálneho školstva do roku 2025*. Bratislava: Centrum vedecko-technických informácií SR. http://www.cvtisr.sk/buxus/docs//JH/vykony_r_15.pdf
- Huttová, Jana, O. Gyárfášová, and M. Sekulová. (2012). *Segregácia alebo inklúzia Rómov vo vzdelávaní: Voľba pre školy?* Bratislava, Nadácia otvorenej spoločnosti.
- Jurová, A. 2004. "Rómovia na Slovensku." In *Národ a národnosti na Slovensku. Stav výskumu po roku 1989 a jeho perspektívy*, 247–271. Prešov: UNIVERSUM pre Spoločenskovedný ústav SAV v Košiciach.
- Kaščák, O., and B. Pupalá. 2013. "Princípy tvorby inkluzívneho kurikula na predprimárnom stupni školskej sústavy." In *Podpora inkluzívneho modelu vzdelávania pre potreby predprimárneho stupňa školskej sústavy*, 24–28. Prešov, Metodicko-pedagogické centrum.
- Klein, Vladimír, J. Rusnáková, and V. Šilonová. 2012. Nultý ročník a edukácia rómskych žiakov. http://www.academia.edu/5297211/Klein_V._-_Rusn%C3%A1kov%C3%A1_J._-_C5%A0ilonov%C3%A1_V._Nult%C3%BD_ro%C4%8Dn%C3%ADk_a_eduk%C3%A1cia_r%C3%B3mskych_C5%BEiakov
- Kosová, Ingrid. 2015. "Montessori škôlka, šťastné miesto pre šťastné dieťa." <http://montessori.blog.sme.sk/c/381901/montessori-skolka-stastne-miesto-pre-stastne-dieta.html>
- Kuhl, P. K. 2011, Sept. "Early Language Learning and Literacy: Neuroscience Implications for Education." *Mind Brain Educ* 5(3): 128–142. doi:10.1111/j.1751-228X.2011.011211.
- Kusá, Z. 2013. *Investovať do detí: východisko z bludného kruhu znevýhodnenia. Štúdiá o vnútroštátnych politikách. Slovenská republika*. <http://www.ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=11658&langId=slovak>
- Lajčáková, Jarmila. 2014. *Roma Matrix. Country Report: Slovakia, July 2014*. Manchester, UK: University of Salford Manchester.
- Lipnická, Milena. 2014. *Inkluzívne vzdelávanie detí z marginalizovaných rómskych komunití v materskej škole. Vybrané témy a stratégie*. Bratislava: Metodicko-pedagogické centrum. www.npmrk2.sk/sites/default/files/Inkluzivne-vzdelavanie.pdf
- Lipnická, Milena. 2015. *Odborné poradenstvo v predprimárnom vzdelávaní detí z marginalizovaných rómskych komunití*. Bratislava: Metodicko-pedagogické centrum. www.npmrk2.sk/sites/default/files/Odborne-poradenstvo.pdf
- Machlica, G., Žúdel, B., Hidas, S. 2014. *Bez práce nie sú koláče. Komentár k analýze (Unemployment in Slovakia, IFP Policy Paper 30)*. <https://www.scribd.com/doc/248198171/IFP-Bez-prace-nie-su-kola%C4%8De>

- Matlovičová, K., Matlovič, R., Mušinka, A., Židová, A. 2012. "The Roma Population in Slovakia. Basic Characteristics of the Roma Population with Emphasis on the Spatial Aspects of its Differentiation." In *Roma Population on the Peripheries of the Visegrad Countries: Spatial Trends and Social Challenges*, edited by J. Penczes and Z. Radics, 77–104. Hungary: Didakt.
- Milotay, N. 2016. "From Research to Policy. The Case of Early Childhood Education and Care." In *Pathways to Professionalism in Early Childhood Education and Care*, edited by M. Vandenbroeck, M. Urban, and J. Peeters, 119–131. London, New York: Routledge.
- Miškolci, J. 2015. „Hľadanie expertného konsenzu o najúčnejších politikách na inklúziu rómskych detí vo vzdelávaní na Slovensku." *Pedagogika* 6(4): 234–259.
- Moore, Lizzie. 2010. *A Healthcare Needs Assessment of the Slovak Roma Community in Tinsley, Sheffield*. United Kingdom: University of Sheffield.
- Morgan, P. L., G. Farkas, M. M. Hillemeier, and S. Maczuga. 2009. "Risk Factors for Learning-related Behavior Problems at 24 Months of Age: Population-based Estimates." *Journal of Abnormal Child Psychology* 37(3): 401–413.
- Mušinka, A. 2012. *Podarilo sa. Príklady úspešných aktivít na úrovni samospráv smerujúcich k zlepšeniu situácie Rómov*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 198 s. ISBN 978-80-555-0531-2.
- Mušinka, A., D. Škobla, J. Hurre, K. Matlovičová, and J. Kling. 2014. *Atlas rómskych komunít na Slovensku 2013*. Bratislava, UNDP.
- Naudeau, S., N. Kataoka, A. Valerio, M. J. Neuman, and L. K. Elder. 2011. *Investing in Young Children: An Early Childhood Development Guide for Policy Dialogue and Project Preparation*. Washington, DC: Svetová banka.
- OECD. 2001. *Starting Strong: Early Childhood Education and Care*. Paris: OECD Publishing.
- OECD. 2006. *Starting Strong II: Early Childhood Education and Care*. Paris: OECD Publishing.
- OECD. 2012. *Starting Strong III. A Quality Toolbox for Early Childhood and Care*. Paris: OECD Publishing.
- OECD. 2013. "How Do Early Childhood Education and Care (starostlivosť a vzdelávanie v ranom detstve) Policies, Systems and Quality Vary across OECD Countries?" *Education Indicators in Focus* 11. <http://dx.doi.org/10.1787/5k49czkz4bq2-en>
- OECD. 2014. *Education at a Glance 2014*. www.oecd.org/edu/Education-at-a-Glance-2014.pdf
- OECD. 2016. *Education at a Glance 2016*. <http://epi.org.uk/wp-content/uploads/2016/09/Education-at-a-Glance-2016.pdf>
- Open Society Foundations. 2011. *Odpovede na otázky (de)segregácie rómskych žiakov vo vzdelávacom systéme na Slovensku*. Bratislava: Open Society Foundations. <http://www.eduroma.sk/wp-content/uploads/2016/01/desegregacia.pdf>
- Open Society Foundations. 2012. *Review of EU Framework National Roma Integration Strategies Submitted by Bulgaria, the Czech Republic, Hungary, Romania and Slovakia*. London: Open Society Foundations.
- Pinto, T. A. *Generationology: A New Interdiscipline to Accurate Intergenerational Learning*. Hull: European Network for Intergenerational Learning.

Rabušicová, M., L. Kamanová, and K. Pevná. 2011. *O mezigeneračným učení*. Brno: Masarykova Univerzita. ISBN 978-80-210-5750-0.

Rees, N., J. Chai, and D. Anthony. 2012. *Right in Principle and in Practice: A Review of the Social and Economic Returns to Investing in Children*. UNICEF Division of Policy and Strategy. New York: United Nations Children's Fund.

Rómsky vzdelávací fond. 2012. *Pitfalls and Bias: Entry Testing and the Overrepresentation of Roma Children in Special Education*. Prešov, Slovensko: Rómsky vzdelávací fond.

Rómsky vzdelávací fond. 2014. *Advancing the Education of Roma in Slovakia. REF Country Assessment 2014*. Prešov, Slovensko: Rómsky vzdelávací fond. www.romaeducationfund.hu/sites/default/files/publications/country_assessment_sk_2014_en.pdf

Rosinský, R., Matulayová, T., Rusnáková, J. 2015. *Evaluačná správa. Národný projekt Komunitné centrá*. Bratislava: IA MPSVR SR.

Rusnáková, J., and A. Rochovská. 2014. „Segregácia obyvateľov marginalizovaných rómskych komunit, chudoba a znevýhodnenia súvisiace s priestorovým vylúčením.“ *Geographia Cassoviensis* 8(2): 162–172.

Salner, A. 2012. *A Good Start – Country Evaluation Report Slovakia*. Bratislava: Slovak Governance Institute.

Sayre, R. K., A. E. Devercelli, M. J. Neuman, and Q. Wodon. 2015. *Investing in Early Childhood Development. Review of the World Bank's Recent Experience*. Washington, DC: The Svetová banka.

Škobla, D., Grill, J., Hurle, J. (2015). *Terénna sociálna práca na Slovensku: Evaluácia terénnej sociálnej práce financovanej z ESF v programovom období 2007–2013 na Slovensku*. Bratislava: IA MPSVR SR.

Škobla, D., T. Leončikas, and M. Štěpánová. 2008. *Etnicita ako štatistický ukazovateľ pri monitorovaní životných podmienok a diskriminácie. Analytická správa a odporúčania pre Slovenskú republiku*. New York: UNDP. http://fesprag.ecn.cz/img_upload/72ff215dde4b7f046a6aa04d2af13196/etnicita-ako-statisticky-ukazovatel-pri-monitorovani-zivotnych-podmienok-a-diskriminacie.pdf

Solovič, I. et al. 2011. „Tuberkulóza a parazitózy u marginalizovanej rómskej populácie na Slovensku.“ *Verejné zdravotníctvo* 8(2). <http://www.verejnezdravotnictvo.sk>

Šprocha, B. 2014. *Reprodukcia rómskeho obyvateľstva na Slovensku a prognóza jeho populačného vývoja*. Bratislava: INFOSTAT. <http://www.infostat.sk/vdc/pdf/Romovia.pdf>

Šuvada, M. 2015. *Rómovia v slovenských mestách*. Bratislava: POMS. <http://suvada.sk/romovia-v-slovenskych-mestach.pdf>

Taguma, Miho, Ineke Litjens, and Kelly Makowiecki. 2012. *Kvalita raného vzdelávania a starostlivosti o deti*. www.oecd.org/edu/school/Qualitypercent20Matterspercent20inpercent20Earlypercent20Childhoodpercent20Educationpercent20andpercent20Care_Slovak.pdf

Tomatová, Jana. 2004. *Na vedľajšej koľaji: Je proces zaraďovania rómskych detí do špeciálnych škôl znevýhodňujúcim činiteľom?* Bratislava: Inštitút pre dobre spravovanú spoločnosť.

Tankersley, D. 2015. *Strategic Review of the Roma Confident Parents Program in Slovakia for Open Society Foundations Early Childhood Program*. London: Open Society Foundations.

UNDP. 2012. *Report on the Living Conditions of Róm Household in Slovensko 2010*. www.eurasia.undp.org/content/dam/rbec/docs/Report-on-the-living-conditions-of-Róm-households-in-Slovensko-2010.pdf

UNESCO and the Rada Európy. 2014. *Inclusion from the Start. Guidelines on Inclusive Early Childhood Care and Education for Roma Children*. Paris, Strasbourg: UNESCO and Rada Európy.

UNICEF. 2012. *School Readiness – A Conceptual Framework*. [https://www.unicef.org/education/files/Chil2Child_ConceptualFramework_FINAL\(1\).pdf](https://www.unicef.org/education/files/Chil2Child_ConceptualFramework_FINAL(1).pdf)

Vančíková, K. 2013. *Multikultúrna výchova – jej miesto v súčasnej škole*. Banská Bystrica: PF UMB.

Vaňo, B. 2001. „*Odhad počtu Rómov na Slovensku*.“ *Sociológia* 33(5): 509–512.

Svetová banka. 2012. *Diagnostics and Policy Advice on the Integration of Roma in the Slovak Republic*. <http://documents.worldbank.org/curated/en/570461468303056342/pdf/729850ESW0Whit0port09Sept20120Final.pdf>

Svetová banka. 2015. *Inclusion Today, Prosperity Tomorrow: The Benefits of Early Childhood Development for Roma Children*. www.worldbank.org/en/news/feature/2015/08/26/inclusion-today-prosperity-tomorrow-benefits-of-early-childhood-development-for-roma-children

Svetová banka. 2016. *Being Fair, Faring Better: Promoting Equality of Opportunity for Marginalized Roma*. Washington, DC: Svetová banka.

Zimenová, Z. and Havrilová, M. 2011. *Štart k novej kvalite vzdelávania. Rozmanitosť vzdelávacích ciest v regionálnom školstve. Kľúčové zámery v dlhodobom horizonte*. http://www.noveskolstvo.sk/upload/pdf/2011_Zimenova-Havrilova_Start_k_novej_kvalite_vzdelavania.pdf

Open Society Foundations – London

7th Floor, Millbank Tower, 21–24 Millbank
London SW1P 4QP, UK
www.opensocietyfoundations.org

Roma Education Fund

Teréz körút 46
H–1066 Budapest, Hungary
www.romaeducationfund.org

UNICEF Regional Office for CEE/CIS

Palais des Nations
CH–1211 Geneve 10
www.unicef.org/ceecis

Inklúzia Rómov od raného detstva+